

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

KAUKAISALLE LÄHIMMÄISELLE

Humanitaarisuus Suomen lähetyssseuran
Lounais-Afrikan-toiminnassa 1890-luvulta
1910-luvulle

Essi Huuhka

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

KAUKAISALLE LÄHIMMÄISELLE

Humanitaarisuus Suomen lähetysseuran Lounais-
Afrikan-toiminnassa 1890-luvulta 1910-luvulle

Essi Huuhka

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Euroopan ja maailman historia
Tohtoriohjelma Juno

Työn ohjaajat

Professori Taina Syrjämaa
Turun yliopisto

Dosentti Raita Merivirta
Turun yliopisto

Professori Leila Koivunen
Turun yliopisto

Tarkastajat

Dosentti Seija Jalagin
Oulun yliopisto

Dosentti Markku Hokkanen
Oulun yliopisto

Vastaväittäjä

Dosentti Seija Jalagin
Oulun yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

Kansikuva: Essi Huuhka

ISBN 978-951-29-9967-5 (Painettu)
ISBN 978-951-29-9968-2 (PDF)
ISSN 0082-6987 (Painettu)
ISSN 2343-3191 (Sähköinen)
Painosalama Oy, Turku, Suomi 2024

Sirkkulan tytöille

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Euroopan ja maailman historia

ESSI HUUHKA: Kaukaiselle lähimmäiselle. Humanitaarisuus Suomen lähetysseuran Lounais-Afrikan-toiminnassa 1890-luvulta 1910-luvulle

Väitöskirja, 186 s.

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen tohtoriohjelma Juno

Marraskuu 2024

TIIVISTELMÄ

Tässä artikkeliväitöskirjassa tarkastellaan Suomen lähetysseuran humanitaarista toimintaa sekä humanitaarista ajattelua seuran Lounais-Afrikassa tekemässä työssä 1800-luvun lopulta 1910-luvulle ulottuvalla periodilla. Tutkimuksessa selvitetään, millaista humanitaarinen työ lähetysseuran Ovambon-toiminnassa oli ja miksi humanitaarista työtä tehtiin. Tutkimus selvittää, millaisia humanitaarisuuden ulottuvuuksia lähetystyöhön kuului ja miten näistä työmuodoista viestittiin seuran kannattajille ja suurelle yleisölle Suomessa.

Väitöskirja perustuu Suomen lähetysseuran arkistoaineistoon ja julkaisuihin, erityisesti lähetysseuran sisällä käytyyn kirjeenvaihtoon, kokousasiakirjoihin sekä seuran lehtiin. Tutkimuksessa analysoidaan aineistojen lähetysdiskurssia ja niiden tarjoamaa tietoa ja kuvauksia avustustyöstä nälänhätien, köyhäinavun ja kansanmurhan konteksteissa. Erityisesti nälänhätien osalta lähetysseurassa tuotetut ja julkaistut tekstit ilmensivät suomalaisessa kontekstissa humanitaarista narratiivia, joka oli tapa puhua muiden kärsimyksestä ja pyrkiä synnyttämään toimintaa erilaisten kriisien uhrin auttamiseksi.

Tutkimus osoittaa, että Suomen lähetysseuran Afrikan-työssä oli monia humanitaarisia ulottuvuuksia, mutta ne olivat alisteisia lähetystyön kristillisille tavoitteille. Esimerkiksi avustustyö nälänhätien aikana oli lähetystyöntekijöille toistuvaa ja siinä mielessä olennainen ja merkittävä työmuoto. Avustustyö kumpusi paikallisista olosuhteista ja kriiseistä, jotka vaativat työntekijöiltä reagointia. Suomessa avustustyöhön kerätyt varat olivat vaatimattomia, jos niitä verrataan kaikkeen lähetysseuran varainkeruuseen, mutta ne osoittavat myös kaukana elävien ihmisten hädän voineen koskettaa suomalaisia jo 1900-luvun alussa.

ASIASANAT: lähetystyö, humanitaarisuus, humanitaarinen apu, nälänhädät, köyhäinapu, Namibia, Lounais-Afrikka, Suomen lähetysseura, Ovambo

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

Department of History, Culture and Art Studies

European and World History

ESSI HUUHKA: For distant neighbours: Humanitarianism in the Finnish Missionary Society's work in South West Africa from the 1890s to the 1910s.

Doctoral Dissertation, 186 pp.

Doctoral Programme Juno

November 2024

ABSTRACT

This dissertation examines humanitarianism in the Finnish Missionary Society's work in South West Africa from the late 19th century to the 1910s. The study focuses on the practices and motives of humanitarian work as a part of Christian mission. It explores the dimensions of humanitarianism included in missionary work and how these forms of work were communicated to the society's supporters and the public in Finland.

The dissertation is based on the archival materials and publications of the Finnish Missionary Society, particularly the correspondence, meeting documents, and the society's periodicals. The study analyses the information and descriptions provided by these materials regarding relief work in the contexts of famines, poor relief, and genocide. These texts are analysed through the concept of mission discourse. Especially concerning famines, the texts reflected a humanitarian narrative in the Finnish context, which was a way to describe the suffering of others and to generate action to help the victims of various crises.

The research shows that there were many humanitarian dimensions in the Finnish Missionary Society's work in South West Africa, but they were subordinate to the Christian goals of the missionary work. For example, relief work during famines was recurrent for the missionaries and, in that sense, an essential and significant form of work. The relief work stemmed from local conditions and crises that required the missionaries to respond. The funds collected in Finland for relief work were modest in comparison with the overall fundraising of the Missionary Society, but they also prove that the plight of people living far away could touch Finns as early as the beginning of the 20th century.

KEYWORDS: missionary work, humanitarianism, humanitarian aid, famine, poor relief, Namibia, South West Africa, Finnish Missionary Society, Owambo

Kiitokset

Väitöstyöni on kestänyt pitkään, ja matkan varrelle on mahtunut monia ihmisiä ja hetkiä, jotka ovat muovanneet työstäni sellaisen kuin se nyt vihdoin valmiina on.

Työ tuskin olisi koskaan tullut valmiiksi ilman ohjaajiani. Professori Leila Koivunen on puskenut minua lempeästi eteenpäin jo perustutkintoaikana, ja kannustus on jatkunut halki väikkäri vuosien. Koska hänen tutkimusteemansa ovat aina olleet lähellä omia kiinnostuksenkohteitani, on hänen tukensa ollut erityisen arvokasta myös asiasisällön osalta. Professori Taina Syrjämaa on Leila Koivusen tavoin ollut ohjaajani projektini alusta saakka, ja olen aina saanut häneltä hyviä, työtä eteenpäin vieviä kommentteja ja neuvoja. Työni kolmanneksi ohjaajaksi nimitettiin pari vuotta sitten dosentti Raita Merivirta. Kaikki ohjaajani ovat aina tukeneet ja olleet innoissaan myös väitöskirjan ulkopuolisista poluistani, on kyseessä ollut sitten *Ysärikirjan* kirjoittaminen tai työ saavutettavuusasioiden parissa. Minulla on ollut onni saada työlleni ohjaajat, joita olen aina tiennyt voivani lähestyä millaisella asialla tahansa, eikä minun ole koskaan tarvinnut kokea olevani vaivaksi. Kiitos!

Euroopan ja maailman historian oppiaine on tullut minulle läheiseksi, ja sainkin tehdä osan väitöskirjastani oppiaineen piirissä ollen osa oppiaineen jokapäiväistä työyhteisöä. Kahvitauot, käytäväkeskustelut ja kevätretket loivat yhteisön, jollaista minulla ei ollut ennen työmaailmassa ollut, ja jossa sain olla osa nimenomaan historiaan intohimoisesti suhtautuvien ihmisten joukkoa. Kiitos teille kaikille. Ilokseni aikoinaan vuonna 2015 ensimmäisen kerran kokoontunut yleisen historian lukupiiri, jossa ei suinkaan ole luettu akateemisia klassikoita vaan monenlaista kaunokirjallisuutta, kokoontuu edelleen. Vaikka arjen työyhteisöni on siirtynyt muualle, on tämäkin vapaa-ajan side ihana ja arvokas. Monet samaan aikaan kanssani väitöskirjaa tehneet nuoret tutkijat olivat minulle aina korvaamaton vertaisyhteisö, joka ei ollut vain työkavereiden piiri, vaan jonka keskuudesta on versonut lukuisia läheisiä ystävyksiä. Kiitos Johanna Skurnik, Alekski Huhta, Mikko Myllyntausta, Janne Mäkiranra, Erika Antinkaapo, Saara Penttinen, Emilia Karppinen, Mari Tanninen, Antti-Jussi Nygård, Anniina Lehtokari sekä te monet muut, jotka teitte vuosistani Sirkkalla paljon mukavampia.

Matkan varrella olen puhunut tutkimuksestani useissa seminaareissa ja konferensseissa sekä saanut kommentteja niin nimettömiltä arvioijilta kuin tutuiksi tul-

leilta henkilöiltä. Yhtä ensimmäisistä esitelmistäni oli aikanaan Tampereen yliopistolla järjestetyillä 1800-luvun tutkimuksen päivillä yleisössä kuuntelemassa kirjallisuudentutkija Olli Löytty, jonka kommentit sekä monet tekstit ovat inspiroineet minua vuosien varrella. Kiitos! Työtä eteenpäin vievistä asiantuntevista kommentteista haluan kiittää dosentti Kalle Kananojaa sekä dosentti Kim Groopia, joiden apu on ollut tärkeää erityisesti artikkelien II ja IV kehittämisessä.

Vuonna 2018 sain mahdollisuuden päästä lähetystyöntekijöiden jalanjäljille, kun pääsin professori Marjo Kaartisen ja Leila Koivusen kanssa matkaamaan Namibiaan. Asiaa on hankala sanoin kuvata, mutta luulen Namibian pohjoisosassa vierailun, Martti Rautasen kotimuseossa käymisen ja aavan valkean hiekan muovaaman maiseman näkemisen tuoneen minulle ymmärrystä, jota en koskaan olisi voinut saada vain vanhoja asiakirjoja lukemalla ja valokuvia katsomalla. Kiitos mahdollisuudesta ja matkasta!

Suuret kiitokset haluan osoittaa myös tämän työn esitarkastajille, dosentti Seija Jalaginille ja dosentti Markku Hokkaselle, joiden paneutuneet arviot ja kommentit auttoivat suuresti työn viimeistelyssä. Kiitos Seija Jalaginille lupautumisesta vastaajajäksi.

Oli arvokasta voida aloittaa tutkimusta rahoitettuna tutkijana – ja saada pieni taloudellinen avustus myös työn loppuun saattamiseen. Kiitos siis työni tukemisesta Turun yliopistosäätiölle, Turun yliopistolle, Uskelan opintosäätiölle sekä tohtoriohjelma Junolle.

Vuodesta 2019 alkaen olen työskennellyt Turun yliopiston hyvinvointipalveluissa aivan muiden aiheiden kuin historian parissa, mutta toisinaan tiedekuntataustanikin on ollut iloa näissä uusissa työkuvioidessa. Hypassa väitösprojektiini on aina suhtauduttu kiinnostuksella ja innolla – kiitos!

Kiitos perheelleni, läheisilleni sekä ystävilleni, joiden seurassa olen saanut jutella ihan kaikesta muustakin kuin lähetystyöstä. Jos kuitenkin historiaan liittyviä tietokilpailukysymyksiä tulee kohdallenne, minulle voi aina pirauttaa!

Turussa Martin päivänä 2024
Essi Huuhka

Sisällys

Kiitokset	6
Osajulkaisuluettelo.....	9
1 Johdanto	10
1.1 Tutkimuksen tausta ja aiempi tutkimus.....	12
1.1.1 Kristilliset piirit ja ajan avustustyön ilmiöitä	14
1.1.2 Humanitaarisuuden historian laajeneva kenttä.....	20
1.1.3 Lähetyshistoriaa sekä Suomen ja Namibian suhteen historiantutkimus.....	25
1.2 Kysymykset ja tutkimuskohteen rajaus.....	30
1.3 Käytetty nimitys	34
2 Käsitteet, aineistot ja metodit.....	36
2.1 Keskeiset käsitteet.....	36
2.2 Aineistot.....	40
2.2.1 Kokouspöytäkirjat	41
2.2.2 Kirjeenvaihto.....	43
2.2.3 Lähetysseuran julkaisut	47
2.3 Tutkimusmenetelmät	49
3 Tutkimusartikkelien näkökulmat humanitaarisuuteen: nälänhädät, kansanmurhat, köyhäinapu	56
3.1 Kansanmurhat ja alkuperäiskansojen kohtaama väkivalta	57
3.2 Vaatettamisprojekti köyhäinapuna.....	62
3.3 Nälänhädät ja avustustoiminta.....	66
4 Johtopäätökset	76
Johdannon lähdeluettelo	82
Alkuperäislähteet	82
Painamattomat lähteet.....	82
Painetut lähteet.....	82
Tutkimuskirjallisuus.....	82
Muut lähteet	93
Alkuperäisjulkaisut.....	95

Osajulkaisuluettelo

Väitöskirjan yhteenveto-osa perustuu seuraaviin alkuperäisjulkaisuihin, joihin viitataan tekstissä roomalaisilla numeroilla I–IV.

- I Huuhka, Essi. “Kamalaa kuuluu Hereromaalta”. Suomalaisten Ambomaan-lähetystyöntekijöiden suhtautuminen hereroiden kansanmurhaan 1904–1905. *Sota ja pakolaisuus*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, vuosikirja 2017, Helsinki 2017. 13–37.
- II Huuhka, Essi. Feeding body and soul: Finnish missionaries and famine relief in German South West Africa at the beginning of the 20th century. *Nordic Journal of African Studies*, 2018, Vol. 27, No. 1. 1–19.
- III Huuhka, Essi. Alastomat ja puetut. Ambojen pukeutuminen suomalaisten lähetystyöntekijöiden huolenaiheena 1800–1900-lukujen taitteen Lounais-Afrikassa. *Säädyllystä ja säädytöntä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Toim. Anna Niiranen ja Arja Turunen. SKS, Helsinki 2019. 179–204.
- IV Huuhka, Essi. For Our Distant Neighbours: The Finnish Missionary Society’s Fundraising for Famine Relief in Owambo, 1908–1909. *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990. Cultural Change, Endurance and Resistance*. Ed. by Leila Koivunen & Raita Merivirta. SKS, Studia Fennica Historica 28, Helsinki 2024. 95–106.

Artikkelien käyttöön väitöskirjan osajulkaisuna on saatu kustantajien lupa.

1 Johdanto

Yleisradion suorana lähettämää presidentinvaalitenttiä oli ehtinyt kulua jo pitkälti toista tuntia, kun aiheissa oli edetty kehityskysymyksiin. Vuoden 2024 vaalin ensimmäisen kierroksen yhdeksälle ehdokkaalle esitettiin kysymys, miten he perustelisivat suomalaiselle pienituloiselle ihmiselle sitä, että valtion varoja käytetään kehitysyhteistyön kautta kaukaisten ihmisten hyväksi. Ensimmäisenä vastausvuoron sai valitsijayhdistyksen ehdokas, pitkäaikainen vihreiden poliitikko Pekka Haavisto. Hän kertoi usein ottavansa esimerkiksi sukunsa kirjahyllyssä olevan *Terveisiä Ambomaalta* -teoksen, jossa kerrottiin auttamistyöstä vuosikymmeniä sitten.¹ Kerta ei ollut ensimmäinen, kun Haavisto viittasi juuri lähetystyön kautta kaukaisten ihmisten auttamiseen: kesällä 2014 toimiessaan kehitysministerinä Pekka Haavisto pohti Yleisradion radiohaastattelussa, pitääkö ja voiko kaukaisia ihmisiä auttaa ennen kuin oman maan asiat ovat tarpeeksi hyvin. Tuolloinkin hän viittasi samaan teokseen. Kirjan valossa oli Haaviston mielestä selvää, että ”silloin ei varmasti ollut kotimaan asiat kunnossa, mutta nähtiin kuitenkin se kaukaisen lähimmäisen auttaminen tärkeäksi”.²

Suomen lähetysseuran (SLS) Ovambossa tekemää lähetystyötä on pidetty esimerkkinä suomalaisen kehitysyhteistyön pitkistä juurista esimerkiksi kehitysyhteistyöpiirien ja ulkoministeriön julkaisuissa. Yksinkertaisimmillaan on esitetty, että suomalainen kehitysyhteistyö alkoi nykyisen Namibian alueella, tuolloin Ambomaaksi kutsutulla alueella 1800-luvulla. Kun ulkoasiainministeriö vuonna 2005 julkaisi suomalaisen kehitysyhteistyön vuosikymmeniä esitelleen juhla-julkaisun *Kohti kumppanuutta*, alkoi teos Suomen lähetysseuran valokuvalla, jossa lähetystyöntekijä Martti Rautanen saarnaa ulkona istuvalle ihmisjoukolla Ovambossa vuonna 1911.³ Valokuvin ja sanoin viitattiin Lounais-Afrikan lähetystyöhön myös Rauli Virtasen suomalaisen kehitysyhteistyön historiaa kuvaavassa *Kaivoja köyhille?* -teoksessa

¹ Yle 25.1.2024: Suuri vaalikeskustelu, Yle Tv1.

² Yle 3.7.2014: Ajantasa-ohjelma, Yle Radio Suomi. *Terveisiä Ambomaalta* julkaistiin vuonna 1946, vaikka Haavisto viittaa haastattelussa virheellisesti 1930-lukuun.

³ Artto 2005.

vuonna 2013.⁴ Kansalaisjärjestöjen nykyään tekemän kehitysyhteistyön juurien on laajasti katsottu paikantuvan siirtomaa-ajan lähetystyöhön.⁵

Lähetysseuran omissa julkaisuissa korostetaan usein seuran pitkää historiaa ja uranuurtajuutta kehityskysymyksissä. SLS toimii nykyään vahvasti kehitysyhteistyön kentällä ja se on saanut 1970-luvulta alkaen valtiolta kehitysrahoitusta.⁶ Lähetysseuraa tutkinut ja seurassa työskennellyt Maria Palmusaari onkin kiinnostavasti tuonut esiin, miten lähetysseuran on nykyään viestittävä kahdella eri äänellä: kristillisellä kielellä lähetysseuran kannattajille sekä sekulaarilla kehityspuheella muilla areenoilla.⁷ Voi olla, että organisaation nykyinen niin sanottu kaksoisrooli lähetys- ja kehitysyhteistyön kentillä on luonut kiinnostusta seuran menneisyyteen ja innostusta tulkita sadan vuoden takaista toimintaa nykyhetkestä käsin. Tulkinnat Suomen lähetysseuran 1800–1900-lukujen vaihteen työstä jonkinlaisena kehitysyhteistyön varhaismuotona ja tämän näkökulman kriittinen pohdinta on ollut alkusysäys tälle tutkimukselle.

Tämän väitöskirjan tavoitteena on selvittää, millaista humanitaarista toimintaa ja ajattelua 1800–1900-lukujen vaihteessa lähetysseurassa oli ja miksi. Tutkimus keskittyy lähetysseuran toimintaa Lounais-Afrikassa hyödyntäen humanitaarisuuden käsitettä. Määrittelen humanitaarisuuden olevan toimintaa, jolla pyritään vähentämään ihmisten kärsimystä, ja joka kohdistuu ensisijaisesti kaukana olevien toisten auttamiseen. Humanitaarisuus ilmenee usein erilaisten kriisien aikana esimerkiksi humanitaarisen hätäavun muodossa, mutta se voi olla myös pitkäkestoisempaa toimintaa, jolla pyritään ihmisten elinolosuhteiden kohentamiseen.⁸

Kehitysapu tai -yhteistyö on anakronistinen käsite kuvaamaan yli sadan vuoden takaista toimintaa, ja 1800-luvun lähetystyön ja nykymuotoisen kehitysyhteistyön rinnastaminen toimiikin tutkimukselleni ensisijaisesti kiinnostuksen herättäjänä, vaikkakin tutkimuksessa nämä toimintamuodot on usein tulkittu osaksi saman humanitaarisuuden pitkää jatkumoa.⁹ Vuosisadan vaihteen lähetystyötä ei voi

⁴ Virtanen 2013, 30–31, 83. Teoksessa kirjoitetaan esimerkiksi: ”Lounais-Afrikan Ambomaalla, Suomen omassa ”siirtomaakunnassa”, lähetystyöntekijät olivat tehneet 1870-luvulta lähtien hengellisen työn ohella myös merkittävää elinolojen kehittämistyötä.” Virtanen 2013, 29.

⁵ Hakkarainen & Kontinen 2007, 323; Leskinen 2011, 91; Johansson 2017.

⁶ Palmusaari 2015, 192–193. Verkkosivuillaan Suomen lähetysseura kertoo esimerkiksi, että se on yksi Suomen suurimmista kehitysjärjestöistä ja että ”[y]li 160 vuoden ajan Lähetysseuran työn keskiössä on ollut heikossa asemassa olevien ihmisten tukeminen.” SLS on nykyään yksi kolmesta suuresta suomalaisesta kehitysyhteistyöjärjestöstä yhdessä SPR:n ja Kirkon ulkomaanavun kanssa. Tarkempaa vertailua, ks. Johansson 2017, 133–158.

⁷ Palmusaari 2015, 192–193. Taustalla on myös eri järjestöjen tulonmuodostus, ks. Johansson 2017, 138–142.

⁸ Samankaltaisesta määrittelystä, ks. Barnett 2011, 19–21.

⁹ Erit. Barnett 2011.

sellaisenaan pitää yksiselitteisesti modernin kehitysavun ja -yhteistyön alkuna, mutta on selvää, että ajan lähetystyöllä oli monia muotoja, joita voidaan nykyään mieltää avustustyöksi. Väitöstutkimukseni artikkelit tarkastelevat humanitaarista toimintaa ja ajattelua Suomen lähetysseurassa 1800-luvun lopusta 1910-luvun alkuun ulottuvalla noin 25 vuoden ajanjaksolla. Juuri tämä SLS:n varhainen Afrikantyyö on jälkikäteen nostettu osaksi suomalaisen kehitysyhteistyön historiaa, mutta historian tutkimusta SLS:n Ovambon-työstä tästä näkökulmasta ei kuitenkaan ole juurikaan tehty. Viimeisimmän viidentoista vuoden aikana nousussa ollut humanitaarisuuden historioiden tutkimus on kuitenkin nostanut tällaisia teemoja esille kansainvälisesti.

1.1 Tutkimuksen tausta ja aiempi tutkimus

Tutkimukseni on laadullista historian tutkimusta, joka niveltyy osaksi sekä suomalaista että kansainvälistä lähetystyön ja humanitaarisuuden historiaa. Lähetystyötä on oikeastaan tutkittu jo ainakin sadan vuoden ajan: alussa se oli tunnustuspohjaista, ja tutkimusta tehtiin hyödyttämään lähetystä. Teologi Mika Vähäkankaan mukaan nykyään valtaosa lähetystyötä koskevasta tutkimuksesta on historian tutkimusta, siinä missä vielä 1900-luvun puolivälissä lähetystä tutkivat usein ne, jotka aatteellisesti kannattivat lähetystyötä. Tällainen lähetysteologiantutkimus onkin muun muassa jälkikolonialisten vaatimuksien vanavedessä vähentynyt ja muuttunut.¹⁰ Kristillisiin auttamiskäsityksiin olen perehtynyt kirkkohistorian ja kulttuuritutkimuksen alalla tehdyn tutkimuksen avulla.¹¹ Kristillinen auttamistraditio on vuosisatoja pitkä ja ohittamaton osa Lounais-Afrikassa toimineiden lähettien ajatusmaailmaa.

Lähetystyöhistoria on monipuolistunut ja muuttunut aiempaa kriittisemmäksi 1990-luvulta alkaen. Esimerkiksi brittitutkija Anna Johnston on nostanut Comaroffien kaksiosaisen *Of Revelation and Revolutionin* sekä Catherine Hallin *Civilising Subjects* -tutkimuksen esimerkeiksi uudesta pohjasta, jonka päälle uudempi tutkimus on rakentunut.¹² Lähetystyöhistorian tutkimuksessa lähimmäs humanitaarista näkökulmaa ovat pitkään tulleet sairaanhoitoon ja niin sanottu lääkärlähetystykseen liittyvät teemat. SLS:n osalta ensimmäisestä lähetyslääkäri Selma Rainiosta on kirjoitettu niin elä-

¹⁰ Vähäkangas 2016. Missiologialla tarkoitetaan tutkimusta, jonka kohteena on lähetystyö. Näin lähetystyöhistoria on osa missiologiaa, jonka muita näkyviä suuntauksia ovat etenkin erilaiset teologian haarat sekä lähetystyön empiirinen tutkimus. Vähäkangas 2010.

¹¹ Esim. Latvus & Elenius 2007; Arffman 2008; Bornstein & Redfield 2010; Bosch 2011.

¹² Comaroff & Comaroff 1991 ja 1997; Hall 2002; Johnston 2003, 22–29. Myös Etherington 2019.

mäkerta kuin tiedeartikkeleita.¹³ Varsinkin pohjoismaisessa kontekstissa on 2010-luvulta alkaen tehty yhä enemmän tutkimusta, jossa humanitaarisuus ja lähetystyö ovat yhdistyneet esimerkiksi silloin, kun on tarkasteltu diakonisojen tai naislähetien tekemää avustustyötä.¹⁴

Lähetystyön kohdealueellaan aiheuttamaa kulttuurista muutosta sekä kulttuurisia kohtaamisia on tutkittu runsaasti paitsi kansainvälisesti, myös SLS:n kohdalta.¹⁵ Englanninkielisen maailman protestanttisessa lähetystyössä korostui kulttuurilähettyksen ulottuvuus, kun taas saksalaisessa traditiossa, joka vaikutti vahvasti 1800-luvun lopun suomalaisissa lähetyspiireissä, nähtiin lähetystyön tarkoituksena pelkän evankeliumin levittäminen.¹⁶ Riippumatta siitä, millaisesta taustasta lähetystyöntekijät tulivat, oli lähetystyöllä kohdealueellaan kuitenkin muutakin kuin suoraan ihmisten uskonnolliseen vakaumukseen liittyvää vaikutusta. Nämä kysymykset nivoutuvat usein yhteen myös kolonialismin teemojen kanssa, joka onkin 2000-luvulla noussut etualalle, kun lukuisat etenkin Britannian siirtomaavaltaa koskevat tutkimukset ovat tarkastelleet lähetystyön ja kolonialismin suhdetta.¹⁷ Ovambossa, jonne saksalainen siirtomaavalta ei kunnolla koskaan ylettynyt, juuri lähetystyöllä oli suuri vaikutus paikalliseen kulttuuriin.¹⁸ Viimeisen kymmenen vuoden aikana on yhä enemmän tutkittu lähetystyön vaikutusta lähettävien seurojen kotimaihin, usein osana koloniaalista kulttuuria kotimaassa. Suomessa keskustelu suomalaisten osallisuuden kolonialismiin on virinnyt 2010-luvulta alkaen.¹⁹ Lähetystyötä on kuitenkin

¹³ Kolonialismin ajan parantamisesta ja sairaanhoidosta sekä niiden liitoksesta lähetystyöhön ja uskontoon, ks. esim. Hardimann (ed.) 2006; Hokkanen 2013; Hokkanen 2017a; Hokkanen 2017b. Monet naislähetit toimivat terveydenhoitoon liittyvissä tehtävissä, esim. Okkenhaug 2020. Selma Rainiosta, ks. Hakosalo 2014; Heikkilä & Nurmi 2015; Hakosalo 2015.

¹⁴ Esim. Scandinavian Journal of Historyn teemanumero "Mission, Relief and Development: Gender and Nordic Missions in Transnational and Humanitarian Settings, ca. 1890–1960." Scandinavian Journal of History 2015, Vol. 40, No. 3.

¹⁵ Suomalaislähetien vaikutuksesta kulttuuriseen muutokseen Lounais-Afrikassa, ks. esim. Saarelma-Maunumaa 2003; Miettinen 2005; Nampala 2006; Shigwedha 2006; Jalagin, Löytty, Salakka (toim.) 2010; Iizyenda 2020.

¹⁶ Lankinen 2010; Bosch 2011. Käytännössä mannereurooppalaiseen ja pohjoismaiseen lähetystyöhön liittyi aina myös länsimaisen kristillisen kulttuuriin viemistä lähetyskohteena olevalle alueelle, mutta opillinen ero ajattelussa oli kuitenkin selvä. Käsitellen tätä kulttuurista ulottuvuutta vaatettamiskysymyksen kautta artikkelissa III.

¹⁷ Esim. Porter (ed.) 2003; Porter 2004; Porter 2005; Etherington 2005; Price 2008; Robert (ed.) 2008.

¹⁸ Wallace 2011, 92–95.

¹⁹ Lahti & Kullaa 2020; Koivunen & Rastas 2020. Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero "Suomi ja kolonialismi" (Haik 4/2020) ja seuraavana vuonna julkaistu Finnish Colonial Encounters -artikkelikokoelma ovat koonneet laajasti yhteen erilaisia näkökulmia Suomen ja kolonialismin historialliseen yhteyteen. Suomen ja suomalaisten suhdetta lähialueiden kolonisointiin on puolestaan käsitelty esimerkiksi Kolonialismi Suomen rajaseuduilla -kokoelmassa, ks. Kullaa, Lahti, Lakomäki (toim.) 2022.

syvällisemmin analysoitu osana Suomen suhdetta kolonialismiin vasta vuonna 2024 julkaistussa *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990* -artikkeli-kokoelmassa.²⁰

Seuraavassa kuvaan ensin kristillisen avustustyön sekä 1800-luvun suomalaisen yhteiskunnan köyhäinhoidon tilannetta taustana niille ilmiöille, joita tutkimukseni tarkastelee. Tämän jälkeen käyn läpi humanitaarisuuden historian, lähetystehistorian sekä Suomen ja Namibian suhteen historian tämänhetkistä tutkimustilannetta.

1.1.1 Kristilliset piirit ja ajan avustustyön ilmiöitä

Kristillinen ulkolähetys, eli toimijoiden kotimaansa ulkopuolella tehtävä lähetystyö, oli 1700-luvun lopulta alkaen noussut suosituksi.²¹ Kolonialistisen ajan lähetystyön nopean kasvun kausi alkoi 1800-luvulla ja kesti ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Tänä aikakautena tuhansia kristittyjä lähetystyöntekijöitä lähti ”maailman ääriin” tavoitteenaan saada mahdollisimman monet länsimaiden ulkopuolella elävät ihmiset kääntymään kristinuskoon.²² Ajan lähetysoptimismi kulminoitui varsinkin englanninkielisen lähetysmaailman opportunistiseen toiveeseen, että koko maailman kristillistäminen ”meidän ajanamme” olisi mahdollista.²³ Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa syntyi lukuisia lähetysorganisaatioita, jotka saattoivat olla kansallisia, tunnustuksellisia, tietyllä maantieteellisellä alueella työtä tekeviä tai jollain muulla perusteella muodostettuja. Lähetystyöntekijöiden ja lähetysorganisaatioiden kautta ei vain viety kristillisiä ajatus- ja toimintatapoja ympäri maailman, vaan tuotettiin käsityksiä muusta maailmasta länsimaihin.

Vaikka lähetystyön ydin ja keskeisin tehtävä oli levittää kristinuskon sanomaa ja saada ihmisiä kääntymään kristinuskoon, myös sosiaalinen työ esimerkiksi sairaanhoidon ja köyhien auttamisen muodossa oli olennainen osa lähetystyötä. Joillain kolonisoiduilla alueilla siirtomaahallinto saattoi tarjota ainakin hetkellisesti apua, mutta erityisesti Ovambon kaltaisilla alueilla, joille siirtomaahallinto hallinto ei juuri yltänyt, lähetysasemat olivat pääosin ainoa ulkopuolisten tarjoama paikka, josta apua saattoi hakea silloin, kun alueen omat perinteiset tukiverkostot eivät pystyneet aut-

²⁰ Koivunen & Merivirta (eds.) 2024.

²¹ Lähetystyö voidaan jakaa ulko- ja sisälähetykseen. Ulkolähetys tarkoittaa ulkomailla tehtävää lähetystyötä, jonka kohteena ovat lähinnä ei-kristityt ihmiset. Sisälähetys taas tapahtuu kotimaassa, ja sen kohteena voivat olla kristityt, mutta kirkon yhteydestä vieraantuneeksi koetut ihmiset. Sisälähetyksessä korostuivat 1800–1900-lukujen vaihteen aikakaudella myös sosiaaliset työmuodot, kuten heikossa yhteiskunnallisessa asemassa olevien ihmisten auttaminen. Markkola 2002, 9–14.

²² Robert 2009, 52. 1800-luvun lähetystyön teologisista motiiveista ja lähetyskäskyn tulokinnasta, ks. Bosch 2011.

²³ Porter 2005. Optimismista ja kansainvälisen innostuksen vaikutuksesta Suomessa, ks. Saari-lahti 1989, 42, 76.

tamaan ihmisiä tarpeeksi.²⁴ 1800-luvulla ja vuosisadan vaihteessa lähetystyöntekijöiden tarjoama tuki oli tarpeen ja kohdistui lähetyksiaseman läheisyydessä asuviin sekä ihmisiin yhteiskunnan marginaalissa. Heidän joukostaan tulivat myös ensimmäiset kristinuskoon kääntyneet.²⁵

Yhä useampi mannereurooppalainen lähetysseura aloitti työnsä Euroopan ulkopuolella 1830-luvulla, ja ajan trendit rantautuivat Suomeenkin. 1800-luvun alkupuolella alan tietoja ja ajankohtaisia kuulumisia luettiin ensisijaisesti ulkomaisista lähetyksilehdistä, joista tärkeimmäksi oli muodostunut *Stockholms Mission-Tidning*.²⁶ Ensin Suomessa kerättiin varoja muiden lähetysjärjestöjen käyttöön, kunnes Suomen lähetysseura perustettiin vuonna 1859 ja toiminta Lounais-Afrikassa alkoi 1870 aluella, josta tuli 1884 Saksan siirtomaa. Lähetysseurassa suurinta valtaa käytti johtokunta ja sen johdossa ollut lähetysjohtaja.²⁷ Suomeen lähetysaatteen vaikutteet tulivat 1800-luvulla ensisijaisesti muista Pohjoismaista sekä Keski-Euroopasta, varsinkin Pohjois-Saksasta. Lähetysseuran johto teki Saksaan useita opinto- ja neuvottelumatkoja.²⁸ SLS:lla oli erityisen läheiset suhteet saksalaiseen Reinin lähetysseuraan,²⁹ jonka myötävaikutuksella Ovambon-lähetysaluekin löytyi, ja SLS:n ja ”reiniläisten” välillä oli myös tiiviitä henkilökohtaisia suhteita avioliittojen kautta.³⁰ Lähetyskentällä ylijäräinen yhteydenpito oli yleistä, ja yhteydenpitoa saattoivat määrittääkin enemmän kirkkokunnalliset ja katsomukselliset kuin kansalliset tai kielialueiden erot. Suomalaiset tapasivat muita asiaan vihkiytyneitä matkoillaan, ja Suomen näennäisesti kaukaisesta sijainnista huolimatta Pohjolassa ja Pietarissa vieraili ulkomaisia lähetyksiasian harrastajia ja ammattilaisia.³¹ Suomen lähetysseura ei kuitenkaan ollut suomalaisille ainoa mahdollisuus lähteä tekemään lähetystyötä, sillä vuosisadan

²⁴ Iliffe 1987, 193–213; McKittrick 2002. Esimerkiksi Intian nälänhätien osalta on tutkittu myös hallinnon ja lähetysseurojen yhteistyötä avustustyössä, ks. esim. Brewis 2010.

²⁵ Iliffe 1987, 112; McKittrick 2002.

²⁶ Remes 1976, 26–27, 139.

²⁷ Miettinen 2005, 23–24. Johtokunta vaikutti seuran toiminnan eri osa-alueisiin, mutta ennen kaikkea se käytti taloudellista päätäntävaltaa, mikä näkyi Ovambon-lähetystyösäkin, vaikka Suomesta käsin kaikkea toimintaa toisella mantereella oli mahdotonta valvoa.

²⁸ Saarilahti 1989, 74–76.

²⁹ Reinin lähetysseura oli perustettu 1828 ja siitä tuli 1800-luvun aikana suurin saksalaisista protestanttisista lähetysseuroista. Oermann 1999, 29–30.

³⁰ Esim. lähetystyöntekijä Martti Rautasen puoliso Frieda ja Bernhard Björklundin puoliso Kitty olivat Reinin lähetysseuran työntekijän Heinrich Kleinschmidin tyttäriä.

³¹ Esimerkiksi Reinin lähetysseuran Carl Hugo Hahn vieraili ensin Pietarissa 1850-luvulla ja tapasi matkallaan SLS:n tulevan johtajan K. J. G. Sireliuksen; 1862 Hahn vieraili Viipurissa ja Helsingissä. Hahnilla oli ratkaiseva rooli siinä, että SLS päätti aloittaa lähetystyön juuri Lounais-Afrikassa, ja ensimmäisten suomalaislähettien saapuessa Lounais-Afrikkaan 1869 Hahn antoi läheteille käytännön koulutusta. Peltola 1958, 28–32; Heininen 2019, 10.

vaihteen molemmin puolin perustettiin muitakin lähetystyötä tekeviä yhdistyksiä, ja yksilölle oli mahdollista hakeutua lähetystyöhön myös muiden kuin suomalaisten organisaatioiden kautta.³²

Suomen lähetysseuran opillinen linja edusti 1800-luvun lopulla saksalaista lähetysteoriaa, niin sanottua warneckilaista linjaa, joka korosti lähetystyön kristillistä hengellisyyttä. Angloamerikkalaisessa lähetyksessä niin kutsutulla kulttuurilähetyksellä oli merkittävä rooli, mutta saksalaisessa perinteessä siihen suhtauduttiin torjuvasti. Gustav Warneckin ajatuksien mukaan evankeliumi ja kulttuuri tuli lähetystyössä erottaa toisistaan, ja Warneck suhtautui kolonialismiin kielteisesti. Sama ajattelumalli oli vallalla SLS:aan suuresti vaikuttaneessa Reinin lähetysseurassa.³³ Esimerkiksi Katariina Lankinen on tutkimuksessaan huomauttanut tällaisen linjan edustaneen ajatusta, jossa kristinuskoa ja sen mukaista elämäntapaa ei nähty länsimaisena, vaan ennemmin universaalina.³⁴ Käytännössä kristinuskon ja kulttuurin välillä ei tietenkään ollut mitään selväpiirteistä rajaa.³⁵ Ajatus evankeliumin ensisijaisuudesta oli kuitenkin vahva tutkimusajankohtani lähetystyössä, mikä näkyi Ovambontyössä esimerkiksi keskusteluna siinä, mitä oppiaineita lähetysaseman koulussa tuli opettaa.³⁶

Vuosisadan vaihtuessa vahva saksalaisvaikutus ei kuitenkaan enää ollut niin hallitseva kuin aiempina vuosikymmeninä. Vuonna 1898 SLS:n johtajaksi valittu Joo-seppi Mustakallio osallistui johtajakaudellaan useisiin pohjoismaisiin ja mannermaisiin lähetyskokouksiin, mutta tutustui myös angloamerikkalaiseen lähetysmaailmaan, joka oli aiemmin jäänyt suomalaisissa lähetyspiireissä vähemmälle huomiolle. Mustakallion ohella myös seuran johtoon kuuluneilla Matti Tarkkasella ja K. A.

³² Lähetystyötä tekivät esimerkiksi Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys (SLEY), Helluntaiherätys ja vapaakirkollinen liike. Suomen vapaakirkollinen liike lähetti jo 1800-luvun puolella useamman naislähetin Kiinaan. Pienillä lähetystoimijoilla ei pääosin ollut mahdollisuutta toimia yksin, ja pienten lähettävien organisaatioiden työntekijät saattoivatkin työskennellä kentällä isompien organisaatioiden yhteydessä: esimerkiksi ensimmäinen vapaakirkollinen lähetti Agnes Meyer työskenteli China Inland Missionin yhteydessä. Himalajalle suuntautuvassa lähetystyössä Vapaakirkko teki yhteistyötä Skandinaavisen Allianssilähetysten kanssa. Hämelin & Rautamäki 2001, 48–51. SLEY:sta, ks. Jalagin 2007 ja 2010. Helluntaiherätyksen lähetystyöstä, ks. Ahonen 2002.

³³ Lankinen 2010, 76–77, 84–90. SLS myös kustansi suomeksi Warneckin teoksia 1870-luvulta alkaen, Saarilahti 1989, 123. Reinin lähetysseuran osalta ks. Oermann 1999, 49–50.

³⁴ Lankinen 2010, 78. Warneckin lähetysteologisista linjauksista Bosch 2011, 249–250, 297–305.

³⁵ Bosch 2011, 297–305.

³⁶ Miettinen 2010.

Wredellä oli kiinnostusta ja kontakteja englanninkieliseen lähetystykseen.³⁷ Yhteydet angloamerikkalaiseen suuntaan olivat tärkeitä erityisesti SLS:n suunnittelussa työn aloittamista Aasiassa, ja Itä-Aasiassa työskenteleviltä englantilaisyhdistyksiltä saatiin tärkeää tietoa.³⁸ Mustakallion suhtautuminen kansainvälisyyteen ja muilta lähetysorganisaatioilta oppimiseen, olivat nämä sitten pohjoismaisia, mannereurooppalaisia tai angloamerikkalaisia, oli kaiken kaikkiaan positiivinen.³⁹

Lähetystyöhön on alusta asti liittynyt paljon muutakin kuin vain kristillisen sanoman julistamista sekä välittömiä uskonnollisia työmuotoja. Esimerkiksi sairaanhoito, lukutaidon opetus sekä erilaiset tavat auttaa alueen köyhiä olivat osa lähetystyön arkea jo 1800-luvun lopulla. Tällaisella työllä koettiin usein saavutettavan paikallisten mielenkiinto ja luottamus paremmin kuin uskonnollisella puheella.⁴⁰ Okkenhaug ja Summerer ovat huomauttaneet, että suuntautuminen avustustyöhön saattoi tuoda työlle luottamusta silloin, kun ympäristö esimerkiksi paikallisten hallitsijoiden puolelta oli lähetystyötä kohtaan vihamielinen.⁴¹ Avustustyöllä voitiin siis vastata paikallisiin olosuhteisiin monin tavoin. Ulkomailla tehty lähetystyö ei kuitenkaan ollut lähtijöiden kotimaista oma irrallinen maailmansa, vaan kotimaassa vallitseva vahva linkki sosiaalisen työn ja seurakuntien välillä näkyi lähetyskentällä. 1900-luvun alussa, kun naisten osuus lähettikunnassa alkoi kasvaa, oli monien naislähettien tausta diakoniatyössä ja sairaanhoidossa,⁴² ja suomalaisesta yhteiskunnasta tutulla tavalla myös Afrikan auringon alla sairaanhoitoon, auttamiseen ja perheiden kanssa työskentelyyn liittyvät tehtävät nähtiin nimenomaan naisten työkenttänä. Nämä työmuodot olivat naisten työaluetta niin suomalaisessa lähetystyössä kuin kansainvälisestikin.

Köyhien auttaminen ja hyväntekeväisyys ovat osa jotakuinkin kaikkia maailmanuskontoja, ja se on kuulunut kristillisen kirkon ytimeen jo antiikin ajoilta lähtien. Varhaisimmat esimerkit kirkollisista hospitaaleista ja laitoksista ovat 300–500-lu-

³⁷ Saarilahti 1989, 75–76. Tarkkanen oli jo nuorena toiminut merimiespappina Yhdysvalloissa ja toimi sittemmin Merimieslähetysten johtajana, mikä saattoi olla yksi syy hänen avoimuudelleen angloamerikkalaisen maailman ajatuksille. Tarkkasesta tuli SLS:n lähetysjohtaja Mustakallion jälkeen vuonna 1913. Saarilahti 1989, 66, 77–78.

³⁸ Saarilahti 1960; Saarilahti 1989, 77.

³⁹ Saarilahti 1989, 78.

⁴⁰ Okkenhaug 2003, 8.

⁴¹ Okkenhaug & Summerer 2020, 1–5.

⁴² Kena 2000, 166–167; Markkola 2002; Markkola 2013; Jalovaara 2015; Paaskoski 2017. Naislähettien ohella diakoniataustaa saattoi olla myös mieslähetin vaimolla. Lähetystyöntekijä Yrjö Roihan puoliso Liisa Bexar oli koulutettu diakonissa, joka oli myös toiminut tässä toimessa Suomessa vuosikymmenen ennen lähtöään Lounais-Afrikkaan. Bexarin mahdollisuuksiin auttaa Ovambossa sairaanhoitotehtävissä oli asetettu suuria odotuksia, mutta ne eivät toteutuneet, sillä Bexar menehtyi malariaan vain vajaa kolme kuukautta Ovamboon saapumisensa jälkeen. Peltola 1958, 96.

vuilta ajanlaskun alun jälkeen.⁴³ Köyhäinhoito alkoi vakiintua organisoituaan muotoon modernilla ajalla, mutta esimerkiksi almujen anto ja luostareiden harjoittama avustus olivat keskiajan keinoja auttaa yhteiskunnan vähäosaisia.⁴⁴ Keskiajan kato-
 lisessa Euroopassa köyhien auttamista pidettiin yhtenä tärkeänä keinona kristitylle tehdä aktiivisesti hyviä tekoja.⁴⁵ Uskonpuhdistaja Martti Lutherin ajattelussa köyhien auttaminen oli merkittävä kristityn velvollisuus, mutta hänen edistämänsä tapa avun järjestämiseen oli uudenlainen: seurakunnan oli kerättävä varat keskitetysti, ja näistä varoista autettiin vähäosaisia. Tällöin auttaminen ei enää jäänyt yksittäisten ihmisten armeliaisuuden varaan, vaan avustamisesta tulisi koko seurakunnan yhteinen tehtävä.⁴⁶ Kun avun antajana oli seurakunta, oli avun jakaminenkin sidottu uskonnon harjoittamiseen, sillä usein apu jaettiin esimerkiksi messun jälkeen.⁴⁷

Köyhien auttaminen kuului kirkkojen ja seurakuntien työhön Suomessakin 1800-luvulle saakka.⁴⁸ Muun yhteiskunnan kehittyessä järjestelmä astui uuteen aikaan ja valtiojohtoisuus lisääntyi vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla.⁴⁹ Kunnallinen ja seurakunnallinen hallinto erotettiin toisistaan vuosina 1865–1873 toteutetuissa uudistuksissa, ja vuodesta 1879 alkaen annetut köyhäinhoitoasetukset toivat vähäosaisista huolehtimisen kuntien tehtäväksi.⁵⁰ Vaikka seurakuntien rooli muuttui, seurakunnat ja uudet kristilliset järjestöt säilyivät kuitenkin merkittävinä toimijoina köyhäinhuollon kentällä 1800-luvun lopulla ja uuden vuosisadan alussa.⁵¹ Niiden tarjoamalle avulle oli runsaasti tarvetta niin maaseudulla kuin ennen muuta kasvavissa kaupungeissa, ja yhteiskunnalliset epäkohdat synnyttivät uutta kristillissosiaalista toimintaa.

Kristillisten toimijoiden näkökulmasta 1800-luvun keskeisiä muutoksia olivat organisoitu diakoniat toiminta sekä kansalaisyhteiskunnan kehittymisen myötä syntyneet kristilliset järjestöt, jotka omalta osaltaan vastasivat avuntarpeeseen. Suomessa Diakonissalaitos perustettiin Helsinkiin saksalaisen esikuvan mukaisesti ja Aurora Karamzinin aktiivisuuden ansiosta vuonna 1867 ja Viipuriin kahta vuotta myöhem-

⁴³ Mäkinen 2002a, 12; Ferris 2011, 607–608.

⁴⁴ Mäkinen 2002b, 127–128; Arffman 2002, 157–158; Arffman 2008, 27. Arffmanin mukaan kerjääminen oli vielä keskiajan Euroopassa hyväksyttyä, mutta suhtautuminen siihen alkoi muuttua kielteisemmäksi renessanssin aikana. Arffman 2002, 159.

⁴⁵ Malkavaara 2007, 83; Arffman 2008, 40.

⁴⁶ Mäkinen 2002a, 16–17; Arffman 2002; Arffman 2008. Tätä uutta järjestelmää alettiin toteuttaa Saksan luterilaisilla alueilla 1520-luvulta alkaen. Alkuinnostuksen jälkeen 1500-luvun lopulla rahastot eivät enää keränneet varoja samalla tahdilla kuin vuosisadan alkupuolella, ja paikoin kerjääminen hyväksyttiin uudelleen.

⁴⁷ Arffman 2008, 319.

⁴⁸ Pulma 1994; Mäkinen 2002c, 188.

⁴⁹ Jaakkola 1994, 113.

⁵⁰ Mustakallio 2002, 198–199; Jalovaara 2015, 32–33.

⁵¹ Jaakkola 1994; Markkola 2000. Kunnallistasolla seurakuntien ja kuntien yhteistyö saatoi pysyä tiiviinä lakimuutoksien jälkeenkin. Markkola 2002, 159–160.

min.⁵² Eurooppalaista mallia olleen sisarkotijärjestelmän rinnalle Suomessa alkoi muodostua seurakuntadiakoniaa, joka vahvistui laitospohjaisen diakonian ohitse 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä.⁵³ Diakoniatyössä painottui sairaanhoito, ja diakonissalaitoksissa diakonissat koulutettiin sairaanhoidon tehtäviin. Muutama Lounais-Afrikkaan lähetetty naislähetti olikin koulutettu diakonissaksi.⁵⁴

Ulkomaisten esikuvien sekä yhteiskunnallisten virtausten myötävaikutuksella sisälähetys nousi 1800-luvun lopulla, ja esimerkiksi Helsingin kaupunkilähetys (nyk. HelsinkiMissio) perustettiin vuonna 1883.⁵⁵ Järjestöjen synnyn taustalla olivat muun muassa kaupungistumisen mukanaan tuomat sosiaaliset ongelmat, kun etenkin kasvavissa työläiskaupunginosissa kärsittiin muun muassa asunnottomuudesta, köyhyydestä ja sairauksista. Lisäksi kristillistä sosiaalista työtä motivoi huoli ihmisten erkaantumisesta kristinuskosta, ja kristillissosiaalisessa avustustyössä olikin aina kristillinen ulottuvuus, joka pyrki saattamaan ihmisiä lähemmäs kirkkoa ja sen sanomaa.

Suomen lähetykseuran ja muiden kristillisten järjestöjen taustalla ja virallisissa positioissa toimi samoja ihmisiä. Niinpä voidaan sanoa, että lähetykseuran avainhenkilöt eivät olleet kiinnostuneita vain ulkolähetyksestä ja SLS:n toiminnasta, vaan myös monista sisälähetymisen alaankuuluvista kysymyksistä. Lähetykseuran historiasta kirjoittaneen Toivo Saarilahden mukaan lähes kaikki 1890-luvulla seuran johtokunnassa toimineet osallistuivat kristillissosiaaliseen toimintaan eri yhdistysten, kuten Helsingin kaupunkilähetymisen, Diakonissalaitoksen, Piipliaseuran ja Suomen merimieslähetymisen kautta ollen yleensä mukana muidenkin yhdistyksien johtokunnissa sekä esimerkiksi NMKY:n perustamisessa.⁵⁶ Aktiivisia olivat muutkin kuin SLS:n johtokunnan jäsenet. Helsingin kaupunkilähetymisen historiasta kirjoittanut Ville Jalovaara on esimerkiksi luonnehtinut pappi K. A. Hildenä ”aikansa kirkolliseksi monitoimimieheksi”, joka oli Kaupunkilähetymisen perustamisen avainhenkilöitä, mutta mukana myös SLS:n toiminnassa sekä monenlaisessa kristillisessä julkaisutoiminnassa.⁵⁷ Kristillisessä yhdistystoiminnassa verkostot olivat näin ollen tiiviit. Kuten esimerkiksi Malin Gregersen on tuonut esiin, verkostot eivät jääneet Suomen tai muidenkaan maiden kohdalla valtiollisten rajojen sisäisiksi, vaan verkostot olivat lähetyksimaailmassa pitkälti kansainvälisiä.⁵⁸

⁵² Paaskoski 2017, 35–37. Ks. myös Markkola 2000 ja 2013; Malkavaara 2007, 91. Diakoniasta kansainvälisestä näkökulmasta, esim. Tennant 1999; Soine 2013.

⁵³ Mustakallio 2002, 205–206, 210; Malkavaara 2007, 99–100.

⁵⁴ Kena 2000, 43, 50–52.

⁵⁵ Jalovaara 2015. Hyväntekeväisyysyhdistyksien roolista nousevan lähetyksinnostuksen takana esim. Johnston 2003, 14–15.

⁵⁶ Saarilahti 1989, 66.

⁵⁷ Saarilahti 1989, 65–66, 178–179; Jalovaara 2015, 46–47.

⁵⁸ Gregersen 2017, 75–76.

Punaisen ristin perustamista vuonna 1863 pidetään yleisesti vuosisadan humanitarismin merkkipaaluna.⁵⁹ ”Suomen yhdistys haavoitettujen ja sairasten sotilaiden hoitoa varten”, myöhempi Suomen Punainen Risti (SPR) perustettiin vuonna 1877. Suomen Punaisen Ristin perustajat olivat etupäässä hyväntekeväisyyttä harrastavaa ruotsinkielistä sivistyneistöä ja yläluokkaa, vaikka yhdistys olikin kaksikielinen. Näin yhdistys erosi niistä monista muista järjestöistä, joiden johtokunnat koostuivat ensisijaisesti kirkon piirissä vaikuttaneista henkilöistä.⁶⁰ Yhteydet muuhun ajan kristillissosiaaliseen toimintaan olivat kuitenkin olemassa, ja SPR koulutti sairaanhoitajia Helsingin Diakonissalaitoksessa. SPR erosi muista ajan avustusjärjestöistä siinä, että sen toiminnan ytimessä oli valmistautuminen tulevia sota-ajan avustusoperaatioita varten ja mahdollisesti kaukana kotimaasta olevien omien kansalaisten auttaminen.⁶¹ Kotimaantyökin tuli SPR:n ohjelmaan jo 1800-luvulla: se esimerkiksi organisoi köyhäinapukeräyksiä vuosien 1891–1892 nälänhädän aikana ja alkoi kouluttaa ensiaputaitoja.⁶² Punaisella ristillä ei ollut erityistä, suoraa yhteyttä lähetystyöhön, mutta sen synty kuvastaa aikakauden ilmiöitä, joihin uudenlainen yhdistyspohjainen hyväntekeväisyys kiinteästi kuului.

1.1.2 Humanitaarisuuden historian laajeneva kenttä

Muutamia nykyään klassikkoasemaa nauttivia humanitarismin⁶³ historiaa käsitteleviä tutkimuksia julkaistiin jo 1980-luvulla,⁶⁴ mutta 2010-luvulta alkaen tutkimuskenttä on alkanut laajentua nopeasti.⁶⁵ Michael Barnettin vuonna 2011 julkaistu *Empire of Humanity* on yksi ensimmäisistä humanitarismin historiaa kokoavista tutkimuksista, ja teosta on pidetty yhtenä lähtölaukauksena 2010-luvulla nopeasti kasvaneelle humanitaarisen toiminnan ja ajattelun historian tutkimuksen nousulle.⁶⁶ Rob Skinner ja Alan Lester ovat luonnehtineet teosta ensimmäiseksi yritykseksi käsitellä

⁵⁹ Barnett 2011, 79.

⁶⁰ SPR:n alku oli innostunut, kun ensimmäisenä toimintavuonna yhdistykseen liittyi lähes 800 jäsentä ja se pyrki hankkimaan ja varustamaan lasaretin Turkin sotaan. Diakonissalaitoksen perustajiin kuulunut Aurora Karamzin teki huomattavan 4000 markan lahjoituksen lasaretin hankkimiseksi. Hytönen 2002, 10–17.

⁶¹ Hytönen 2002, 18–19.

⁶² Hytönen 2002, 18–22. Suomen 1890-luvun nälänhädistä laajemmin, ks. Turpeinen 1991; Häkkinen & Forsberg 2015.

⁶³ Humanitaarisuuden ja humanitarismin käsitteiden eroa pohdin alaluvussa 2.1.

⁶⁴ Erit. Haskell 1985; Laqueur 1989.

⁶⁵ Historiantutkimuksen ohella humanitaarisuutta tutkitaan runsaasti nykyhetken ilmiönä erit tieteenaloilla. Lähihistoriaan ja nykyhetken ajoittuva tutkimus esimerkiksi uskonnon merkityksestä humanitaarisuudesta limittyy myös historiantutkimukseen esimerkiksi *Sacred Aid* -artikkelikokoelmassa. Ks. Barnett & Gross Stein 2012.

⁶⁶ Barnett 2011; Skinner & Lester 2012, 729–730; Green 2014, 1158.

monipuolisesti humanitaarisuuden historiaa pitkällä, jopa 300 vuoden aikajän-
teellä.⁶⁷

Barnettin teoksen kanssa samana vuonna julkaistiin Brendan Simmsin ja David Trimin toimittama artikkelikokoelma *Humanitarian Intervention: A History*, jossa keskusteltiin humanitaarisuudesta keskittyen humanitaarisiin interventioihin.⁶⁸ Barnettin sekä Simms ja Trimin teoksien julkaisua seuraavana vuonna *The Journal of Imperial and Commonwealth History* -lehdessä julkaistiin humanitaarisuutta ja imperialismia yhdistävä teemanumero.⁶⁹ Näiden teemojen tutkimus on tämänkin jälkeen jatkunut vilkkaana.⁷⁰ Näissä 2010-luvun alun tutkimuksissa kietoutuvat yhteen kolonialismin, politiikan ja usein valtiotason näkökulmat. Humanitaarisuuden nousun yhteys kolonialismiin on synnyttänyt runsaasti tutkimusta etenkin englan-
ninkielisissä maissa. Teemojen yhteenkietoutuminen liittyy paitsi tutkittuun aika-
kauteen ja maantieteeseen, myös siihen, että jo 1800-luvun alkupuoliskolla yhteis-
kunnallisten aktivistien mielenkiinto ja toiminta suuntautui niiden ihmisten autta-
miseen, jotka kärsivät imperiumien harjoittamasta väkivallasta. Humanitaarisen
huomion kohteeksi nousivat esimerkiksi eteläisen Afrikan khoisat, Australian abo-
riginaalit sekä Uuden-Seelannin maorit.⁷¹ Alan Lester ja Fae Dussart ovatkin nos-
taneet esiin ajan ambivalentin luonteen: toisaalta levittäytyvä merentakaisen alu-
eiden kolonisointi tuotti eri alueilla alkuperäiskansoille monenlaista kärsimystä ja
väkivaltaa, kun taas humanitaarinen liike pyrki vaikuttamaan alkuperäisväestön
hyvinvointiin puuttumalla ainakin räikeimpiin väärinkäytöksiin.⁷² Toisaalta aluei-
den kolonisointi loi otollisen maaperän humanitaarisen ajattelun ja mielenkiinnon
lisääntymiselle, kun eri puolilta maailmaa oli saatavissa tietoa ihmisten kokemuk-
sista.⁷³ Lähetystyöntekijöiden rooli saattoi olla kahtalainen. Toisaalta sivistämis-
mission ja lähetyskäskyn kautta he oikeuttivat toimintansa, joka saattoi muuttaa
peruuttamattomasti paikallisia kulttuureja, toisaalta lähetystyöntekijät saattoivat

⁶⁷ Skinner & Lester 2012, 730.

⁶⁸ Simms & Trim (eds.) 2011. Ks. myös Tusan 2015. (Humanitaarinen) Interventio miel-
letään nykyään valtiotason toiminnaksi, jolla olisi melko lyhyt historia, mutta Lester ja
Dussart ovat huomauttaneet, että jo 1800-luvun alkupuoliskolla hallinnoillakin saattoi
olla humanitaarista toimintaa, jota voidaan mieltää interventioina. Ks. Lester & Dussart
2014, 1–3.

⁶⁹ *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 40, No. 5, December 2012.

⁷⁰ Ks. esim. Lester & Dussart 2014; Edmonds & Johnston 2016; Ballantyne 2016; Frost
2017; Damousi, Burnard, Lester (eds.) 2022.

⁷¹ Porter 2004, 206–207.

⁷² Lester & Dussart 2014, 1.

⁷³ Samanaikaisesti kolonisoijillakin oli humanitaarista toimintaa, erityisesti humanitaaris-
ten interventioden muodossa. Humanitaarisella interventiolla voitiin perustella puuttu-
mista toisen valtion sisäisiin asioihin. Kuhanen & Hokkanen 2020, 57–59.

olla myös vastavoima, tai vähintään silminnäkijöitä, siirtomaahallinnon synnyttämille epäkohdille ja väkivallalle.⁷⁴

1800-luvun humanitaarisuus syntyi ensisijaisesti länsimaiden, erityisesti Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen protestanttisissa piireissä, ja alkuvaiheessa kveekarien rooli aktivismissa korostui. Taustalla vaikuttivat paitsi valistusajattelu, myös laaja keskustelu orjuuden lakkauttamisesta ja sen ympärille syntynyt orjuuden lakkauttamista vaatinut liike eli abolitionismi.⁷⁵ Lähetystyöllä oli hyvin merkittävä osa humanitaarisen aatteen leviämässä ja erityisesti siihen liittyvässä käytännön toiminnassa. Humanitaarisuuden ympärille muodostui laajoja ylijärjaitä verkostoja. Uudessa humanitarismitutkimuksessa, kuten lähetystyön historian tutkimuksessa, ylijärjaiten verkostojen tutkimus onkin ollut esillä.⁷⁶ Humanitaarisuutta on tutkittu runsaasti juuri angloamerikkalaisen kulttuuripiirin osalta, mutta laajeneva tutkimuskenttä on osoittanut, että vastaavia työmuotoja oli muuallakin länsimaissa, vaikka esimerkiksi abolitionismi ei muualla Euroopassa saavuttanut vastaavia mittasuhteita.⁷⁷

Tutkimuksessa on tarkasteltu monesti suuria kansainvälisiä avustus- ja vaikutuskampanjoihin. Kohteena ovat olleet esimerkiksi abolitionismi, kolonisoiduilla alueilla tapahtunut sorto sekä varainkeruu- ja avustuskampanjat, joissa lähetystyöntekijöillä tai lähetysseuroilla saattoi olla oma roolinsa.⁷⁸ Etenkin angloamerikkalaiseen yhteiskuntaan alkoivat muodostua humanitaarinen narratiivi, jolla kriisien uhreista puhuttiin ja miten heitä kuvattiin. Humanitaarisuus loi alusta saakka järjestelmää, jossa globaalissa pohjoisessa elivät suhteellisen hyvässä ja jopa etuoikeutetussa asemassa olevat ihmiset ja globaalissa etelässä taas avuntarpeessa olevat – välimatka oli pitkä maantieteellisesti, mutta myös mentaalisesti.⁷⁹

Lähetysseurojen toimintaa on tutkittu monista näkökulmista, mutta niiden kohdealueillaan tekemä sosiaalinen avustustyö ei ole useinkaan ollut tutkimuksen keskiössä sairaanhoitoa lukuun ottamatta.⁸⁰ Sairaanhoito olikin merkittävä osa protestanttista lähetystyötä eri puolilla maailmaa: Andrew Porter on todennut lähetystyöntekijöiden humanitaarisuuden ilmenneen useimmiten juuri lääkilähetysten kautta. Parantaminen ja hoitaminen olivat kristinuskon ytimessä, joskin koulutetut lääkärit tulivat brittien lähetyskentille vasta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä, ja

⁷⁴ Barnett 2011, 75; Edmonds & Johnston 2016; Everill n.d.

⁷⁵ Barnett 2011, 51–60; Ferris 2011, 608.

⁷⁶ Lester & Dussart 2014, 27; Småberg 2015; Gewurtz & Jalagin 2017; Gregersen 2017; Damousi, Burnard, Lester (eds.) 2022.

⁷⁷ Esim. Jalagin, Okkenhaug, Småberg 2015; Okkenhaug & Summerer 2020.

⁷⁸ Brewis 2010; Twomey & May 2012; Tusan 2015; Frost 2017.

⁷⁹ Lester & Dussart 2014, 3–4, 10–11.

⁸⁰ Sairaanhoito (medical mission) näkökulmana, esim. Hardiman (ed.) 2006; Gregersen 2010; Hokkanen 2013; Gewurtz 2017.

SLS:n työalueelle Ondongaan vuonna 1908.⁸¹ Tätä ennen sairaanhoidon tehtävät olivat sairaanhoitajien ja maallikoiden käsissä.

Länsimaiden ulkopuolella tehtyä humanitaarista työtä on tutkittu yksittäisten ihmisten kautta mikrohistoriallisella otteella. Esimerkiksi historioitsija Inger Marie Okkenhaug on norjalaista diakonissa Bodil Biørnia käsittelevissä tutkimuksissaan analysoinut, miten uskonnollisesta motiivista kummunnut avustustyö tasapainoili uskonnollisen ja sekulaarin rajalla.⁸² Tällaisissa tutkimuksissa laajemman organisaation tai työntekijäryhmän sijaan tutkimuskohteena on yksittäinen henkilö, jonka elämää tutkitaan esimerkiksi biografisella lähestymistavalla.⁸³ Sen sijaan omassa tutkimuksessani olen halunnut pitää näkökulmani yksittäisten henkilöiden sijaan laajemmin koko työntekijäjoukossa. Tässä mielessä lähellä omaa tutkimustani ovat esimerkiksi kaupunkilähetyksen tai diakonialaitostoiminnan kehittymistä käsittelevät tutkimukset.

Uusi humanitarismitutkimus on keskittynyt paitsi humanitaariseen toimintaan, myös ihmisoikeuksien historiaan, ja moni tutkimus on ainakin osittain käsitehistoriaa pohtiessaan nykykäsitteiden syntyä ja historiaa. Tutkimusta on tehty erityisesti englanninkielisen maailman ja protestanttisesta humanitaarisuudesta.⁸⁴ Ongelmana on, että tahtomattaankin se luo humanitaarisuudesta lopulta melko homogeenisen kuvan,⁸⁵ vaikka 1800-luvun humanitaarisuuden nousu paikantuukin nimenomaan protestanttisuuteen. Esimerkiksi saksalaisen humanitaarisuuden historiaa on tutkittu huomattavan vähän.⁸⁶ Ranskan historiaa tutkineet Adam J. Davis ja Bertrand Taithe ovatkin huomauttaneet, että esimerkiksi Ranskassa ei koettu mitään niin valtaisaa orjuudenvastaista liikehdintää kuin Yhdysvalloissa ja Britanniassa.⁸⁷ Suomessa orjuus ja sen vastainen liikehdintä eivät olleet vieraita kysymyksiä, sillä esimerkiksi suomalaisissa lähetyslehdissä oli vahva orjuudenvastainen henki. Kuten historian-tutkija Kalle Gustafsson on osoittanut, se ei kuitenkaan konkretisoitunut orjuudenvastaiseksi toiminnaksi.⁸⁸ Abigail Green onkin alleviivannut, että tutkimusta tulisi laajentaa kattamaan muita uskontoja, sekulaaria humanitaarisuutta, naisten roolia sekä erilaisia kansallisia konteksteja.⁸⁹ Erityisesti tähän viimeiseen vaatimukseen olen omalla tutkimuksellani vastannut. Humanitaarisuuden tutkimus onkin 2020-lu-

⁸¹ Porter 2004, 311–312.

⁸² Okkenhaug 2020; Okkenhaug 2013.

⁸³ Okkenhaugin tutkimuksien ohella esim. Englund 2022. Ks. myös Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie 2011, 18–19.

⁸⁴ Kuten Green on huomauttanut, eivät käsitteiden merkitykset ja kehitys sellaisenaan ole yleistettävissä englanninkielisen alueen ulkopuolelle. Green 2014, 1161.

⁸⁵ Green 2014, 1157–1161; Okkenhaug & Summerer 2020, 7.

⁸⁶ Green 2014, 1171–1173.

⁸⁷ Davis & Taithe, 2011.

⁸⁸ Gustafsson 2003.

⁸⁹ Green 2014.

vulla laajenemassa: maantieteellisesti Lähi-itään kiinnittyvä artikkelikokoelma *Christian missions and humanitarianism in the Middle East, 1850–1950* on nostanut esiin esimerkiksi katolista toimintaa.⁹⁰

Humanitaarisuuden historiaa on 2010-luvulta alkaen tutkittu englanninkielisten maiden ohella myös pohjoismaisessa kontekstissa, jolloin kohteena ovat olleet useimmiten pohjoismaiset lähetystyöntekijät. Näissä tutkimuksissa on painottunut myös sukupuolihistorian näkökulma, ja monet tutkimuskohteena olleet henkilöt ovat olleet kristillissosiaalista työtä tehneitä naisia.⁹¹ Näin nämä tutkimukset niveltävät paitsi humanitaarisuuden historian jatkumoon, myös osaksi 1990-luvulta asti tehtyä historiantutkimusta, jonka kohteena on ollut naisten tekemä uskonnollinen työ.⁹² Kristillissosiaalinen työ kotimaissa pyöri 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja 1900-luvun alussa diakoniatyön ja naisia mobilisoivien yhdistysten avulla, ja myös ulkomaille lähetystyöhön matkusti kristinuskon motivoimana naisia niin Suomesta kuin muista länsimaista. Naisten osuus lähetystyöntekijöissä sekä lähetysliikkeen kannattajajoukossa kasvoi 1900-luvun alussa.⁹³ Lähetystyössä naisten työnkuva oli moninainen. Esimerkiksi koulujen ja lastenkotien pito sekä sairaanhoito olivat työmuotoja, joiden parissa työskenteli paljon naisia.⁹⁴ Abigail Greenin mukaan naisilla oli merkityksellinen rooli myös humanitaarisessa liikkeessä, kuten esimerkiksi Michelle Tusanin tutkimukset Armenian kansanmurhasta ovat osoittaneet.⁹⁵ Naisten roolissa esimerkiksi abolitionismissa ja humanitaarisissa liikkeissä riittää silti yhä tutkittavaa.

Kehitysyhteistyötä on Suomessa tehty 1960-luvulta saakka, mutta tätä muutamien vuosikymmenten mittaista historiaa on toistaiseksi tutkittu melko vähän.⁹⁶ Ai-

⁹⁰ Christian missions and humanitarianism in the Middle East, 1850–1950: Ideologies, Rhetoric, and Practices. Ed. by Inger Marie Okkenhaug & Karène Sanchez Summerer, 2020. Myös esim. Taithe 2012.

⁹¹ Hakosalo 2014; Jalagin, Okkenhaug, Småberg 2015; Småberg 2015; Okkenhaug 2015; Okkenhaug 2020; Jalagin 2020.

⁹² Huber & Lutkehaus (eds.) 1999; Markkola 2000; Markkola 2002; Okkenhaug (ed.) 2003; Jalagin 2007. Pirjo Markkola on avannut naistutkimuksen kentällä syntyynyttä kiinnostusta uskuntoon siten kuin se vuonna 2002 näyttäytyi, ks. Markkola 2002, 14–28.

⁹³ Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie 2011, 15–18. Lähetystyö ja uskonnollinen työ tarjosivat naisille toimintamahdollisuuksia, ja joskus vapauttakin, jota heillä perinteisesti ei ollut. Lisääntyvä naislähetystyöntekijöiden määrä ei kuitenkaan aina ujuttautunut lähetyskentille saumattomasti, vaan kitkaa syntyi. Tästä kitkasta on esimerkkejä myös SLS:n Ovambon-työssä, ks. esim. Peltola 1994.

⁹⁴ Huber & Lutkehaus (eds.) 1999; Kena 2000; Hakosalo 2014; Jalagin, Okkenhaug, Småberg 2015; Småberg 2017.

⁹⁵ Green 2014, 1165–1169; Tusan 2009; Tusan 2012.

⁹⁶ Suomalaisen kehitysyhteistyön historian tutkimustilanteesta, Kuhanen, Harju, Hokkanen 2023, 26–35.

van viime vuosina aihe on kuitenkin ollut historiantutkimuksen kentällä esillä erityisesti Kehitysyhteistyön mieli ja mielettömyys -tutkimushankkeessa ja sen tuottamassa samannimisessä tiedekirjassa. Jan Kuhasen, Kaisa Harjun ja Markku Hokkanen tutkimus on perehtynyt kotimaisten kehitysyhteistyön vaiheisiin sen tekijöiden, eli kehitysyhteistyön ammattilaisten muistitiedon kautta ja on otteeltaan enemmän mikrohistoriallinen kuin yleisesitys kehitysyhteistyön historiasta.⁹⁷ Kehitysyhteistyötä onkin ensisijaisesti tutkittu kehityskaatutkimuksen piirissä sekä muutamista monitieteisistä näkökulmista, kuten tarkastellen kehitysyhteistyötä esimerkiksi uskonnon ja kehityksen suhteen kautta tai selvittäen suomalaisten auttamishalua.⁹⁸ Nämä tutkimukset eivät suoraan käsittele samoja teemoja kuin väitöstutkimukseni, mutta ne osoittavat sen, millaisiin teemoihin kehityskysymyksistä kiinnostuneet tutkijat ovat ainakin toistaiseksi kiinnittäneet huomiota.

1.1.3 Lähetyshistoriaa sekä Suomen ja Namibian suhteen historiantutkimus

Lähetyksen historiaa on kansainvälisesti – ja Suomessakin – tutkittu jo usean vuosikymmenen ajan. Eri maiden ja eri lähetysseurojen tekemä työ tunnetaan kronologialtaan pääosin tarkasti, ja tutkimuksissa korostuvat lähetyjärjestöjen ja lähetystyöntekijöiden sekä ulkomailla tehdyn työn näkökulmat.⁹⁹ Tutkimukset perustuvat useimmiten lähetysseurojen omiin arkistoihin ja julkaisuihin. Monien tutkimusten rajaukset noudattelevat lisäksi kansallisuus- tai kansallisvaltioiden rajoja, mutta myös 1800–1900-lukujen lähetyksen ylläpitäjien on kiinnitetty huomiota, olivathan työntekijät ja organisaatiot usein läheisessä yhteistyössä kansallisuus-, kieli- ja organisaatorajojen yli.¹⁰⁰ Kaikki lähetyksen organisaatiot eivät toisaalta olleet kansallisia, vaan ne saattoivat olla organisoituneita muiden tekijöiden mukaan, kuten China Inland Mission ja Women Mission Workers. Kuten Gewurtz ja Jalagin ovat huomauttaneet, vaikka lähetystyöntekijä olisi työssä kansallisen lähetysseuran lähettämänä, saattoi hänen arkensa kuitenkin olla hyvin ylläpitäjä, sillä lähetyksessä oli jatkuvasti tekemässä eri kulttuuritaustoista tulevien ihmisten kanssa.¹⁰¹ Lähetys-

⁹⁷ Kuhanen, Harju, Hokkanen 2023.

⁹⁸ Kehityksen ja uskonnon suhteesta, ks. Vuola 2015. Auttamisajattelusta suomalaisessa yhteiskunnassa, myös uskonnollisten järjestöjen kontekstissa, ks. esim. Pessi & Saari (toim.) 2011.

⁹⁹ Jalagin 2013, 289–290.

¹⁰⁰ Gewurtz & Jalagin 2017, 3. Ks. myös Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie (eds.) 2011 sekä Malin Gregersenin tutkimukset Kiinan Hunanissa toimineiden lähettien ylläpitäjätoiminnasta, Gregersen 2017; Gregersen 2023. Naisnäkökulmasta ja humanitaarisuudesta myös Green 2014.

¹⁰¹ Gewurtz & Jalagin 2017, 3–4; Gregersen 2017.

työntekijät ymmärsivät oman toimintansa ja itsensä kansalliset ja kielelliset rajat ylittävän ulottuvuuden osaksi, sillä he näkivät toimivansa kaikkien ihmisten hyväksi levittäessään kristinuskoa.¹⁰²

Kulttuurihistorioitsija Karen Vallgård jakaa artikkelissaan *Were Christian missionaries colonizers?* lähetyst historian tutkimuksen kolonialismiin suhtautumisen näkökulmasta kahtia. Perinteisemmässä lähetyst historian tutkimuksessa on tarkasteltu lähetystyötä lähetysorganisaatioiden kautta, ja niissä on usein nähty lähetys kolonialismille vastakkaisena. Jälkikoloniaaliseen perinteeseen Vallgårdan mukaan lukeutuvat tutkijat taas näkevät lähetystyön vaikutuksen paikallisiin kulttuureihin ja tulkitsevat lähetystyön ja kolonialismin osiksi samaa kokonaisuutta. Kysymys on pohjimmiltaan siitä, miten tutkija määrittelee kolonialismin. Siinä missä edelliset näkevät kolonialismin poliittisena, taloudellisena tai virallisen tason valtiollisena ilmiönä, jälkimmäisille kolonialismin käsite laajenee merkitsemään myös kulttuurisia ja jopa psykologisia kysymyksiä.¹⁰³ Humanitaarinen ja sosiaalinen työ saattaa Vallgårdan jaottelun mukaan näyttäytyä perinteisempää tulkintaa noudatellen altruistisena toimintana, mutta jälkikoloniaalisesta näkökulmasta ilmentää sosiaalista kontrollia.¹⁰⁴

2010-luvulta alkaen historian tutkimuksen kentällä on kiinnitetty yhä enemmän huomiota siihen, miten kolonialismi on vaikuttanut myös niihin Euroopan maihin, joilla ei ollut omia siirtomaita. Tutkimus on kohdistunut erityisesti Sveitsiin ja Pohjoismaihin.¹⁰⁵ Aiempia tulkintoja on Leila Koivusen ja Anna Rastaaan mukaan leimannut poikkeuksellisuuden ajatus, mutta nykytutkimus on osoittanut, että myös Pohjoismailla oli kiinteä suhde kolonialismiin, vaikka se olikin erilainen kuin mailla, jotka olivat suuria siirtomaavaltioita.¹⁰⁶ Tutkijat ovat käsitteellistäneet tällaisten kolonialismille ikään kuin ulkopuolisten, mutta silti osallisten maiden asemaa ”colonialism without colonies” -käsitteellä.¹⁰⁷ Aikakauden koloniaalinen kulttuurinen vai-

¹⁰² Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie 2011, 1–2.

¹⁰³ Vallgård 2016, 869–870. Jälkikoloniaalisesta historian tutkimuksesta ks. myös Lahti 2022.

¹⁰⁴ Vallgård 2016, 869–870.

¹⁰⁵ Naum & Nordin (eds.) 2013; Purtschert & Fischer-Tiné 2015; Purtschert, Falk, Lüthi 2016; Hennessey & Lahti 2023. Suomen suhteesta kolonialismiin, ks. Lahti & Kullaa (toim.) 2020; Merivirta, Koivunen, Särkkä (eds.) 2021; Koivunen & Merivirta (eds.) 2024.

¹⁰⁶ Koivunen & Rastas 2020, 428–430. Pohjoismaissa kolonialismin kautta tutkitaan ja tulkitaan myös esimerkiksi saamelaisiin kohdistuvaa politiikkaa – kolonialismi ei tapahtunut vain jossain kaukana, vaan myös lähialueilla ja kotimaassa. Viime vuosien Suomen ja kolonialismin suhdetta analysoivissa tutkimuksissa huomio ei olekaan suuntautunut vain globaaliin etelään, vaan myös pohjoiseen ja Suomen rajaseuduille, esim. Kullaa, Lahti, Lakomäki (toim.) 2022; Merivirta 2024.

¹⁰⁷ Purtschert, Falk, Lüthi 2016. Suomenkielisessä tutkimuksessa ilmiöstä kirjoitetaan ”kolonialismia ilman siirtomaita” -muodossa, esim. Merivirta 2024.

kutus näkyi Suomessakin, ja lukuisia suomalaisia toimi siirtomaissa erilaisissa tehtävissä. Lounais-Afrikassa tehtyä lähetystyötä onkin viime vuosina tarkasteltu enenevässä määrin juuri kolonialismin kautta.¹⁰⁸ On selvää, että suomalaiset lähetystyöntekijät toimivat sellaisessa ajassa ja paikassa, jossa siirtomaahallinto ja laajempaan ajattelutapana ajan koloniaalisuus määrittivät niitä reunaehtoja, joiden puitteissa käytännön lähetystyö tapahtui. SLS:n Ovambon-lähetit itse korostivat oman asemansa neutraaliutta, eräänlaista välittäjän roolia saksalaisen siirtomaavallan ja paikallisväestön välillä, mutta heidän vaikutuksensa alueeseen näkyi erityisesti paikallisessa kulttuurissa esimerkiksi pukeutumis- ja muiden tapojen muutoksena ja muuttamisena.

Organisaatioiden ohella tutkimuskohteena ovat olleet yksittäiset lähetystyöntekijät, joiden kautta on tarkasteltu humanitaarisia kysymyksiä. Esimerkiksi Seija Jalagin tutkimus Aili Havaksen työstä Israelissa 1940-luvulla, Inger Marie Okkenhaugin julkaisut Bodil Biørnin työstä armenialaisten keskuudessa tai Michelle Tusanin tutkimus Ann Mary Burgassista Konstantinopolissa 1800-luvun lopulta alkaen siirtävät fokuksensa laajoista kampanjoista ja isoista organisaatiosta yksittäiseen historialliseen henkilöön.¹⁰⁹ Näiden henkilöiden kautta on mahdollista tutkia humanitaarisuutta, samalla kun nämä tutkimukset kertovat naisten mahdollisuudesta omistautua avustustyölle kotimaidensa ulkopuolella.

Jalagin tutkimukset Havaksen avustustyöstä juutalaispakolaisten parissa Jerusalemissa 1940-luvulla ovat harvoja SLS:n työntekijöitä humanitaarisesta näkökulmasta tarkastelevia tutkimuksia.¹¹⁰ Täysin vaille mielenkiintoa ei ole jäänyt Ovambon-lähetien työ nälänhätien aikana. Sosiaalishistorioitsija Meredith McKittrick on kuvannut *To Dwell Secure* -teoksessaan lähetysaineistojen sekä muistitietoaineistojen avulla sitä yhteiskunnallista tilannetta, jossa ovambot 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella elivät suhteessa epävarmuuteen, kriiseihin ja turvaan. Nälänhädät ja lähetystyöntekijöiden tarjoama turva ovat vain yksi, mutta silti merkittävä tutkimuksen monista ulottuvuuksista. McKittrick on tarkastellut turvattomuuden kokemuksia ovambojen näkökulmasta.¹¹¹ Lähelle tutkimusteemaani nälänhätien osalta tulee myös vuonna 2008 Joensuun yliopistossa valmistunut pro gradu -tutkielma, jossa kartoitettiin suomalaislähetien toimintaa ja kokemusten vuosien 1928–1933 nälänhätien aikana.¹¹² Tämä Lisa Nyholmin tutkielma osoittaa tutkimani

¹⁰⁸ Erityisesti Koivunen & Merivirta (eds.) 2024, myös Shiweda 2021. Jalagin painotti tarvetta aiheen tutkimukselle vuonna 2013, ks. Jalagin 2013, 290–291.

¹⁰⁹ Tusan 2009; Okkenhaug 2011 ja 2020; Jalagin 2020; Ks. myös Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie 2011, 18–19.

¹¹⁰ Jalagin 2015; Jalagin 2020.

¹¹¹ McKittrick 2002.

¹¹² Nyholm 2008.

lähettien tekemän avustustyön jatkuneen omaa tutkimusperiodiani seuraavina vuosikymmeninä, vaikka konkreettinen avustustyö onkin vain osa hänen käsittelyään.¹¹³

Suomen lähetysseuran toiminnan kronologinen historia tunnetaan tarkasti, sillä se on lukuisten ulkomaisten lähetysorganisaatioiden tapaan julkaissut runsaasti ja kattavasti omia historiiteoksiaan, joista *Sata vuotta suomalaista lähetystyötä* -sarjaa 1950-luvulta alkaen.¹¹⁴ Sarja kattaa lähetystyön suosion kasvun Suomessa 1800-luvun alkupuolelta alkaen, seuran perustamisen sekä ulkomaan ja kotimaan toiminnan. Sarjan yleisesitykset ovat luoneet pohjan yksityiskohtaisemmille tutkimuksille. Suomalaisista lähetystyöntekijöistä Martti Rautasen elämäkerta on julkaistu 1994 ja Selma Rainion 2015, molemmat lähetysseuran kustantamina.¹¹⁵ Lisäksi seura on julkaissut kattavat tietokirjat naislähettien roolista 1870-luvulta nykypäivään.¹¹⁶ Tämä on lähetystyöhistoriaa tutkineen Seija Jalaginin mukaan lähetysseuroille ominaista: monet tutkimuksien tekijät ovat lähetysseurojen sisäpiiristä ja omakohtaisesti kiinnostuneita aiheesta, ja lähetysseurat ovat olleet innokkaita kustantamaan yleisesityksiä omasta historiastaan.¹¹⁷ Vaikka nämä Suomen lähetysseuran kustantamat teokset ovat otteeltaan populaareja eikä niitä ole vertaisarvioitu, ne tarjoavat silti ohittamattoman pohjan ja perustiedot seuran toiminnasta pohjautuen seuran laajaan arkistomateriaaliin. Asetelma luo tietysti tilanteen, jossa julkaisija on voinut vaikuttaa teoksien sisältöön esimerkiksi sen suhteen, millaista materiaalia tai analyyskejä niihin sisällytetään.

Suomalaisen lähetystyön historian tutkimuksesta valtaosa käsittelee Suomen lähetysseuraa, ja siitäkin suuri osa nimenomaan Afrikassa tehtyä työtä, vaikka esimerkiksi Kiinan Hunanissa lähetysseura aloitti toiminnan jo vuonna 1902 ja maantieteellisesti työkohteet lisääntyivät edelleen 1900-luvun kuluessa.¹¹⁸ Suomen lähetysseurasta on tehty runsaasti tieteellistä tutkimusta, mitä selittää osaltaan sen pitkä historia ja kattava arkisto, sekä mielestäni se yksinkertainen seikka, että Suomen kontekstissa ei ole toista saman kokoluokan vastaavaa toimijaa. Muiden suomalaisten lähetystyötä tekevien organisaatioiden kuin SLS:n historian tutkimus on ollut vähäistä. Suomen lähetysseuraan kohdistunut tutkimus kattaa hyvin erilaisia aiheita,

¹¹³ Nyholm 2008, 37. Yksi merkittävä ero vuosisadan vaihteen ja 1920–30-lukujen taitteen välillä on nälänhädissä ja niihin liittyvässä avustustyössä olivat hätäaputyömaat. Hallitus oli päättänyt perustaa hätäaputyömaita Ondongaan, ja pyysi töiden järjestämiseen ja valvontaan sekä avun jakamiseen suomalaislähettien apua

¹¹⁴ Jalagin 2013, 288.

¹¹⁵ Peltola 1994; Heikkilä & Nurmi 2015.

¹¹⁶ Kena 2000; Helander 2001.

¹¹⁷ Jalagin 2007, 31–32.

¹¹⁸ Poikkeuksen suomalaisen lähetystyöhistorian Namibian-painotukseen tekevät Pekka Lundin tutkimus Kiinan Hunanissa tehdystä lähetystyöstä sekä Seija Jalagin tutkimukset SLEY:n Japanin-työstä ja SLS:n palestiinalaislähetystyksestä, ks. Lund 2006; Jalagin 2007; Jalagin 2015; Jalagin 2020.

vaikka yleisesti ottaen valtaosa julkaisuista on perehtynyt nimenomaan lähetystyöntekijöiden toimintaan sekä vaikutukseen Lounais-Afrikassa. Kati Kemppaisen väitös analysoi SLS:n suhteita anglikaaneihin ja katolisiin 1900-luvun alkupuoliskolla, Kari Miettisen väitös puolestaan lähettien edistämää kulttuurista muutosta.¹¹⁹ Martti Eirolan väitöskirja paneutui ovambojen näkökulmaan saksalaiseen siirtomaavaltaan – prosessia, jossa suomalaisilla läheteilläkin oli oma, merkittävä osansa.¹²⁰ Kim Groop on tarkastellut suomalaisen lähetystyön pitkän historian muistamista Ovambossa.¹²¹ Erilaisia opinnäytteitä Ovambon-työstä on vuosikymmenien aikana Suomessa tehty lukusia. Kansainvälisessä tutkimuksessa SLS:aa on käsitelty Ovambon-työn osalta lähinnä nojautuen saatavilla oleviin englannin-, saksan- ja ruotsinkielisiin lähteisiin.¹²²

Toisen maailmansodan jälkeisiä vaiheita on käsitelty niukemmin, vaikka SLS:lla ja Suomella usein sanotaan olleen merkityksellinen rooli Namibian vuosikymmeniä kestäneessä itsenäistymisprosessissa. Tältä saralta on kuitenkin mainittava etenkin Iina Soirin ja Pekka Peltolan vuonna 1999 julkaisema *Finland and national liberation in Southern Africa*, jossa merkittävä osa on myös Namibian tapahtumilla.¹²³ Lähetystyön myötä syntynyt kontakti Namibiaan ja Ovamboon on lisäksi luonut puitteet muillekin suomalaisten aluetta koskeville tutkimuksille, joissa lähetystyö ei sinänsä ole ollut pääosassa: esimerkiksi Harri Siiskosen ja Veijo Notkolan tutkimukset analysoivat alueen talous- ja väestöhistoriaa.¹²⁴ Pidän näitä kaikkia tutkimuksia merkittävänä taustana omalle väitöstutkimukselleni, sillä oma tutkimukseni on monessa mielessä jatkoa aiemmille lähetystyön ja Namibian-tutkimukselle ja rakentuu näiden tarjoamalle tiedolle ja tulkinnoille.

Perinteisen historian tutkimuksen ohella SLS:n Ovambon-työtä on tutkittu myös monitieteisistä ja kulttuurintutkimuksellisista lähtökohdista. Kulttuurien kohtaamisen teemat, erityisesti suomalainen vaikutus namibialaiseen ja ovambo-kulttuuriin ovat olleet kestoteemoja – Saarelma-Maunumaan tutkimus suomalaisen etunimistön leviämisestä Pohjois-Namibiassa on yksi esimerkki niistä vaikutuksista, joita suomalaisilla on Namibiassa ollut.¹²⁵ Vuonna 2010 julkaistun *Kaikille kansoille* -artikkelikokoelma yhtenä lähtökohtana oli ylirajaisuus, ja useampi sen artikkeli voidaan

¹¹⁹ Kemppainen 1998; Miettinen 2005.

¹²⁰ Eirola 1992.

¹²¹ Groop 2017.

¹²² Esim. Oermann 1999; McKittrick 2002; Shigwedha 2006. Joel Kuortin kokoama bibliografia Suomen ja Namibian välisen suhteen tutkimuksesta osoittaa, miten laajasti tutkimusta on tehty niin Suomessa kuin myös Namibiassa ja muualla. Bibliografia pitää sisällään noin 2000 nimekettä noin 1500 eri kirjoittajalta. Kuorti 2024.

¹²³ Soiri & Peltola 1999.

¹²⁴ Siiskonen 1990; Notkola & Siiskonen 2000.

¹²⁵ Saarelma-Maunumaa 2003.

määritellä eri tieteenalojen tai tutkimuskohteiden rajalle. Lähetyshistoria ymmärrettiin monitieteiseksi kentäksi, jossa yhdistyivät esimerkiksi uskonnon, antropologian, sukupuolentutkimuksen ja kirjallisuuden näkökulmat.¹²⁶

Lähetysten toiminta ja vaikutus lähetyskentän paikalliseen kulttuuriin monine vaihteineen tunnetaan jo melko kattavasti, mutta sen sijaan lähetystyön ja näiden usein vuosikymmeniä kestäneiden kohtaamisten vaikutuksia lähetysseurojen lähtömaissa on toistaiseksi tarkasteltu niukemmin, kuten Nielssen, Okkenhaug ja Hestad Skeie totesivat jo vuonna 2011.¹²⁷ Reilussa kymmenessä vuodessa uutta tutkimusta on toki julkaistu ja ymmärrys lähetystyön vaikutuksesta eurooppalaisiin maihin otetaan jatkuvasti paremmin huomioon. Ymmärrys näistä vaikutussuhteista on kuitenkin edelleen vasta rakentumassa.

Kirjallisuudentutkija Olli Löytyn tutkimus *Ambomaamme* analysoi jälkikolonialistisen kirjallisuudentutkimuksen lähtökohdista suomalaisen lähetyskirjallisuuden Afrikka-kuvaa ja sitä, mitä tämä kuva kertoi läheteistä itsestään.¹²⁸ Lähetystyöntekijöistä monet kirjoittivat antropologisia kuvauksia alueista, niiden ihmisistä ja kulttuureista. SLS:n kohdalla näitä tarinoita ja kuvauksia julkaistiin lähetysseuran lehdissä, kirjoissa ja lehtisissä, ja kotimaahan saapuneet lähetystyöntekijät kiersivät ympäri maata kertomassa kokemuksistaan.¹²⁹ Suomalaiset työntekijät keräsivät työalueellaan paikallista esineistöä, josta suuri osa kulkeutui Suomeen asti. Tätä esinekeruuta sekä niiden varaan rakennettuja näyttelyitä ovat tutkineet Leila Koivunen ja Kaisa Harju. Heidän tutkimuksensa luovat kuvan seuran tavoista vaikuttaa kotimaan yleisöihin.¹³⁰ Sitä, miten nämä kuvaukset ja tiedot todella vaikuttivat lähetysten kotimaissa ja tuottivat mielikuvia ja tietoa maantieteellisesti kaukaisista alueista, on kuitenkin toistaiseksi analysoitu vähemmän kuin lähetyksen vaikutuksia kohdealueidensa paikallisiin kulttuureihin.

1.2 Kysymykset ja tutkimuskohteen rajaus

Väitöstutkimukseni käsittelee humanitaarisuutta Suomen lähetysseurassa eri näkökulmista. Tavoitteeni on selvittää, millaista humanitaarista toimintaa ja ajattelua lähetysseuran Ovambon-työssä 1800–1900-lukujen vaihteessa oli ja miksi. Olen halunnut työssäni tarkastella konkreettista avustustyötä, mutta myös sen kautta avautuvaa humanitaarista ajattelua. Artikkelieni lähestymistavat yhdistyvät tutkimukseni pääkysymyksissä: Millaista suomalaisten lähetystyöntekijöiden tekemä humanitaa-

¹²⁶ Jalagin, Löytty, Salakka 2010.

¹²⁷ Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie 2011, 14–15.

¹²⁸ Löytty 2006.

¹²⁹ Löytty 2007; Skurnik 2021; Merivirta & Skurnik 2024.

¹³⁰ Koivunen 2011; Koivunen 2018; Harju 2018. Samankaltaisesti tietoa levitettiin myös muualla, ks. esim. Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie 2011.

rinen työ oli? Miksi humanitaarista työtä tehtiin? Entä mikä oli avustustyön ja uskonnollisen työn suhde?

Tutkimukseni valaisee 1800–1900-lukujen vaihteen lähetystyön kontekstissa uskonnon ja sekulaariksi mielletyn humanitaarisuuden rajapintaa. Tutkimukseni liittyy suomalaisen lähetystyön piirissä tapahtuneen avustustyön osaksi 1800-luvulla syntyneen länsimaisen humanitaarisen toiminnan jatkumoa, jota etenkin Suomen osalta on tutkittu historiantutkimuksen kentällä toistaiseksi vähän. Tutkimukseni tuottaa tietoa ilmiöstä, jossa suomalaiset saattoivat identifioitua avun antajan asemaan samalla, kun globaalisti muodostuneessa järjestelmässä avun vastaanottajat olivat länsimaiden ulkopuolella.

Olen rajannut tutkimukseni käsittelemään ajanjaksoa 1890-luvulta 1910-luvun alkuvuosiin. Tällöin SLS:n toiminta Ovambossa alkoi olla vakiintunutta, kun paikallinen seurakunta oli saanut ensimmäiset paikalliset jäsenet ja työntekijämäärä kääntyi vuosisadan alussa kasvuun. Ensimmäinen ovambo oli ottanut kristillisen kasteen vuonna 1883 ja laajamittaisempi kääntyminen kristinuskoon tapahtui 1920-luvulla. Lähetysseuralla oli uusi johtaja, ja naisten määrä alkoi työntekijäjoukossa kasvaa, kun ensimmäiset naimattomat naislähetit saapuivat Ovamboon. 1910-luku oli Ovambon-lähetyksessä kasvun aikaa.¹³¹ Olen rajannut tutkimani periodin päätymään ensimmäisen maailmansodan alkuun. Maailmansota merkitsi murrosta ennen kaikkea Ovambon tilanteessa. Lounais-Afrikka oli ollut Saksan siirtomaa vuodesta 1884 alkaen. Maailmansodan tapahtumien myötä Saksan joutui luopumaan alueen hallinnasta vuonna 1915, ja maailmansodan jälkeen Lounais-Afrikasta tuli Etelä-Afrikan mandaattihallinnon alainen.¹³² Aiemmassa tutkimuksessa humanitaarisuuden on tulkittu lisääntyneen lähetystyössä maailmansotien välisellä periodilla.¹³³ Olen tutkimuksessani halunnut tarkastella selkeästi varhaisempaa ajankohtaa, jolloin lähetystyöstä voidaan kuitenkin jo löytää humanitaarisuuden piirteitä.

Tutkimukseni fokuksessa ovat nälänhätiiin, kansanmurhiin ja köyhänapuun liittyvät humanitaariset kysymykset lähetystyön kontekstissa. Humanitaarisuus ei tyhjene näihin näkökulmiin, sillä etenkin sairaanhoito on epäilemättä ollut merkittävä ja usein näkyvin lähetystyöhön liittyvän humanitaarisen työn muoto. Olen valinnut edellä mainitut ulottuvuudet tutkimuskohteikseni, sillä omassa tutkimuksessani olen halunnut tarkastella sellaisia humanitaarisuuden muotoja, joka ovat olleet jatkuvia käytännön työn muotoja, mutta joita aiemmassa tutkimuksessa on tutkittu verrattain vähän. Aiemmassa tutkimuksessa sairaanhoitoa ja koulutusta on tavattu pitää yleis-

¹³¹ Peltola 1958, 138–163; Peltola 1994, 270–283; Koivunen & Merivirta 2024, 9.

¹³² Peltola 1958, 176–182; Conrad 2012, 38–42.

¹³³ Jalagin, Okkenhaug, Småberg 2015; Okkenhaug & Summerer 2020, 5–7. Samasta muutoksesta, joskin käsitteellistämättä ilmiötä humanitaarisuudella, kirjoittaa myös John Iliffe teoksessaan *The African poor*, ks. Iliffe 1987, 195–197.

simpinä lähetystyön humanitaarisen ja maallisen työn muotoina.¹³⁴ Sairaanhoido ja koulutus olivat olennaisia osia SLS:n Ovambon-työssä, mutta tarkastelemalla muita avustustyön muotoja voidaan lähetystyössä ilmenevästä humanitaarisuudesta muodostaa aiempaa monimuotoisempi kokonaiskuva ja näin myös laajentaa käsitystä, miten humanitaarisuus oli sairaanhoido ja koulutusta laajempaa. Vaikka lähetystyöntekijöiden rooli nälänhätäisten avustamisessa tai kansanmurhien ja muiden julmuuksien kohdalla on ollut tutkimuksien aiheena aiemminkin,¹³⁵ aiemmassa tutkimuksessa ei ole juurikaan analysoitu näitä toimintatapoja osana kokonaisen lähetysseuran toimintaa, eikä etenään SLS:n toimintaa humanitaarisuuden näkökulmasta juuri ole aiemmin tutkittu. Tutkimukselleni onkin ollut tärkeää tarkastella humanitaarisuuden muotoja osana lähetysseuran Ovambon-työtä, eikä vain yksittäisen henkilön toiminnan kautta. Käytetty aineisto on mahdollistanut tällaisen lähestymistavan hyvin, samoin kuin se havainto, ettei avustustyö ollut Ovambon-työssä vain yhden yksittäisen työntekijän harteilla.

Kristillisen lähetystyön on katsottu kehittyneen kohti kehitysapua ja sosiaalista työtä voimakkaammin ensimmäisen ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeen.¹³⁶ Tutkimuksen kohdistuminen ensimmäistä maailmansotaa edeltäviin vuosikymmeneihin korostaa näkökulmana siten vaihetta, jolloin yleisempi lähetystyön muutos kehityssymyksiin suuntaan ei ollut vielä tapahtunut. Tulevaa kehityssuuntaa ennakoivat vuonna 1910 Edinburghissa järjestetty kansainvälinen lähetyskonferenssi, jossa SLS:lläkin oli edustus. Konferenssissa puhuttiin laajasti ”ystävyydestä ja yhteistyöstä” eri uskontojen ja käytäntöjen välillä, ja humanitaarinen toiminta osana lähetystyötä oli ensi kertaa näkyvillä näin suurella foorumilla.¹³⁷ Konferenssissa filantropiaa pidettiin tärkeänä kristillisyyden ilmentymänä lähetyksessä, ja sillä katsottiin olevan merkitystä etenkin sotien, nälänhätien ja muiden katastrofien aikoina. Konferenssin raportissa kirjoitettiin: ”[i]n times of famine, flood, earthquake and fire, Christian men do not discuss whether they should co-operate but simply do so as a matter of course.”¹³⁸ Edinburghin konferenssin keskusteluja ja siellä syntyneitä raportteja on pidetty monessa suhteessa merkittävänä tapahtumana lähetystyön historiassa, ja esimerkiksi juuri

¹³⁴ Esim. Etherington 2005. Barnett & Gross Stein ovat tuoneet esiin, miten humanitaarisuuden painopisteet vaihtelevat myös eri uskontojen välillä johtuen opillisista eroista. Koulutus on painottunut kristillisessä lähetystyössä ja toiminnassa tavoitteenaan mahdollistaa ihmisille Raamatun lukeminen, kun taas islamissa on painottunut työ pakolaisten parissa johtuen Muhammedin taustasta pakolaisena. Barnett & Gross Stein 2012, 21.

¹³⁵ Esim. Brewis 2010; Barnett 2011; Twomey & May 2012; Twomey 2012; Thompson 2012.

¹³⁶ Jalagin, Okkenhaug, Småberg 2015; Kuhanen & Hokkanen 2020; Okkenhaug & Summerer 2020, 6.

¹³⁷ Robert 2008; Barnett 2011, 69–71; Jalagin, Okkenhaug, Småberg 2015, 285.

¹³⁸ World Missionary Conference 1910, Report of Commission VIII, 79–80.

humanitaarinen työ sai legitimaatiota.¹³⁹ Vaikka lähetystyön painotukset eivät muuttuneetkaan yhdessä yössä, Edinburghissa käyty keskustelu ennakoiki jo lähetysmaailman tulevia kehityskulkuja, joita tuleva maailmansota kiihdytti.

Yleisemmällä tasolla lähetystyö on monin paikoin muuntunut kohti kehitysapua 1920-luvulta alkaen, ja suuremmin harppauksin toisen maailmansodan jälkeen. Maailmansodat kaikkiaan vaikuttivat humanitaarisiin aktiviteetteihin ympäri maailman, mutta perehtyminen tätä edeltävään aikaan antaa mielestäni hyvän mahdollisuuden kommentoida kansainvälisen avustustoiminnan varhaisempia vaiheita. Tutkimuskirjallisuuden avulla perehtymällä siihen, millaisia humanitaarisia käytäntöjä samana aikakautena on ilmennyt globaalisti, voidaan myös sijoittaa SLS:n toimintaa tähän laajempaan kokonaiskuvaan. Valtiollinen kehitysapu ja kehitysyhteistyö ovat alkaneet laajassa mittakaavassa 1960-luvulla. Suomessa valtiollinen kehitysavun toimisto aloitti vuonna 1965, ja Suomen ensimmäinen kehitysyhteistyöhanke toteutettiin Itä-Afrikassa Tansaniassa.¹⁴⁰ Uskonnolliset kansalaisjärjestöt ovat alusta saakka olleet tämän uuden kehityspolitiikan toimijoita. Lukuosat lähetysjärjestöt ovat vuosikymmenten aikana muuttuneet puhtaasti uskonnollisista ja lähettävistä organisaatioista kehitystyötä tekeviksi toimijoiksi, kadottamatta silti kokonaan uskonnollista, lähinnä kristillistä pohjaansa. Suomen lähetysseura on edelleen suuri toimija suomalaisen kehitystyön kentällä.¹⁴¹

Näistä lähtökohdista tutkimukseni rakentuu neljästä artikkelista. Artikkelit I käsittelee Lounais-Afrikassa 1904–1905 tapahtunutta hereroiden kansanmurhaa suomalaislähettien näkökulmasta. Tutkimuskysymykseni oli, miten lähetystyöntekijät suhtautuivat hereroiden kansanmurhaan. Millaisia ajatuksia julmuudet ja hereroiden kohtalo lähetystyöntekijöissä herätti ja pyrkivätkö he tekemään asiassa jotakin esimerkiksi hereroiden hyväksi?

Artikkeli II keskittyy lähetystyöntekijöiden humanitaariseen avustustoimintaa nälänhätien aikana. Keskeisintä on ollut selvittää, miten lähetystyöntekijät auttoivat paikallisia ihmisiä nälänhädän aikana ja miksi lähetystyöntekijät tekivät avustustyötä. Mitä siis oli käytännön avustustyö? Millaisena lähetystyöntekijät ajattelivat avustustyön ja kristillisen evankelointityön suhteen?

Artikkelissa III vastaan kysymykseen, millaisia merkityksiä lähetystyöntekijät antoivat vaatteille ja mihin vaateen merkitys lähetystyössä perustui. Artikkelit käsit-

¹³⁹ Barnett 2011, 69–73.

¹⁴⁰ Kuhanen, Harju, Hokkanen 2023.

¹⁴¹ Jonathan D. Smith on tehnyt laajan katsauksen siihen, miten lähetystyöntekijöitä on asemoitu kehitystutkimuksessa. Smith huomauttaa, että uskonnon motivoimalla ja maallisista lähtökohdista toimivalla kehitysyhteistyöllä on hyvin paljon yhteistä, eikä näiden erottelu toisistaan useinkaan ole mielekäästä. Ks. Smith 2017. SLS:n osalta esim. Johansson 2017, 133–158.

telee vaatteiden merkitystä SLS:n Ovambon-lähetyksessä sekä lähetystyöntekijöiden vaatettamiseen liittyviä puuvillanviljely- ja vaatteidenjakokysymyksiä. Näin artikkeli valaisee henkisen ja ruumiillisen ulottuvuuden yhteenkietoutumista lähetystyössä, ja artikkeli tulee väitöskirjani osatutkimuksista lähimmäs sivistämismission teemaa. Voidaanko tällaisesta sivistämistehtävään liittyvästä lähetystyöstä löytää humanitaarisia tai köyhänapuun liittyviä ulottuvuuksia?

Artikkelissa IV olen vastannut kysymykseen siitä, millaisen kampanjan vuosien 1908–1909 Ondongan nälänhätä synnytti Suomessa. Selvitän, miten SLS kertoi nälkäkriisistä julkaisuissaan saadakseen lahjoituksia sekä millaisia tuloksia tämä kampanja synnytti. Miten tällaisesta humanitaarisesta työstä ja sen tarpeista kerrottiin lähetysseuran kannattajille? Mitä voidaan päätellä siitä, miksi jotkut ihmiset osallistuivat avustustyöhön tekemällä lähetysseuralle lahjoituksen juuri nälänhätäisten auttamiseksi?

1.3 Käytetty nimistö

Suomalaiset saivat ensikosketuksen Lounais-Afrikkaan vuonna 1869, kun Suomen suuriruhtinaskunnasta lähtenyt lähetystyöntekijöiden joukko saapui Afrikan rannikolle. Sieltä taitettiin matkaa vielä usean kuukauden ajan, ennen kuin ryhmä saapui kesäkuussa 1870 nykyisen Namibian pohjoisosaan, jossa heidän oli määrä aloittaa lähetystyö.¹⁴² Ovambo on laaja alue Pohjois-Namibiassa, ja alueen etninen alkupe räisväestö asuttaa myös Angolan-ajan toisella puolella olevia alueita. Namibian ja Angolan välinen raja on muotoutunut vasta siirtomaa-aikana.¹⁴³ Suomalaislähetit toimivat vain osassa Ovamboa, keskittyen Ondongan kuningaskuntaan sekä sen lähi-alueille. Ondonga on alueen kuningaskunnista eteläisin, ja sillä asui vuosisadan vaihteen aikaan joitain kymmeniätuhansia ihmisiä.¹⁴⁴ Erityisesti hiekka-aavikko erotti Ovamboa nykyisen Namibian valtion keskiosista, jossa hererot ja namat elivät, vaikka kaupankäynnin verkostot ylettyivät aavikon yli.¹⁴⁵ Saksan hallitessa Lounais-Afrikkaa siirtomaanaan vuosina 1884–1915 saksalaishallinto ei koskaan ehtinyt kunnolla levitä Ovamboon saakka.

¹⁴² Peltola 1958, 38–44.

¹⁴³ Wallace 2011, 97–102.

¹⁴⁴ Vuonna 1870 SLS aloitti työn neljän kuningaskunnan, Ondongan, Oukwanyaman, Uukwambin ja Ongandjeran alueella, mutta vuoteen 1872 mennessä lähetit oli karkotettu muualta paitsi Ondongasta. Alueen historiasta ja kuningaskunnista, ks. esim. McKittrick 2002, 30; Wallace 2011, 75–102. Alueesta, jolla SLS toimi, ks. Peltola 1958, 15–21; Miettinen 2000. Kartta alueesta, jolla suomalaiset toimivat, on löydettävissä esim. Peltola 1958; Kena 2000; Koivunen & Merivirta 2024.

¹⁴⁵ McKittrick 2002, 52–53.

Namibian pohjoisosa, jolla suomalaiset työskentelivät, tunnettiin pitkään Suomessa nimellä Ambomaa, ja nimi lienee edelleen monille suomalaisille varsin tuttu. Ambomaa-nimityksen katsotaan kuitenkin nykyään kantavan mukanaan kolonialistista painolastia.¹⁴⁶ Alueesta käytetään nykytutkimuksessa usein neutraalimpaa nimitystä Ovambo tai Owambo – tämä nimitys toimii englanniksikin. Muutos nimityksien käytössä on ollut siinä mielessä nopeaa, että vielä aloittaessani väitöskirjatyön oli Ambomaa-nimitys yleisessä käytössä ja sellaisena se on kahdessa ensimmäisessä artikkelissani. Vielä 2010-luvun tutkimuksessa Ambomaa- ja Ovamboland-nimityksiä käytetäänkin yleisesti.¹⁴⁷ Niinä vuosina, kun olen tutkimustani tehnyt, Suomen ja Namibian suhteiden tutkimuksessa on tapahtunut kuitenkin melko paljon, ja myöhemmissä artikkeleissani olen siirtynyt käyttämään muita käsitteitä, etupäässä Ovambo-nimitystä. Vuonna 2020 Suomen ja Namibian suhteiden alusta tuli kuluneeksi tasan 150 vuotta, ja tasavuotia juhlistamaan koottiin suomalaista ja namibialaista tutkimusta esittelevä *Intertwined histories* -teos. Englanninkielisen teoksen esipuheessa lukijoille kerrottiin, että teoksessa käytetään kolonialistista lastia kantavan Ovamboland-termin sijaan neutraalimpaa, modernimpaa Owambo-nimitystä.¹⁴⁸ Nimityksien muutoksen voi katsoa osaksi laajentuvaa käsitystä kolonialismin historiasta myös Suomen kontekstissa. Uusimmassa tutkimuksessa on purettu Namibian ja Suomen yhteenkietoutunutta historiaa ja sen koloniaalisia ulottuvuuksia, mihin myös käytettyjen termien uudelleenarviointi jälkikoloniaalisessa hengessä linkittyy. Keskustelu käytetyistä nimistä kuitenkin jatkuu. Martti Eirola on nostanut esiin, miten Ovambo-nimitys ei sekään ole täysin vailta koloniaalisia konnotaatioita, sillä se oli Etelä-Afrikan alueelle perustaman itsehallintoalueen nimi.¹⁴⁹

Koska SLS:n toiminta keskittyi käsittelemälläni ajanjaksolla Ondonga, olen pyrkinyt käyttämään Ondonga-nimitystä silloin, kun se tarkemmin kuvaa sitä aluetta, johon kulloinkin viitataan. Muussa tutkimuksessa kuitenkin käytetään pääosin Ambomaa- ja Ovambo-nimityksiä tarkempien paikannimien sijaan, jolloin nämä nimitykset saattavat olla lukijoille tutumpia. Lähetystyöntekijät ja SLS itse nimittivät työaluettaan pääosin Ambomaaksi. Lähetystyöntekijät käyttivät usein tarkempia paikannimiä teksteissään, kuten kirjeissään, mikä olikin tärkeää puhuttaessa esimerkiksi eri lähetysasemista ja syntyvistä seurakunnista. *Suomen lähetysseuran* ja muiden lähetysseuran julkaisujen kautta paikannimet saattoivat käyvätkin lukijoille tutuiksi.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Esim. Kaartinen, Koivunen, Shiweda 2019; Merivirta, Koivunen, Särkkä 2021; Merivirta & Koivunen 2024.

¹⁴⁷ Esim. Jalagin, Löytty, Salakka 2010.

¹⁴⁸ Kaartinen, Koivunen, Shiweda 2019, 8. Ks. myös Merivirta, Koivunen, Särkkä 2021; Merivirta & Koivunen 2024.

¹⁴⁹ Eirola 2024.

¹⁵⁰ Löytty 2007, 265.

2 Käsitteet, aineistot ja metodit

2.1 Keskeiset käsitteet

Käytän tutkimastani ilmiöstä humanitaarisuuden käsitettä. Se ei ole ainoa käsite, jolla tutkimusilmiötä voisi kuvata, vaikkakin mielestäni käyttökelpoisin tutkimukseni tarpeisiin. Humanitaarisuuden käsite kiinnittää oman tutkimukseni niihin keskusteluihin, jotka ovat lähellä omia tutkimusintressejäni. Artikkeleissani käytän paikoin humanitaarisuuden rinnalla muitakin käsitteitä, joita saatetaan niin yleisessä keskustelussa kuin tutkimuksessakin käyttää viittaamaan samoihin tai samankaltaisiin ilmiöihin, vaikka synonyymejä ne eivät olekaan.

Humanitaarisuudella tarkoitetaan toimintaa, jolla pyritään vähentämään toisten ihmisten kärsimystä, ja usein se ymmärretään avustustoimintana akuuteissa kriiseissä. Termi liittyy usein nimenomaan kaukana omasta elämänpäästä olevien toisten auttamiseen.¹⁵¹ Humanitarismin historiasta kirjoittanut Michael Barnett on erottellut humanitarismia (humanitarianism) hyväntekeväisyydestä (charity), myötätunnosta (compassion) ja filantropiasta (philanthropy). Edellä mainittuihin kolmeen vuosisatoja vanhoihin käsitteisiin verrattuna 1700–1800-lukujen vaihteessa syntynyt humanitarismi on rajat ylittävää ja se on usein organisoitunutta, ja että se kohdistui nimenomaisesti kaukana asuvien ihmisten auttamiseen.¹⁵² Barnett kuitenkin painottaa, että hänen tulkinnassaan humanitarismi on muuttuvaa ja jatkuvasti liikkeessä.

Arkipuheessa humanitaarinen apu mielletään tavallisesti akuutissa kriisissä tai onnettomuudessa tarjottavaksi melko lyhytaikaiseksi avuksi esimerkiksi luonnonkatastrofin uhreille. Historiantutkimuksessa humanitarismi ymmärretään usein kuitenkin laajemmin kuin vain akuuttien konfliktien tai kriisien uhrien auttamisena. Esimerkiksi Fleischmann, Grypma, Marten ja Okkenhaug määrittelevät *Translational and historical perspectives on global health, welfare and humanitarianism* -teoksensa johdannossa, että “humanitaristit” loivat usein avuntarjoamisen käytäntöjä, jotka eivät liittyneet akuutteihin kriiseihin ja konflikteihin vaan laajemmin inhimillisen tuskan ja elämänojen parantamiseen. Samaa, laveampaa määritelmää

¹⁵¹ Ks. esim. Bornstein & Redfield 2010, 5–6; Barnett 2011; Bagueño 2011, 20–21; Kujanen & Hokkanen 2020, 56; Okkenhaug & Summerer 2020, 3–4.

¹⁵² Barnett 2011, 19–21.

humanitaarisuudesta kärsimyksen lievittämisenä käyttävät myös kehitysavun historiaa tutkineet Jan Kuhanen ja Markku Hokkanen.¹⁵³ Juuri tällaisena laajana käsitteenä humanitaarisuus sopii mielestä hyvin kuvaamaan tutkimusaiheittani. Humanitaarisuus näyttäytyy tutkimukseni sateenvarjokäsitteenä: humanitaarisuus voi olla sekulaaria tai uskonnollista ja se voi kohdistua monenlaisiin yhteiskunnallisiin epäkohtiin, ja sitä voidaan toteuttaa monenlaisin käytännön teoin.¹⁵⁴

Itse pidän humanitaarisuuden käsitettä käyttökelpoisena myös sen vuoksi, että se viittaa pääosin kaukana olevien ihmisten avustamiseen tai heidän kokemansa vääryyksien esiintuomiseen, erotuksena esimerkiksi henkilön kotimaassa tehtävään avustustyöhön. Tutkimuksessani käytän käsitteenä pääosin humanitaarisuutta enkä humanitarismia, sillä kuten esimerkiksi Frank Johansson on kirjoittanut, *-ismillä* viitataan enemmän aatteellisuuteen sekä laajempaan järjestäytyneeseen toimintaan toimialana.¹⁵⁵ Tulkintani mukaan SLS:n toiminnassa oli humanitaarisuuden elementtejä, mutta sen 1800–1900-lukujen vaihteen työn kutsumiseen humanitarismiksi voi suhtautua varauksella, sillä humanitaarinen toiminta oli alisteisessa asemassa lähetystyön uskonnollisille tavoitteille. Sinänsä pelkkä vahva uskonnollinen motiivi ei kuitenkaan ole ristiriidassa humanitaarisuuden kanssa, sillä kuten useissa tutkimuksissa on määritelty, voi humanitaarisuus olla sekulaaria tai uskonnollista, ja monilla kansainvälisen avustustyön kentällä toimivalla järjestöllä on vahva uskonnollinen tausta.¹⁵⁶ Michael Barnett ja Janice Gross Stein ovat tulkinneet uskonnon ja sekularismin välisen rajan olevan usein häilyvä, sillä uskonnon tapaan ihmiset usein etsivät merkityksiä ja tarkoitusta myös sekulaareista aatteista. Tällöin merkitys ja motiivi eivät paikannu uskonoppeihin, vaan maallisina pidettyihin arvoihin kuten ihmisoikeuksiin.¹⁵⁷

¹⁵³ Fleischmann, Grypma, Marten, Okkenhaug 2013, 11; Kuhanen & Hokkanen 2020, 56. Osa tutkijoista on erotellut humanitaarisuutta kaikesta sitä ajallisesti edeltäneestä hyväntekeväisyydestä esimerkiksi sillä, että 1800-luvun humanitaarisuus oli uudella tavalla organisoitunutta. Ks. Pavlakis 2010; Barnett 2011, 21; Bagueño 2011, 20–22.

¹⁵⁴ Voidaan myös katsoa, että yleisestä sekularisoitumiskehityksestä huolimatta uskonto ja uskonnollisuus eivät ole 1900-luvun aikana tai 2000-luvulla kadonneet minnekään humanitaarisuuden kentältä, minkä osoittaa esimerkiksi suuri määrä eri uskonnollisista lähtökohdista toimivia kansalaisjärjestöjä. Michael Barnett ja Janice Gross Stein painottavat teoksessaan *Sacred Aid*, miten uskonnon ja sekularismin välinen raja voi kuitenkin olla häilyvä, sillä uskonnon kaltaisesti ihmiset tapaavat etsiä merkityksiä ja tarkoitusta myös sekulaareista aatteista. Tällöin merkitys ja motiivi eivät paikannu uskonoppeihin, vaan maallisina pidettyihin arvoihin kuten ihmisoikeuksiin. Barnett & Gross Stein 2012, 16–18. Myös Ferris 2011.

¹⁵⁵ Johansson 2017, 17.

¹⁵⁶ Bornstein & Redfield 2010; Barnett & Gross Stein 2012; Ferris 2011; Johansson 2017.

¹⁵⁷ Barnett & Gross Stein 2012, 16–18. Ks. myös Johanssonin kirjoitukset avustusjärjestöistä moraalisina yhteisöinä, Johansson 2017, 159–184.

Erityisesti köyhille avun antamista voi kuvata kristillissosiaalisen työn käsitteellä. Historiantutkija Pirjo Markkola on määritellyt sen tarkoittavan ”sosiaalista työtä, jota motivoi kristillinen vakaumus”.¹⁵⁸ Tutkiessaan kotimaassa naisten teemää työtä esimerkiksi köyhien ja yhteiskunnan reunoilla elävien ihmisten parissa Markkola on katsonut tuon työn olleen konkreettista toimintaa, jolla pyrittiin paitsi lievittämään yhteiskunnallisten epäkohtien aiheuttamia ongelmia, myös poistamaan näitä epäkohtia. Työssä tärkeää oli avun kohteen hengelliseen elämään vaikuttaminen, vaikka apu olikin konkreettista puutteen lievittämistä.¹⁵⁹ Kristillissosiaalinen työ kuvaa omaa tutkimuskohdettani erityisesti nälänhätää käsittelevien artikkelien osalta. Kuten erityisesti artikkelissa II olen havainnut, SLS:n työssä hengellisen ja maallisen avun erottaminen toisistaan on mahdotonta, sillä lähetystyöntekijöiden maailmankuvassa ne olivat toisistaan erottamattomia. Vaikka apu saattoi saajalleen olla käsin kosketeltavaa, läheteille siihen kietoutui aina kristillinen elementti, ja maallisen hyvinvoinnin rinnalla uskon levittäminen nähtiin aina tärkeänä apua. Tulkitsen, että suomalaislähettien toiminta nälänhätien aikana oli kristillissosiaalista työtä ja paikoin lähellä sitä työtä, jota Suomessa vähäosaisten parissa sisälähetysten kentällä tehtiin. Tutkimuksessaan Markkola paneutuu kristillissosiaalisen työn yhteiskunnalliseen ulottuvuuteen ja sen yhteiskunnallisiin tavoitteisiin. Katson kuitenkin, että Ovambon-lähetyksessä yhteiskunnallisuus ei ainakaan lähdeaineistoni valossa korostunut samalla tavalla.

Humanitaarisuus on kristillissosiaalisuutta laajempi käsite. Valtaosa tutkimukseeni kiistämättä liittyvistä käsitteistä, kuten kristillissosiaalisuus, avustaminen, auttaminen, köyhäinapu, tai näiden englanninkieliset vastineet, eivät suoraan kata sitä kaikkea, mitä olen halunnut tutkimuksessani tarkastella. Kaikissa tutkimusartikkeleissani ei ole suoranaisesti kyse köyhien auttamisesta. Erityisesti jos artikkelissa III kuvattua vaatetus- ja viljelyprojektia tulkitaan mahdollisuutena alueen ja sen oma-varaisuuden kehittämiseen, ei kristillissosiaalinen työkään tavoita kaikkia tuon sinänsä konkreettisen työn ulottuvuuksia. Artikkelissani I taas tulee ilmi, että suomalaislähettit tekivät hereropakolaisten parissa työtä vain vähän, jolloin tässä tapauksessa humanitaarisuus kuvaa tutkimuskohdettani ja siihen liittyvää näkökulmaani muita tässä esittelemiäni käsitteitä paremmin. Artikkelin II ja IV kuvaamaa problematiikkaa taas voi helpommin lähestyä kristillissosiaalisuuden tai avustamisen näkökulmista. Kristillissosiaalisuutta on tutkimuksessa pääosin tavattu käyttää tarkasteltaessa kotimaassa tapahtunutta toimintaa, mutta lähetyskentän kontekstiin siirrettynä on perusteltua väittää, että myös Ovambon-lähetyksessä oli monia kristillissosiaalisia ulottuvuuksia.

¹⁵⁸ Markkola 2002, 10.

¹⁵⁹ Markkola 2002, 10–11.

Vaikka tutkimaani ilmiötä on toisinaan tulkittu kehitysyhteistyön alkuna tai varhaisvaiheena, en itse käytä tutkimastani ilmiöstä kehityksen käsitettä, sillä ajattelen, että olisi anakronistista käsitteellistää 1800–1900-lukujen vaihteen lähetystyön ulottuvuuksia juuri kehitysavun tai kehittämisen käsitteillä. Kuten esimerkiksi Juhani Koponen sekä Jan Kuhanen ja Markku Hokkanen ovat esittäneet, kehityspuhe alkoi korvata aiemmin yleiset sivistämisen ja sivistämismission käsitteet 1940-luvulta alkaen.¹⁶⁰ Myös lähetystyön piirissä siirtyminen sivistämismissiosta kehittämiseen tapahtui toisen maailmansodan jälkeen.¹⁶¹ Näin kehitysajattelun tausta on voimakkaasti aiemmassa sivistys- ja edistysajattelussa.¹⁶²

Kehitysavun ja -yhteistyön käsitteitä käytetään yleisesti nykyään tehtävästä kehittämistyöstä, joka suuntautuu globaaliin etelään. Kehitysapu-termiä pidetään vanhahtavana, sillä se korostaa antajan ja vastaanottajan rooleja. Sen sijaan kehitysyhteistyö-käsitteen katsotaan korostavan enemmän kumppanuutta, jossa ei ole vastavaa valtasuhdetta. Kuten Juhani Koponen kuitenkin on todennut, käytännössä kehitysyhteistyö on kaunis ideaali, mutta käytännön työ näyttäytyy usein enemmän kehitysapuna myös 2000-luvulla.¹⁶³ Kehityksestä kumpuavat käsitteet ovat pitkälti toisen maailmansodan jälkeisen maailman käsitteitä, eikä niitä voi sellaisenaan soveltaa 1800–1900-lukujen taitteen maailmaan. Kiinnostavaa voi kuitenkin olla pohtia, oliko tutkimassani siirtomaa-ajan lähetystyössä kehittämiseksi mielletäviä muotoja. Tähän ajatukseen palaan tämän johdanto-osuuden johtopäätöksissä luvussa 4.

Tutkimani SLS:n työntekijät sanallistivat tekemäänsä työtä köyhien auttamisena ja köyhäinapuna. Vaikka humanitaarisuuden ja sosiaalisen työn käsitteet olivat jo olemassa vuosisadan vaihteessa, nämä termit eivät ole tutkimieni lähetystyöntekijöiden teksteissä käytössä. Lähetystyöntekijät eivät juurikaan käsittele tai käsitteellistä aihetta ilmiötasolla, vaan humanitaarisuutta ilmentävät tekstit ovat sisällöltään konkreettisia. Ruokaa ostettiin “nälnhätää kärsiviä varten”, ja “vilja-apua annettiin”.¹⁶⁴ Työhön köyhien parissa nälnhätien aikana viitataan useimmiten auttamisen käsittein. Katkelma lähetystyöntekijä August Pettisen kirjeestä lähetysjohtajalle helmikuussa 1901 valaisee puhettavan käyttöä:

Mielellänsähän sitä ojentaisikin auttavan kätensä jokaisellekin apua tarvitsevalle, varsinkin kun tietää, että todellinen hätä on käsillä, mutta mistä se apu yhä jatkuvasti kuukausittain päivät pääksytysten kaikille riittää! Ihan mahdotonta on

¹⁶⁰ Koponen 2007, 60; Kuhanen & Hokkanen 2020, 59–60. Ks. myös Kuhanen, Harju, Hokkanen 2023, 53–56.

¹⁶¹ Kuhanen & Hokkanen 2020, 62–63.

¹⁶² Koponen 2007, 50–52.

¹⁶³ Koponen & Seppänen 2007, 336–337.

¹⁶⁴ August Pettinen lähetysjohtajalle 1.12.1900 ja 31.12.1900. Ec 287, SLA, KA.

voida jokaista auttaa [- -] Ja jos pääsisi edes sillä, että kutakin avunhakijaa vain kerran avustaisi, niin vielähän se mukiin menisi, mutta kun samat henkilöt esiintyvät avunpyytäjinä uudestaan ja yhä uudestaan.¹⁶⁵

Avun käsitteitä käytettiin kirjeenvaihdon ohella myös vuosikertomuksissa, lähetysseuran lehdissä sekä Lounais-Afrikassa työskennelleiden lähettien kokouspöytäkirjoissa.¹⁶⁶ Apu ja avustaminen olivat ne käsitteet, joilla aiheesta puhuttiin paitsi seuran sisällä, myös ulospäin seuran kannattajille.

2.2 Aineistot

Tutkimusajankohdallani miltei kaikki kristilliset lähetysseurat tuottivat organisatorista materiaalia kokousasiakirjoista kirjanpitoon ja seurojen sisäiseen viestintään, minkä lisäksi suuri osa lähetysseuroista julkaisi omaa lehteä, monesti useampaakin. Näiden tekstien lisäksi yhdistykset julkaisivat monenlaista lähetykskirjallisuutta.¹⁶⁷ Historiantutkija Anna Johnston on kutsunut lähetyksen yhteydessä tuotettujen tekstien määrää tekstien vyöryksi.¹⁶⁸ Lähetysaineistot kuten suuremmalle yleisölle suunnattu kirjallisuus olivat 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella valta-asemassa globaalia etelää kuvaavassa kirjallisuudessa: Daniel Henschenin mukaan tanskalaisista vuosina 1880–1944 julkaistuista Intiaa, Kiinaa ja Afrikkaa käsittelevistä tietokirjoista 48 % oli lähetykskirjallisuutta. Tanskan tapauksessa lähetysseuroilla on ollut siis valtava rooli siinä, millaista tietoa merten takaisista alueista on kotimaan yleisölle tuotettu.¹⁶⁹ Voidaan otaksua samankaltaisen osuuden pitävän paikkansa myös Suomen kontekstissa, vaikka vastaavaa tilastointia ei ole tehty.¹⁷⁰

Tutkimukseni perustuu SLS:n tuottamaan kirjalliseen aineistoon. Arkistoaineistoista olen hyödyntänyt erityisesti kokousasiakirjoja sekä seuran sisäistä kirjeenvaihtoa. Suomen lähetysseuran laaja arkisto on tutkijoiden käytettävissä Kansallisarkistossa. Tämän lisäksi merkittävässä osassa ovat seuran lehdet, erityisesti *Suomen Lähetysseuran* ja *Kotilähetys*. Seuran lehdet ovat tutkimusajankohtani osalta Kansalliskirjaston kautta luettavissa digitoituina. Muita seuran tuottamia aineistoja, joita olen analysoinut, ovat muun muassa seuran vuosikertomukset, jotka on julkaistu pieninä kirjasina.

¹⁶⁵ August Pettinen lähetyksjohtajalle 26.2.1901. Ec 287, SLA, KA.

¹⁶⁶ Esim. Vuosikertomus 1897, 13; Vuosikertomus 1898, 10; Vuosikertomus 1908, 12–13, 17; Vuosikertomus 1909, 4, 26–27.

¹⁶⁷ Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie 2011, 8.

¹⁶⁸ Johnston 2003, 2–3.

¹⁶⁹ Henschen 2017.

¹⁷⁰ Suomessa julkaistusta Afrikkaa koskevasta kirjallisuudesta ovat kirjoittaneet esim. Löytty & Rastas 2011.

Seuran tuottama materiaali on pääosin suomenkielistä, mutta se ei ollut ainoa kieli, jolla SLS toimi. Esimerkiksi pää-äänenkannattaja *Lähetysseuran* rinnalla ilmestyi samansisältöinen *Missionstidning för Finland* ja lähetystyöntekijät saattoivat käydä seuran sisällä kirjeenvaihtoa ruotsiksi. Martti Rautasen kotikieli Ovambossa oli saksa, jolla hän kirjoitti myös pääosan päiväkirjoistaan, mutta esimerkiksi Rautasen lähetysjohtajalle kirjoittamat kirjeet ovat suomenkielisiä. Saksa oli läheteistä muillekin varsin hyödyllinen kieli, toimivathan he Saksan siirtomaassa ja läheisin kontakti työalueella olivat saksalaiset lähetystyöntekijät. Englantiakin saatettiin toisinaan tarvita esimerkiksi yhteydenpidossa ulkomaisiin lähetysseuroihin, Ovambossa vieraillevien kulkijoiden kanssa tai terveystmatkalla Etelä-Afrikkaan. Lähetysseuran sisällä näitä kieliä ei juurikaan käytetty. Työntekijät opettelivat Lounais-Afrikassa paikallisen kielen, jolle he Rautasen johdolla käänsivät kristillisiä tekstejä. Käyttämiini aineistoihin paikallinen kieli on päässyt lähinnä yksittäisinä lauseina esimerkiksi keskellä paikallisen kulttuurin kuvauksia.

Lähetysaineistot on tuotettu lähetystyön tarkoituksiin ja ne ovat kristillisen kielen läpäisemiä. Kuten esimerkiksi Kirsten Rütter on huomauttanut, kristillisellä puhetavalla oli kielirajatkin ylittäviä yhteisiä piirteitä, mutta kaikki ilmaisun tavat eivät olleet yhteisesti jaettuja edes saman kielialueen sisällä.¹⁷¹ Aineistojen käyttötarkoitukset ja kontekstit luovat kuitenkin kielestäkin erilaista eri tilanteissa. Julkaisuissa, kuten lehdissä ja vuosikertomuksissa, välittyi kristillisen maailmankuvan ohella myös syvä optimismi, tarkoituksenaan luoda uskoa lähetystyön onnistumiseen ja innostaa vastaanottajaa kannattamaan, kenties taloudellisestikin, tätä tarkoitusta.¹⁷² Kriittiset äänet olivat mahdollisia, mutteivat julkaisussa, vaan seuran sisäisissä teksteissä, kuten kirjeissä ja kokouspöytäkirjoissa.

2.2.1 Kokouspöytäkirjat

Tutkimuksessani olen hyödyntänyt sekä lähetystyöntekijöiden Ovambossa pitämien kokouksien että Helsingissä kokoontuneen SLS:n johtokunnan kokouksien pöytäkirjoja. Lähetystyöntekijät kokoontuivat Ovambossa yhteen kokoustamaan noin kerran kuukaudessa, ja vuoden tärkeimmät kokoukset pidettiin vuoden alussa ja kesäkuussa. Vuoden alussa suunniteltiin tulevaa ja koottiin yhteen viime vuoden vuosikertomukset, kesäkuussa taas pidettiin vuosikokous. Näiden veljein-, sittemmin lähettienkokouksien pöytäkirjat avaavat kiinnostavasti heidän käytännön työtään, sillä kokouksissa käsiteltiin lukuisia käytännön kysymyksiä, ja toisinaan lähetit pitivät

¹⁷¹ Rütter 2012, 369–370.

¹⁷² Teksteistä välittyvästä ilosta ja optimismista Haggis & Allen 2008; Johnston 2003, 6–7.

kokouksissa myös esitelmiä toisilleen.¹⁷³ Kasvanut naislähettien joukko piti ensimmäisen naistyöntekijöiden kokouksen Onajenassa 22.6.1909.¹⁷⁴ Aiemmin naislähetti oli saattanut vierailta veljeinkokouksessa, jos se asioiden käsittelyn kannalta katsottiin tarpeelliseksi.¹⁷⁵ Vuodesta 1911 alkaen miesten ja naisten kokoukset yhdistyivät lähettienkokouksiksi, johon sekä mies- että naistyöntekijät saattoivat osallistua.¹⁷⁶

Kokouspöytäkirjat lähetettiin muun kirjeenvaihdon mukana Ovambosta Suomeen SLS:n johtokunnalle. Pöytäkirjojen mukana kulki yleistä tietoa lähetyksen edistymisestä sekä työn ongelmista, tietoa eri seurakunnista sekä erilaisia ehdotuksia, joille kaivattiin johtokunnan hyväksyntää. Johtokunnalta taas saatiin Ovamboon lähinnä tietoa päätöksistä, erilaisia ohjeita ja määräyksiä sekä pyyntöjä lisäselvityksistä.¹⁷⁷

Kokouspöytäkirjat ovat antoisaa aineistokokonaisuus niiden vakiintuneen muodon ja tasaisen toistuvuuden ansiosta. Niiden kautta on ollut yksinkertaista seurata sitä, millaiset kysymykset kunakin ajankohtana ovat lähettejä puhuttaneet ja vaatineet esimerkiksi yhteisen kannan muodostamista. Pöytäkirjat eivät ole vain luettelo keskusteluaiheista tai päätöksistä, vaan niistä on luettavissa yksityiskohtaisesti lähettien mielipiteitä erilaisista ajankohtaisista kysymyksistä.

Ovambon-lähetit ja Helsingissä toiminut SLS:n johtokunta kommunikoi keskenään sekä kirjein että pöytäkirjoin. Lukuisissa lähettienkokouksien pöytäkirjoissa lähetit ottavat kantaa Suomesta tulleisiin kysymyksiin ja näkemyksiin, erityisesti silloin, jos esiin oli tullut erimielisyyksiä tai lähetit kokivat lähetyksijohtajan tai johtokunnan toimineen jollain tavoin väärin. Pöytäkirjoissa saatettiin huomauttaa *Lähettyssanomissa* olleesta asiavirheestä,¹⁷⁸ selittää miksi jossain tilanteessa oli toimittu tietyllä tavalla,¹⁷⁹ sekä perustella ja puolustella tehtyjä valintoja. Samantyyppistä keskustelua käytiin pöytäkirjojen ohella kirjeenvaihdossa. Pöytäkirjoissa voitiin esittää johtokunnalle kysymyksiä ja kommentteja toisinaan varsin kriittiseenkin sä-

¹⁷³ Esim. Veljeinkokouksen pöytäkirja 22.–23.6.1905, liite nro 9: Martti Rautasen esitelmä ”Mikä merkitys on vaatetuksella kristillisyyteen nähden pakana mailla?” Hb 766, SLA, KA.

¹⁷⁴ Naistyöntekijöiden kokouksen pöytäkirja 22.6.1909. Hb 768, SLA, KA.

¹⁷⁵ Naisten osallistuminen veljeinkokouksiin oli kuitenkin harvinaista. Maaliskuussa 1905 Anna Woutilainen vieraili kokouksessa esittelemässä aloitettua kasvatuslaitoksen perustamisesta Ondongaan. Kasvatuslaitosasiaa käsiteltiin pienemmällä ryhmällä uudelleen huhtikuussa 1905, mutta Woutilaista ei mainita tämän kokouksen osanottajien listassa. Veljeinkokous 7.–8.3.1905, liite nro 2 ja veljeinkokous 13.4.1905. Hb 766, SLA, KA.

¹⁷⁶ Lähettienkokouksen pöytäkirja 18.5.1911. Hb 768, SLA, KA.

¹⁷⁷ Miettinen 2005, 24–25.

¹⁷⁸ Esim. Veljeinkokouksen pöytäkirja 19.2.1896. Hb 765, SLA, KA.

¹⁷⁹ Esim. Veljeinkokouksen pöytäkirja 9.4.1896. Hb 765, SLA, KA.

vyyn.¹⁸⁰ Voi sanoa, että lähettienkokouksien kautta kulki kaikki olennainen tieto lähetyalueelta Suomeen. Keskustelu johtokunnan kanssa oli hidasta, tapahtui se sitten pöytäkirjoin tai kirjeitse, sillä kirjeen matka mantereelta toiselle kesti useita viikkoja, usein parikin kuukautta. Etenkin erilaisten väärinkäsityksien selvittäminen vei useita kuukausia, jos jokin kysymys enää edes oli ajankohtainen siinä vaiheessa, kun asiasta saatiin Suomesta jonkinlainen kanta tai ohjeistus.¹⁸¹

Johtokunnan pöytäkirjat eivät tutkimuskysymyksieni kannalta ole sisällöltään aivan niin monipuolisia tai moninaista ilmaisu sisältäviä kuin lähettien pöytäkirjat joskus saattoivat olla. Johtokunnan asiakirjoissa käsitellyistä asioista Afrikan-lähetys oli vain yksi monista teemoista, eivätkä ne eivät paljasta kovin paljoa johtokunnan sisäisestä keskustelusta etenkään, jos sisältöä vertaa Ovambossa kirjoitettuihin pöytäkirjoihin. Sen sijaan johtokunnan kokouksien pöytäkirjoissa painottuvat tehdyt päätökset ja annetut ohjeet. Samalla ne kuitenkin täydentävät lähettienkokouksen pöytäkirjojen antamaa kuvaa seuran toiminnasta. Johtokunnan linjauksissa painottui aina eritoten taloudellinen puoli, sillä seuran talouden ylläpito ja seuraaminen olivat johtokunnan tärkeimpiä tehtäviä.

2.2.2 Kirjeenvaihto

Tutkimukseni laajin lähdekokonaisuus on Ovambon-työntekijöiden ja Suomessa työskennelleen lähetyseuran johtajan keskinäisen kirjeenvaihto, ja määrällisesti Afrikasta Suomeen saapuneet kirjeet muodostavat tästä kokonaisuudesta valtaosan. Kentällä työskennelleet työntekijät lähettivät Suomeen kirjeen kuukausittain pitkälti raportoidakseen työstään. Kirjeenvaihto oli siinä mielessä hidasta, että Ondongasta posti lähti matkalleen kohti Suomea kerran kuukaudessa, ja kirjeen matka Lounais-Afrikan ja Suomen välillä kesti pari kuukautta. Lähetysjohtaja vastasi saamiinsa kir-

¹⁸⁰ Esim. Veljeinkokouksessa 19.1.1892 lähetit arvelivat johtokuntaa siitä, ettei se antanut tietoa pienentyvän työntekijämäärän tilanteesta, eikä Suomesta ollut saatu edes vastauksia esitettyihin pyyntöihin; ”Nämä seikat ovat kovin mieltä lannistavia, jopa katkeroittaviakin”, pöytäkirjeen kirjoitettiin. Veljeinkokouksessa 22.3.1906 arveltiin kovasti SLS:n palkkapolitiikkaa ja ihmeteltiin, miksi läheteiltä pyydettiin asiassa ehdotuksia, kun johtokunta lähettien mielestä toimi kuitenkin asiassa omavaltaisesti. Hb 764 ja Hb 766, SLA, KA.

¹⁸¹ Seija Jalagin on avannut SLEY:n osalta organisaation johdon ja kentällä työskennelleiden lähettien yhteydenpidon ongelmia. Postiliikenteen hitaus oli yksi keskeinen syy haasteisiin, joita työntekijöiden ja seuran johdon välille syntyi. Toisena syynä on piirtynyt esiin se, miten seuran johto saattoi viestiä eri työntekijöille eri asioita, ja toisaalta johdon kyky ymmärtää lähetykentän realiteetteja. Lähetysorganisaatiot oli rakennettu siten, että kotimaassa toimineella johdolla oli vaikutusvaltaa kenttätöyöhön varsin yksityiskohtaisellakin tasolla, ja lähetystyöntekijöiden myös odotettiin toimivan johdon halumalla tavalla. Jalagin 2010.

jeisiin, mutta nämä seuran johtajan kirjoittamat kirjeet ovat selvästi työntekijöiden kirjeitä lyhyempiä ja sisällöltään niukempia, sillä niiden ensisijaisesti sisältö oli antaa ohjeita ja neuvoja työkentälle. Lähetysjohtajan lähettämien kirjeiden osalta lukemani aineistot painottuvat vuosiin 1903–1909, sillä tälle aikakaudelle sijoittuvat hereroiden kansanmurha sekä vuosien 1908–1909 nälänhätä, jotka ovat tutkimukseni keskiössä. Työntekijöiden kirjeitä olen lukenut laajemmin 1890-luvun alusta ensimmäisen maailmansodan aikaan saakka.

Kuten lähetysseuraa tutkinut Kari Miettinen on tuonut esiin, kirjoittajan positiolla organisaatiossa oli vaikutusta hänen kirjeisiinsä. Miettisen 1910–1960-lukuja käsittelevässä tutkimuksessa on korostunut lisäksi kirjoittajien sukupuoliero. Miettisen mukaan naislähettien kirjeet ja vuosikertomukset olivat usein niukkoja ja lyhyitä, kun taas hierarkiassa korkeammalla olevien lähettien, jotka lähetyslääkäri Selma Rainiota lukuun ottamatta olivat miehiä, tekstit taas olivat yksityiskohtaisempia.¹⁸² Omassa aineistossani ero eri kirjoittajien välillä on ilmeinen, mutta aikana jolloin naislähettien lukumäärä kentällä oli vasta kasvamassa, ero ei välttämättä paikannu vain sukupuoleen.¹⁸³ Oman havaintojeni perusteella vasta kentälle saapuneet uudet ja nuoret lähetit saattoivat olla ilmaisussaan niukkoja ja noudattaa valmiita kaavoja, kun taas pitemmän uran Ovambossa tehneet lähetit kenties helpommin kirjoittivat laveammin, olihan heille ehtinyt jo muodostua selkeämpi rooli lähetystyössä sekä jonkinlainen suhde lähetysjohtajaan ja johtokuntaan työvuosien aikana. Kuten Miettinenkin tuo esiin, lähetystyöntekijän asema saattoi vaikuttaa kirjeiden sisältöön vuosisadan vaihteessa. Vastuullisemmassa asemassa olevilta läheteiltä odotettiin tietoja ja raportointia toisin kuin muissa rooleissa olevilta työntekijöiltä.¹⁸⁴

Se, mitä kirjeiltä odotettiin, sekä kirjetyylin konventiot ohjasivat niiden sisältöä ja tyyliä. Kirjeillä ensisijaisesti raportoitiin omasta työstä, mutta niiden kautta haettiin myös tukea, ja niiden syvällisyys vaihtelee. Vaikka lähetysjohtaja oli maantieteellisesti hyvin kaukana, kirjeillä voitiin rakentaa myös keskinäistä luottamusta ja läheisyyttä. Kirjeet ovat rakenteeltaan useimmiten tietyn sabluunan läpi kirjattuja. Alun ja lopun kohteliaisuudet toistuvat kirjeestä, kirjoittajasta ja vuodesta toiseen melko samankaltaisina, ja usein kirjeiden sisältökin seuraa ennalta-arvattavia reittejä.¹⁸⁵ Niissä kerrotaan viime aikojen tapahtumista ja työtehtävistä sekä kerrataan oleelliset terveydentilaan liittyvät asiat. Nimenomaan sairaudet saivat usein lähetys-

¹⁸² Miettinen 2005, 25.

¹⁸³ Lähetystyöntekijöiden lisäksi myös heidän puolisonsa kirjoittivat lähetysjohtajalle ja olen tutkimuksessani lukenut näitä kirjeitä samaan tapaan kuin varsinaisten lähetystyöntekijöidenkin tekstejä. Lähetystyöntekijöiden puolisoista erityisesti lähetysaarnaaja Juho Wehasen vaimo Maria Wehanen oli aktiivinen kirjoittaja, jonka kirjeet ovat pitkiä ja sisällöltään monipuolisia.

¹⁸⁴ Miettinen 2005, 24–25

¹⁸⁵ Kirjeiden tyyleistä ja sisällön konventioista, ks. esim. Dobson 2020.

työntekijät jättämään Afrikan-työalueen kokonaan tai lähtemään sieltä ”terveysmatkoille”, ja lähettikunnan piirissä tapahtui kuolemantapauksiakin. Henkilökohtaiset huolet, etenkin terveysasiat oli tärkeää tuoda lähetysjohtajan tietoon.¹⁸⁶

Lähetysjohtajalle osoitetut kirjeet olivat myös eräänlainen valvonnan väline, jonka avulla lähetysseuran johto pysyi selvillä kentän tapahtumista, ja kirjeenvaihdolla lähettejä myös neuvottiin ja ohjeistettiin. Kuten Seija Jalagin on todennut Suomen luterilaisen evankeliumiyhdistyksen Japanin-työn osalta, lähetysorganisaatiot olivat siinä mielessä tiukkoja organisaatioita, että niiden kotimaassa toiminut johto pyrki vaikuttamaan jotakuinkin kaikkiin työn osa-alueisiin, ja lähetysjohtajalta usein haettiin apua ja vastauksia suurten linjojen lisäksi varsin pieniinkin kysymyksiin.¹⁸⁷ Sama pätee myös Suomen lähetysseuran kohdalla. Maantieteellisestä etäisyydestä johtuvat pitkät viiveet tekivät päätöksenteosta usein hankalaa, sillä akuutteihin huoliin ei ollut mahdollista saada nopeaa vastausta. Koska lähetysjohtaja teki ensimmäisen vierailun Lounais-Afrikkaan vuonna 1901, jouduttiin lisäksi ensimmäiset kolmekymmentä vuotta lähetystyötä tekemään siten, ettei ohjeita ja linjauksia antaneesta johtokunnasta kukaan ollut edes käynyt Afrikan mantereella.

Lähetien kirjeitä ei voi pitää erityisen yksityisinä aineistoina, sillä niiden sisältö päätyi usein laajemman lukijakunnan silmien alle, ja kirjeiden sisältöä hyödynnettiin lähetyislehdissä.¹⁸⁸ Kuten Kari Miettinen on huomauttanut, kirjeissä ei juuri ole sellaista sisältöä, jonka voisi katsoa vastakkaiseksi lähetystyöntekijöiltä odotetulle ja vaaditulle ajattelulle. Miettinen pitääkin näitä seuran sisäisiä kirjeitä tässä mielessä virallisina.¹⁸⁹ Kirjeet syntyivät organisaation sisällä ja noudattelivat työhön liitettyjä odotuksia. Vaikka kirjeissä on osin persoonallisiin eroihin liittyviä eroavaisuuksia ilmaisun sisällössä ja laajuudessa, olivat ne silti ennen muuta työntekijän tekstejä

¹⁸⁶ Lähetysjohtajalle osoitetuissa kirjeissä kirjoittajan ei tarvinnut olla vain innostunut, tarkkas ja uskossaan vahva, kuten julkaistuissa teksteissä. Kirjeissä tuotiin esiin myös kohdattuja hankaluuksia ja apeita mielialoja ilman, että niihin välittömästi liitettiin lähetydiskurssiin mukaisia toteamuksia Jumalan koettelemuksesta. Ks. esim. Samuel Rönkä lähetysjohtajalle 27.2.1901; Hilja Lindberg lähetysjohtajalle 29.12.1900. Ec 287, SLA, KA. Ks. aiheesta myös Jalagin 2010.

¹⁸⁷ Jalagin 2007, 52–54, 136–139.

¹⁸⁸ Vaikka kirjeet kirjoitettiin lähetysjohtajalle, käsiteltiin niiden sisältämiä tietoja vähintään johtokunnan sisällä. Seuran sisäisen kirjeenvaihdon lisäksi lähetystyöntekijät kirjoittivat kirjeitä myös sukulaisilleen ja muille tahoille, ja ajan tyyliin nämäkin kirjeet saattoivat kiertää useiden lukijoiden käsissä. Hakosalo on tuonut Selma Rainion 1920–30-luvuilla kirjoittamia kirjeitä käsittelevässä artikkelissaan esille sen, miten Suomessa asuvalle perheenjäsenelle osoitettu kirjekin saattoi päätyä laajemmalle lukijakunnalle paitsi perheen ja suvun piirissä, myös laajemmin. Hakosalo 2015, 300–301. Kirjeenvaihdon julkisen ja intiimin rajasta 1800-luvulla, ks. Lahtinen et. al. 2011, 17–18. Henkilökohtaisuudesta huolimatta kirjeet usein kiersivät lukijalta toiselle ja erilaisiin lukemisen konteksteihin, ks. Dobson 2020, 61.

¹⁸⁹ Miettinen 2005, 26–27.

organisaation johdolle. Tällaisessa formaatissa ei voinut kirjoittaa mistä tahansa, vaikka suhde lähetysohjaajaan ja muuhun SLS:n johtoon olisi ollut luottamuksellinen ja läheinen. Samalla lähetysohjaajia yhdisti heidän vakaumuksensa ja kutsumuksensa lähetysohjaamiseen. Vaikka kristillinen ilmaisu kuului lähetysohjaamiseen, ei ole syytä epäillä, etteivätkö työntekijät olisi allekirjoittaneet tekemänsä työn tavoitteet ja ennen kaikkea sen aatteellisen ja kristillisen sisällön, joka lähetysohjaamiseen aina kuului. Tämä ei poista työntekijöiden välisiä linja- ja ilmaisueroja.

Suomen lähetysohjaajan arkisto sisältää organisatorien aineistojen lisäksi joidenkin lähettien yksityisempiä arkistoja. Näitä olen tutkimuksessani hyödyntänyt vain vähän. Olen käynyt viitteellisesti läpi erityisesti Selma Rainion kirjeitä perheelleen, August Pettisen, August Hännisen ja Martti Rautasen päiväkirjoja vuosilta 1908–1909 sekä seuran apulaisjohtaja Hannu Haahdelle lähetysohjaajalta tulleita kirjeitä. Lähetysohjaajien yksityiset aineistot eivät ole tutkimukseni pääaineistoryhmää. Nämä aineistot ovat olleet mielenkiintoisia, samalla kun niiden tarjoamat tiedot ovat olleet linjassa muiden tutkimieni aineistojen kanssa. Lähetysohjaajan yksityinen ajattelu saattoi olla vähemmän tiukkaa kuin lähetysohjaajalle osoitetuissa kirjeissä tai muissa asiakirjoissa käy ilmi, mutta humanitaarisen ajattelun osalta tällaista ei omalla otannallani tullut esiin.¹⁹⁰

Tutkimukseni tarkoitus ei ole ollut kuitenkaan keskittyä liiaksi yksittäisen työntekijän toimintaan, vaan tarkastella humanitaarisuutta koko lähetysohjaajan tasolla, minkä vuoksi olen jättänyt yksityisemmät arkistoaineistot tutkimusartikkeleissani sivurooliin. Työntekijöiden kirjoittamista kirjeistäkin paljastuu eri kirjoittajien tekstien välisiä eroja. Osa läheteistä kirjoitti pitkiä ja yksityiskohtaisia kirjeitä, osa tyytyi hyvin niukkaan ilmaisuun. Esimerkiksi August Pettinen kirjoitti pikkutarkasti ja pohdiskelevasti monista arjen asioista. Hänen kirjeensä ovat aina pitkiä – osittain lennokkaan ja ilmavan käsialan ansiosta, osin sisällön laajuuden vuoksi – ja ne ovat tarjonneet laajan kuvan myös lähetysohjaajan avustamistyöhön.¹⁹¹ Tekstien kautta piirretty kuva lähetysohjaajasta, joka oli kiinnostunut erittäin monista asioista, Pettinen esimerkiksi hankki itselleen lähettikunnan ensimmäisen polkupyörän ja oli ensimmäi-

¹⁹⁰ Miettinen 2005, 26–27. Koska August Pettinen nousi joissain tutkimuksissani kysymyksissä esiin kiinnostavana henkilönä, tutustuin etenkin hänen päiväkirjojihinsa, sillä niissä olisi saattanut olla työlleni merkityksellistä pohdintaa humanitaarisista auttamiskysymyksistä. Tällaista sisältöä päiväkirjoista ei kuitenkaan löytynyt, vaan niiden tekstit olivat samantyyppistä arjen tapahtumien dokumentointia kuin hänen kirjeensä lähetysohjaajalle.

¹⁹¹ August Pettisen kirjeet vuosien 1900–1901 ruokapulasta ja siitä aiheutuneesta nälästä ovat lähettikunnan monipuolisimmat ja yksityiskohtaisimmat. Pettinen oli aktiivisesti mukana puuvillanviljelyhankkeessa 1890-luvulla, minkä vuoksi juuri hänen tekstinsä artikkelissa III tutkimustani vaatetusyksityydestä ovat tältä osalta muodostuneet tutkimukselleni keskeisiksi.

siä valokuvauksen harrastajia.¹⁹² Hän oli selvästi innokas kirjoittaja, mikä on ylipääntään mahdollistanut hänen ajatuksiensa välittymisen 2000-luvun historiantutkijalle saakka.

2.2.3 Lähetysseuran julkaisut

Suomen lähetysseuran julkaisuista olen perehtynyt erityisesti *Suomen Lähetysseuran* ja *Kotilähetys*-lehtiin sekä seuran pieninä vihkoina julkaistuihin vuosikertomuksiin. *Suomen Lähetysseuran*, ja sen ruotsinkielinen versio *Missionstidning för Finland* olivat ilmestyneet seuran perustamisesta, vuodesta 1859 alkaen kuukausittain, ja lehti oli Suomen aikakauslehtikentässä, erityisesti lukuisten kristillisten lehtien joukossa merkittävä julkaisu. *Lähetysseuran* suomenkielisen painoksen levikki oli 1900-luvun alussa korkeimmillaan yli 20 000 kappaletta, *Missionstidningin* noin 3000.¹⁹³ Nämä painosmäärät tekivät lehdistä suomalaisen uskonnollisen lehdistökentän laajimmalle levinneet julkaisut. Suomen- ja ruotsinkielisten lehtien sisältö oli pääosin samanlainen, ja niiden päätoimittajina olivat lähetysseuran johtokunnassakin toimineet henkilöt.¹⁹⁴

Kansainvälisesti lähetyslehtien vakiosisältöä olivat ulkomaisten lähetyskenttien kuulumiset, uskonnolliset tekstit, biografiat, raportit vuosijuhlista ja -kokouksista, sekä taloustiedot. Tässä *Lähetysseuran* ei eronnut juurikaan ulkomaisista, esimerkiksi englantilaisista lähetyslehdistä.¹⁹⁵ Lehdissä seurattiin kuukausittain työn edistymistä, julkaistiin otteita lähettien kentältä lähettämistä kirjeistä sekä tietoja seuran vuosijuhlista, saaduista lahjotuksista sekä muista ajankohtaisista asioista. Lehtien ahkeran lukijan oli mahdollista seurata sen sivuilla hiljaa tutuksi tulevien lähetystyöntekijöiden vaiheita vuosien tai jopa vuosikymmenten ajan.¹⁹⁶ Lisäksi lehden mukana julkaistussa *Lisälehdessä* (ruots. *Bihang*) julkaistiin käännöksiä ulkomaisista lähetyslehdistä.

Kotilähetys alkoi ilmestyä vuonna 1905, ja se käsitteli seuran kotimaan toimintaa ja se oli suunnattu erityisesti ompeluseuroissa ja muissa paikallisyhdistyksissä toimiville seuran tukijoille. *Kotilähetys* levikki oli *Lähetysseuran* selkeästi pienempi, 4000 kappaletta vuonna 1906, kun *Lähetysseuran* ylsi 23 000:een.¹⁹⁷ *Kotilähetys* vaiheet jäivät lopulta kuitenkin lyhyiksi, sillä sen levikki painui 1910-

¹⁹² August Pettinen lähetysjohtajalle 11.3.1899. Ec 286, SLA, KA. Pettisestä valokuvajana, ks. Silvester, Hayes, Hartmann 1999, 12; Shiweda 2021, 261–269.

¹⁹³ Saarilahti 1989, 119, 312.

¹⁹⁴ Saarilahti 1989, 311–312.

¹⁹⁵ Cleall 2012, 20–21.

¹⁹⁶ Jenz & Acke 2013, 371. Olli Löytty on arvellut kentältä lähetettyjen kirjeiden olleen lehtien luetuinta antia. Löytty 2007, 265.

¹⁹⁷ Saarilahti 1989, 312.

luvun alussa alle 2500:n, mikä johti lopulta lehden lakkauttamiseen vuoden 1914 alusta.¹⁹⁸

Mainittujen lehtien rinnalla lähetysseura julkaisi nuoremmille lukijoille suunnattua, vuodesta 1900 julkaistua *Lasten lähetyslehteä* (ruots. *Barnens Missionstidning*), jonka levikki ylsi jopa yli 30 000:n.¹⁹⁹ Olen tutkimusta tehdessäni tutustunut jonkin verran *Lasten lähetyslehteen*, mutta tutkimusteemojeni puolesta olen hyödyntänyt sitä verrattain vähän. Lehtien laajat levikit kuitenkin osoittavat lähetysjulkaisujen olleen merkittävä osa seuran toimintaa, ja niiden avulla seuran toimintaa pystyttiin tekemään tutuksi halki Suomen. Seuran historiasta kirjoittanut Toivo Saarilahti onkin todennut, että vuosisadan vaihteessa ennen ensimmäistä maailmansotaa lähetysseuran työ ulkomailla laajentui siinä määrin paljon, että lähetyslehtiä ”tarvittiin yksinomaan oman toiminnan esittelyyn”.²⁰⁰

Kristillisten lähetysseurojen julkaisemat lehdet pyrkivät Felicity Jenszin ja Hanna Acken mukaan vaikuttamaan suuriin ihmisjoukkoihin ja saavuttamaan toiminnalleen legitimiteettiä sekä varoja.²⁰¹ Jenz ja Acke huomauttavat, että vaikka lähetyspiireissä julkaistiin valtavasti erilaista aineistoa, olivat lähetyslehdet kuitenkin ainoa säännöllinen, suuren yleisön tavoitettava ja tässä mielessä hyvin saavutettava julkaisu, esimerkiksi kirjoihin tai muihin painotuotteisiin verrattuna.²⁰² Lähetyslehdet ja niiden sisältö tavoittivat laajemman joukon kuin mitä pelkkä levikki voi kertoa. Suomalainen lähetysharrastus kanavoitui pitkälti erilaisten paikallisjärjestöjen toiminnaksi. Yksi näkyvimmistä muodoista olivat lähetysompeluseurat, joita oli 1900-luvun alussa useita satoja ympäri maata. Ompeluseuroissa käsitöiden valmistamisen lisäksi laulettiin virsiä, pidettiin puheita ja luettiin lähetyslehtiä.²⁰³

Lähetysanomissa julkaistiin Lähetysalaltamme-palstaa, joka kokosi yhteen ensin Afrikan, sittemmin myös Kiinan lähetyskentiltä viimeisimmät kuulumiset, ja palstan perässä julkaistiin pitempiä työntekijöiden kirjoituksia työalueiltaan. Tekstit käsittelivät monenlaisia aiheita. Ennen muuta niissä kerrottiin paikallisista oloista ja kulttuureista, mutta lisäksi erilaisista sattumuksista opettavaiseen sävyyn tai ajan-kohtaisista kysymyksistä, kuten nälänhädistä tai vierailusta kuninkaan luona.

¹⁹⁸ Saarilahti 1989, 312–315. Osasy typpiöllisen lehden lakkauttamiseen oli Saarilahden mukaan myös *Elämän kevät* -lehden tulossa SLS:n alle vuonna 1913. Näillä molemmilla lehdillä oli herätyskristillisiä tavoitteita, ja *Elämän kevät* tavoitti erityisesti nuoria herännäisiä.

¹⁹⁹ Saarilahti 1989, 312; Löytty 2007, 274.

²⁰⁰ Saarilahti 1989, 311.

²⁰¹ Jenz & Acke 2013, 368, 371.

²⁰² Jenz & Acke 2013, 371.

²⁰³ Löytty 2007, 270–271; Voittosaari 1994, 77–81. Lähetysompeluseurojen tarkat määrät ja sijoittuminen eri puolille Suomea vuonna 1900, ks. Saarilahti 1989, 139–140.

Lähetystyöntekijät esittivät toisinaan itse kritiikkiä sitä kohtaan, mitä heidän lähettämistään tiedoista *Lähetysanomissa* julkaistiin. Vuonna 1909 esimerkiksi Eemi Nenye ihmetteli, miksi lähetysaarnaja Tuomisen ”naimamatka” oli muotoiltu lehteen ”terveysmatkaksi”, mikä aiheutti läheteille paljon kyselyitä heidän terveydentilastaan.²⁰⁴ Paria vuotta aiemmin Martti Rautanen oli miettinyt kriittisesti lehden julkaisulinjaa sekä oikoi joitain virheitä kirjeessään lähetysjohtaja Mustakalliolle.²⁰⁵ Lähetit joutuivat usein perustelemaan, mikseivät he kirjoittaneet lehteen useammin,²⁰⁶ ja he saattoivat esittää toiveita, ettei joitain heidän tekstejään julkaistaisi.²⁰⁷ Tästä kaikesta muodostuu vaikutelma, jossa lähettien Suomeen lähettämiä kirjeitä julkaistiin ja toimitettiin toisinaan omavaltaisesti. Toisaalta lähetystyöntekijät tiesivät, että heidän kirjoittamiaan kirjeitä saatettiin toimitettuina julkaista ilman erillistä luvan kyselyäkin.

Artikkelissani IV olen lisäksi kiinnittänyt huomiota nälänhätien yhteydessä *Lähetysanomissa* ja *Missionstidning för Finlandissa* julkaistuihin (valo)kuviin. SLS tuotti kuvallista materiaalia, kuten valokuvia sekä suosituksen lähetyskartan.²⁰⁸ Tiettyjä kuvallisia elementtejä on artikkelissani III, jossa olen hyödyntänyt *Lähetysanomiin* sijaan runsaammin kuvia sisältänyttä *Kotilähetystä*. Tutkimukseni ei kuitenkaan ole varsinaista kuvatutkimusta, vaan kuvien käyttö on näiden parin artikkelini sivujoonne. Silloin kun tekstien yhteydessä on kuvia, on nämä visuaaliset elementit kuitenkin aina huomioitava. Avaan valokuvien käyttöä lähemmin luvussa 3.3.

Erityisesti *Lähetysanomissa* julkaistut materiaalit noudattavat tiukasti kristillisiä lähetysdiskurssien ilmaisutapoja. Vakiintuneet ilmaisutavat leimaavat myös yksityisempiä tekstejä, kuten lähettien kirjoittamia kirjeitä. Eri tekstityypit mahdollistivat erilaisia ilmaisutapoja. Julkaisujen tuli luoda toiminnasta optimistinen, lukijaa aktiivisuuteen ja lahjoittamiseen motivoiva mielikuva. Samalla tekstien piti kuitenkin vakuuttaa lukija siitä, että optimismista huolimatta työtä oli vielä jäljellä, joten lahjoituksia ja muuta aktiivista toimintaa tavoitteen eteen tarvittiin edelleen.

2.3 Tutkimusmenetelmät

Merkitykset ja tulkinnat syntyvät suhteessa kontekstiin, jossa tutkimusilmiötä tarkastellaan.²⁰⁹ Keskeisimmät kontekstit tutkimuksellani ovat 1800-luvun lopun ja

²⁰⁴ Eemi Nenye Hannu Haahdelle 12.10.1909. Ec 290, SLA, KA.

²⁰⁵ Martti Rautanen lähetysjohtajalle 23.2.1906. Ec 289, SLA, KA.

²⁰⁶ Esim. Aksel Glad lähetysjohtajalle 17.3.1899; Albin Savola lähetysjohtajalle 27.2.1899; Maria Wehanen lähetysjohtajalle 1.5.1901. Ec 286 ja Ec 287, SLA, KA.

²⁰⁷ Maria Wehanen lähetysjohtajalle 3.12.1900. Ec 287, SLA, KA.

²⁰⁸ Lähetyskartasta, ks. Skurnik 2021.

²⁰⁹ Kontekstien merkityksestä ja kontekstualisoinnista historian tutkimuksessa, ks. esim. Tepora, Danielsbacka, Hannikainen 2022. Käsitehistorian osalta esim. Havu & Tolonen 2022.

1900-luvun alun aikakauden lähetystyö, humanitaarisuus, koloniaalisuus ja kristillinen auttamistyö. Kontekstit ovat tarkentuneet tutkimustyön edessä, kun etenkin kristillisen auttamisperinteen ja kotimaassa tehdyn kristillissosiaalisen työn kontekstien merkitys myös lähetystyön taustaksi on vahvistunut erityisesti viimeisimmän, artikkelin IV myötä.

Lähteeni ovat pääosin tekstejä, jotka ovat lähetystyön piirissä tuotettuja.²¹⁰ Edellä olen esitellyt ja pohtinut tarkemmin aineistojen ominaispiirteitä ja niihin liittyviä rajoitteita. Käyttämäni aineistot on laadittu luettaviksi, eikä mitään niistä voi pitää kovin yksityisinä. Käyttämäni lähdeaineisto on laaja, ja olen pyrkinyt osoittamaan ne aukot ja paikat, joiden kohdalla vastauksia ei lähteistäni ole löydettävissä. Tutkimaltani periodilta aineisto on kattavasti saatavilla ilman katkoksia tai fragmentaarisuutta, sillä merkittäviä aineiston osia ei ole yli sadan vuoden aikana kadonnut tai tuhoutunut.

Lukemalla ristiin erilaisia aineistoja rakennan kokonaiskuvaa tutkimuskohteestani. Käytännössä tämä tarkoittaa erityyppisten ja eri ihmisten laatimia tekstejä, joita ovat ensisijaisesti kokouspöytäkirjat, kirjeenvaihto ja julkaistut aikakauslehtitekstit. Esimerkiksi vuoden 1908–1909 nälänhädän osalta kokouspöytäkirjat osoittavat, millainen asema nälänhädällä ja auttamistyöllä on lähettien näkökulmasta ollut osana muita ajankohtaisia kysymyksiä, kun taas Suomeen lähetetyt kirjeet avaavat kirjoittajiensa henkilökohtaisia kokemuksia sekä valottavat paikoin työn käytännötilanteita. *Lähetysanomien* kautta taas on luettavissa se, mitä tapahtumista on haluttu välittää lukijoille, sekä lähetysseuran herääminen tilanteen vakavuuteen ja tämän aikaansaama keräys. Näin on mahdollista luoda yhtä lähderyhmää laajempi ymmärrys tapahtumista sekä paikantaa mahdollisia ristiriitoja tai hiljaisuuksia esimerkiksi pohdintien, millaisia tekstejä lähetit kirjoittivat ja millaiset sisällöt päätyivät julkisuuteen. Yhtenä tällaisena ristiriitana voi pitää esimerkiksi artikkelissa IV esiin tuomaani tapausta, jossa *Lähetysanomissa* julkaistiin SLS:n johdon näkemys, etteivät he olleet saaneet Afrikasta ajoissa tietoja voidakseen lähettää apua, vaikka lähetit jatkuvasti kirjoittivat lähestyvistä ja jo vallitsevasta nälänhädästä. Postin saapumisnopeuteen kumpikaan osapuoli ei kuitenkaan voinut vaikuttaa.

Luen lähteitäni erityisesti siitä näkökulmasta, mitä ne voivat kertoa humanitaarisesta työstä ja ajattelusta Suomen lähetysseurassa Ovambon-työn kohdalla. Kokouspöytäkirjat kertovat arkisesta työstä ja köyhien avustamiseen liittyvien teemojen toistuminen on luonut vaikutelman siitä, miten vakiintunut osa avustustyö oli lähettien jokapäiväisessä arjessa. Kirjeenvaihto puolestaan sisältää yksittäisten lähettien ajatuksia siinä määrin, kuin he ovat niitä lähetysseuran sisällä edelleen jakaneet. Jul-

²¹⁰ Suomen lähetysseuran arkiston sisällön kattava listaus osana kaikkia suomalaisia kristillisen lähetystyön ja ekumenian arkistolähteitä, ks. Härkönen, Raunio, Vasko (toim.) 1999, 101–107.

kaisuihin saakka päätyneet äänet taas avaavat sitä, mitä seura on halunnut humanitaarisesta työstä viestiä ulkopuoliselle yleisölle. Yhdessä nämä kaikki aineistot luovat laajan kuvan lähetysseuran toiminnan humanitaarisesta ulottuvuudesta. Aineistojen avulla on mahdollista selvittää, mitkä tekijät olivat ratkaisevia siinä, että tällaista toimintaa toteutettiin.

Tutkimusaineistojani määrittää sen kirjoittajien uskonnollisuus ja kristillinen vakaumus. Kaikki aineistot on tuotettu lähetystyön kristillisessä kontekstissa ja aineisto on kaikkineen kristillisen kulttuurin läpäisemää. Esimerkiksi kirjallisuudentutkija Olli Löytty sekä historianantutkija Anna Johnston ovat käyttäneet tällaisesta puheta-
vasta käsitettä *lähetysdiskurssi* (missionary discourse), jota hyödynnän tutkimukseni metodisena lähtökohtana.²¹¹ Vuosisadan vaihteen lähetysdiskurssissa olivat vakiintuneet puheta-
vat ja tapa viitata Raamatun teksteihin.²¹² Löytty on esittänyt, että yksi tällaisen diskursiivisen järjestelmän ominaispiirre on, että puhetapaa käytettiin lähinnä muiden samaan ryhmään kuuluvien kanssa, tutkimukseni kontekstissa siis lähetysseuran sisällä.²¹³ Tässä diskursiivisessa kehikossa esimerkiksi erilaiset kokemukset ja tarinat kääntyvät aina lopulta jonkinlaisiksi kristillisiksi opetuksiksi.²¹⁴ Tämä tulee erityisesti näkyviin artikkelissa II, jossa osoitan, miten erilaiset nälänhätään liittyvät tapahtumat ja kokemukset tulkittiin nimenomaan Jumalan tahtona ja Jumalan lähettämänä koettelemuksena, joka voisi tulevaisuudessa tuottaa lähetystyön kannalta hyviä tuloksia. Toisaalta filosofi V.Y. Mudimbe on käsitellyt lähetysdiskurssia ja lähetyskieltä (mission language) myös laajempina ilmiöinä, jolloin puheta-
tapa ei ole vain lähetysmaailman sisäinen järjestelmä, vaan se väistämättä vaikuttaa yhteiskuntaan ja myös puheen kohteisiin lähetystyöpiirien ulkopuolella.²¹⁵ Onkin huomioitava, että se, millaisella tavalla lähetysteksteissä paitsi omaa työtä myös kohde-
aluetta ja sen ihmisiä sekä laajemminkin maailmaa kuvataan, on heijastunut myös muihin yleisöihin ja ylipäättään siihen, miten esimerkiksi Afrikkaa on pitkään länsi-

²¹¹ Löytty 2006; Johnston 2003. Anna Johnstonin analyysissä korostuu lähetysdiskurssin tulkitseminen suhteessa kolonialismiin ja koloniaaliseen puhetapaan, jota hän on tutkinut London Missionary Societyn kohdalla.

²¹² David Bosch on avannut aikakauden lähetystyön motivaatiota teologisesta näkökulmasta, ks. Bosch 2011. Raamatun käyttöä lähetystyöntekijöiden teksteissä on tutkittu esimerkiksi Norjan kontekstissa, ks. Mikaelsson 2011.

²¹³ Löytty 2006, 104–106. Samaan viiteryhmään eivät tutkimuskohteessani kuulu vain lähetysseuran työntekijät, vaan viiteryhmän voi laajentaa koskemaan myös lähetysseuran tukijoita, joille esimerkiksi lehtitekstit suunnattiin. Siinä missä tietyt konventiot muokkasivat seuran sisällä kirjoittamista esimerkiksi kirjeenvaihdon ja pöytäkirjojen formaateissa, myös lehtiartikkelit noudattivat omaa diskursiivista ja narratiivista kehikköään. Esimerkiksi Raamattuun viitattiin luontevasti ilman tarvetta selittää viittauksien kohteita. Ilmaisun tavat ja viittaukset olivat viiteryhmän sisällä tuttuja, jolloin niitä ei tarvinnut selittää tai avata.

²¹⁴ Gustafsson 2003, 78–80; Löytty 2007, 265.

²¹⁵ Mudimbe 1988.

maissa kuvattu. Siinä, missä SLS muiden lähetyseurojen tapaan suuntasi oman viestinsä ensisijaisesti omille kannattajilleen, ei tekstien ja muiden materiaalien ja ideoiden vaikutus rajautunut vain näihin yleisöihin.²¹⁶

Tutkimusaiheestani ja aineistoista ei ole mahdollista irrottaa uskonnollisuutta, joka on niiden ominaispiirre. Tutkiessaan SLEY:n naislähettejä tutkiessaan Seija Jalagin on huomauttanut, että uskonnollisuus oli lähetystyöntekijöiden identiteetin perustekijä.²¹⁷ Se ei siis ollut vain yksi elämän osa-alue. Omassa tutkimuksessani mielen uskonnollisuuden perustekijäksi, jonka myötä koko tutkimuskohteeni ja -aineistoni on syntynyt. Kristinuskoa ja uskonnollisuutta ei voi siis erottaa lähetystyöstä tai mieltää sitä lähetystyön osa-alueeksi. Lähetysdiskurssiin kuului myös oman työn perustelu kutsumuksella levittää evankeliumia, sillä puhutavan konventioiden mukaisesti oman toiminnan esittäminen esimerkiksi seikkailunhalun kautta ei ollut suotavaa.²¹⁸ Historiantutkija Heini Hakosalo on tulkinnut, että hänen tutkimansa lähetyslääkärit, kuten Selma Rainio, mielsivät työnsä ja lääkäriyden ennemmin kutsumuksena kuin työurana. Näin he elivät uskoaan ammatillisessa kontekstissa.²¹⁹ Artikkelissa II olen tuonut esiin, miten lähettien tulkinnat kokemastaan nälänhädästä sekä heidän tekemästään avustustyöstä palautuivat aina evankelioimiseen ja tilanteen kristilliseen tulkintaan.²²⁰ Muidenkin artikkelieni tapauksien yhteydessä on selvää, että lähetystyöntekijät näkivät työnsä aina kristillisten tarkoituserien kautta. Tutkimuksessani olen lukenut ja tulkinnut lähteitä nimenomaan vasten tätä lähetysdiskurssia ja lähetystyöntekijöiden uskonnollisuutta.

²¹⁶ Vaikka voidaan olettaa, että esimerkiksi Suomessa SLS:n julkaisuja lukivat ensisijaisesti lähetyssaatteesta kiinnostuneet, välittyi niiden tieto ja kertomukset myös sanomalehtiin samanaikaisesti, kun SLS:n piirissä tuotettua tietoa oli saatavilla myös muissa muodoissa, kuten näyttelyissä, esineinä tai esitelminä. Tieto ja mielikuvat välittyivät myös sekulaareihin yhteyksiin. Esimerkiksi peruskoulujen uskonnon oppikirjoissa käsiteltiin lähetystyötä juuri Ovambon esimerkin avulla vielä 1970-luvulla.

²¹⁷ Jalagin 2007, 27–29.

²¹⁸ Helander 2001, 13–14; Löytty 2006, 107–108; Jalagin 2007, 27–28. Kutsumuksesta myös Markkola 2002. Uskonnollinen vakaumus ja kutsumus lähetystyöhön olivat motiiveja hakeutua lähetystyöhön, ja vakaumus ja sitoutuminen lähetystyön tavoitteisiin olivat SLS:n johdon näkökulmista olennaisia tekijöitä siinä, keitä lähetyksentille lähetettiin.

²¹⁹ Hakosalo 2014, 91.

²²⁰ Lähetystyöntekijä Albin Savolan kuvaus kirjeessään lähetysohjohtajalle vuonna 1897 silloisesta tilanteesta on kuvaava esimerkki käytetystä puhetavasta: ”Mutta Herran kädessä nämä ajalliset vastoinkäymiset tai oikeammin koetukset voivat muuttua mitä suurimmaksi siunaukseksi, sekä meille että tälle kansalle. Koetusten kautta Herra vetää meitä yhä enemmän lähemmäksi itseään. Koetusten kautta Herra etsii tätäkin Ondongan kansaa. [- -] niin pelosta ovat he nyt ruvenneet Jumalan sanaa kuulemaan, toivossa, että Jumala tämän sanan kuulemisen lukisi heille ansioksi ja sen tähden antaisi heille mitä he ruumiilliseen toimeentuloonsa tarvitsevat.” Savola lähetysohjohtajalle 11.12.1897. Ec 286, SLA, KA.

Samalla näissä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisissa lähetyslähteissä korostuu Olli Löytyn sanoin ”arvottava tendenssi”. Kirjoittaessaan paikalliskulttuureista ja ihmisistä lähettien ilmaisutavan läpäisi ajatus, jossa heidän itsensä edustama kristillinen maailmankuva oli tavoiteltava, ei-kristillinen eli lähetydiskurssissa ”pakanallinen” kulttuuri taas alempiarvoinen, mitä korostaa myös teksteihin ja ajatusmaailmaan sisäänkirjoitettu tarve muutokselle.²²¹ Tällaisen puhettavan kautta lähetysteksteissä, niin suomalaisessa kuin kansainvälisessä kontekstissa, piirtyy selkeä kuva esimerkiksi hyvästä ja pahasta. Teksteissä korostuivat eronteot länsimaisten lähetysohjentajien ja paikallisten ihmisten välillä, ja kuten tätä erontekoa London Missionary Societyyn aineistojen kautta tutkinut Esme Cleall on osoittanut, eronteko oli aina myös hierarkkista.²²² Tämänkaltainen arvottava puhe ei aikakaudellaan ilmennyt yksinomaan lähetysohjentajien kontekstissa, vaan se oli laajemmin kolonialismin ajan toiseuttava puhetapa. Esimerkiksi pyrkimyksessään levittää kristinuskoa ja jopa kristillistä koko maailma oli lähetysohjentajien kieli paikoin hyvin lähellä koloniaalista diskurssia, jossa puhuttiin esimerkiksi valloittamisen termein.²²³

Toisena metodisena lähtökohtana tutkimuksessani on ollut paikantaa tutkimistani teksteistä *humanitaarisen narratiivin* elementtejä. Merkittävä avaus oli historiantutkija Thomas Laqueurin artikkeli *Bodies, Details, and the Humanitarian Narrative* vuonna 1989, jossa hän analysoi humanitaarisen narratiivin käsitteen käyttöä erityyppisissä teksteissä.²²⁴ Sittemmin humanitaarisesta narratiivista on tullut keskeinen analyysin väline tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu humanitaaristen avustuskampanjoiden rakentumista ja humanitaarisia tekstejä.²²⁵ Laqueur on pitänyt humanitaarista narratiivia eräänlaisena kattokäsitteenä 1700–1800-lukujen vaihteessa syntyneelle tavalle puhua muiden kärsimyksistä. Puhetavalle on ominaista pyrkiä synnyttämään lukijassa toimintaa kärsivien hyväksi. Yhtenä merkittävänä ulottuvuutena humanitaarisessa narratiivissa Laqueur on pitänyt tekstin sisällöllistä realistisuutta, jota hän pitää yrityksenä kuvata toisten kokemuksia mahdollisimman realistisesti.²²⁶ Kuten Tony Ballantyne on huomauttanut, humanitaarisella narratiivilla pyrittiin paitsi tunteiden herättämiseen, myös empirismiin. Yksityiskohtien tunteisiin käy-

²²¹ Löytty 2006, 101–102. Ks. myös Johnston 2003; Mudimbe 1988. Afrikan ja afrikkalaisten kuvaamisesta suomalaisessa lehdistössä 1800-luvulla, ks. Gustafsson 2003.

²²² Cleall 2012. Cleall käyttää tästä erilaisuuden korostamisesta tutkimuksessaan käsitettä ”discourses of difference”. Vastaavasta vastakohtia korostavasta diskurssista hindujen parissa tehdyssä lähetysohjentajien tutkimuksessa, ks. Haggis & Allen 2008.

²²³ Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie 2011, 9.

²²⁴ Laqueur 1989. Humanitaarinen narratiivi ei tyylilajina tai tehokeinona ole ominainen vain raportoinnille tai uutisoinnille, vaan sitä ilmenee ja voidaan hyödyntää myös fiktiivisissä teksteissä.

²²⁵ Ks. Wilson & Brown (ed.) 2009; Ballantyne 2011; Ballantyne 2016; Johnston 2016. Laqueur pohti käsitettä myös myöhemmässä esseessään, ks. Laqueur 2009.

²²⁶ Laqueur 1989, 176–177.

vällä kuvauksella oli pyrkimyksenään toimia todisteina katastrofien aiheuttamista tuhoista tai yhteiskunnallisista epäkohdista.²²⁷ Humanitaarisen narratiivin analysointi korostuu erityisesti artikkeleissani II ja IV, joissa olen analysoinut lähetystyöntekijöiden tapoja kirjoittaa näkemästään nälänhädästä ja sen paikallisista uhreista. Riippumatta siitä, minkä tyyppisessä tekstiaineistossa humanitaarista narratiivia hyödynnetään, sille on ominaista pyrkimys synnyttää lukijassa myötätuntoa tekstissä kuvattuja uhreja kohtaan.

Humanitaarisuutta Uuden-Seelannin kontekstissa tutkinut Tony Ballantyne käyttää humanitaarisen narratiivin rinnalla tutkimistaan humanitaarisista teksteistä kuvausta ”moving text”, jolloin teksti on luotu nimenomaan synnyttämään myötätuntoa ja sympatiaa. Eikä tämä Ballantynen analysoima ”liikuttaminen” ollut vain emotionaalista, vaan myös toimintaan ohjaavaa, sillä humanitaaristen tekstien tarkoituksena ei ollut ainoastaan herättää tunteita, vaan myös aktivoida toimintaa ja saada aikaan konkreettista muutosta.²²⁸ Artikkelissa IV tällainen tekstin liikuttava elementti on erityisen selvä. Juuri tätä aktivismin syntyä Ballantyne on pitänyt humanitaarisen narratiivin voimakkaimpana ominaisuutena.²²⁹ Ylipäätään lähetysdiskurssin ja humanitaarisen narratiivin keskinäisestä suhteesta ajattelen, että jotakuinkin kaikki aineistoni ilmentää lähetysdiskurssia, mutta vain osasta siitä on löydettävissä humanitaarisen narratiivin elementtejä. Juuri näitä paikkoja olen tutkimusartikkeleissani paikantanut.

Eri aineistoilla viestittiin eri lukijakunnille ja harva, jos yksikään käyttämäni tekstiaineisto luotiin nimenomaisesti kertomaan humanitaarisuudesta. Esimerkiksi vaatetusprojektia, jota käsittelen artikkelissa III, ei voi pitää ensisijaisesti humanitaarisena avustustoimintana, mutta kuten artikkelissani olen osoittanut, sivistämissioon tai evankelioimiseen liittyvillä työmuodoilla saattoi kuitenkin olla myös humanitaarinen ulottuvuus. Humanitaarisuus on siis lukemieni aineistojen eksplisiitintä sisältöä lähinnä nälänhätien aikaisen avustustyön kohdalla.

Käyttämässäni aineistoissa näkyy nimenomaan lähetystyöntekijöiden ja lähetysseuran näkökulma. Tämä on osaltaan myös lähetyskielen ominaisuus, sillä lähetysteksteissä korostui paikallisten afrikkalaisten kuvaaminen lähetyksen toiminnan kohteina. Paikallisten ihmisten näkökulman hahmottaminen olisi vaatinut erilaista lähtöasetelmaa ja osittain erilaisia lähde- ja metodologisia valintoja. Meredith McKittrick on todennut, että lähetysaineistot paljastavat aina enemmän eurooppalaisista kuin paikallisväestöstä – myös silloin, kun ne pyrkivät kuvaamaan paikallista

²²⁷ Ballantyne 2016.

²²⁸ Kolmantena liikkeen ja liikuttamisen elementtinä humanitaarisissa teksteissä Ballantyne on nostanut esiin tekstien fyysisen liikkeen, ks. Ballantyne 2016.

²²⁹ Ballantyne 2011 ja 2016.

kulttuuria.²³⁰ Suullisen historian menetelmiä ja haastatteluaineistoja onkin hyödynnetty vuosikymmenten ajan lukuisissa Afrikan historian, myös Namibian ja Ovambon historian tutkimuksissa.²³¹ Se ei silti tee lähetysaineistoista käyttökelvottomia paikallishistoriankaan näkökulmasta, sillä tekstien taustalla tiedon tuottajina ja välittäjinä oli aina myös paikallisia afrikkalaisia, ja suuressa osassa Afrikkaa lähetystyöntekijöiden kirjoitukset olivat ensimmäisiä tekstejä, joiden kirjoittajat osasivat paikallisia kieliä. Tätä kautta lähetysaineistot antavat mahdollisuuksia myös Afrikan paikallisen historian tutkimiseen,²³² ja erilaisilla lähiluvun ja vastakarvaan lukemisen metodeilla myös lähetysaineistoista on mahdollista tutkia myös Afrikan paikallishistoriaa tietyin reunaehdoin ja aineiston rajoitteet huomioiden.²³³ Jälkikoloniaalisen tutkimuksen pyrkimyksenä onkin arvioida myös paikallisten toimijuutta ja luoda työkaluja aiemmin vaimennettujen äänten kuulemiseen. Tällaisessa tutkimuksessa voidaan hyödyntää myös lähetystyön kautta syntyneitä aineistoja.²³⁴

²³⁰ McKittrick 2003, 220. Myös John Iliffe on afrikkalaista köyhyden historiaa tutkissaan todennut, miten eurooppalaisten tekstit pitävät usein sisällään vääринymmärryksiä ja ne perustuvat useimmiten kirjoittajiensa oman maailmankuvan stereotyypittelyyn. Iliffe 1987, 48–49.

²³¹ Yleisellä tasolla, esim. Wallace 2011; Falola & Jennings 2003; Belcher 2018. Uusimmista Ovambon historiaa käsittelevistä tutkimuksista ks. esim. Shiweda 2024; Iizyenda 2024; Shiweda & Nampala 2024.

²³² McKittrick 2003, 221–220, 233. Erilaisia mahdollisia aineistoja Afrikan historian tutkimukseen on käyty monipuolisesti läpi Sources and Methods in African History -teoksessa, ks. Falola & Jennings (eds.) 2003.

²³³ Falola & Jennings 2003, xvii; Jennings 2003. Esimerkiksi Karen Vallgård on käyttänyt metodisena lähtökohtanaan vastakarvaan lukemista (”reading along as well as against the grain”) löytääkseen lähetystyöntekijöiden laatimista teksteistä alistettujen toimijuutta. Ks. Vallgård 2014.

²³⁴ Nielssen, Okkenhaug, Hestad Skeie 2011, 12–14; Lahti 2022. Aivan viime vuosina onkin kehitetty suomalaisten ja namibialaisten tutkijoiden yhteistyötä, jossa tavoitteena on syvempi ymmärrys maiden yhteenkietoutuneesta historiasta. Yhteistyö on välttämättömä siksikin, että siinä missä suuri osa Ovambon historiaa käsittelevistä aineistoista on SLS:n toiminnan kautta syntyneitä, aineistot ovat suurelta osin suomenkielisiä ja siten namibialaistutkijoiden ulottumattomissa, samoin kuin haastattelututkimuksien teko Namibiassa voi edellyttää paikalliskielten osaamista. Molempien osapuolien näkökulmien yhdistäminen johtaa myös rikkaaseen ja syvällisempään tietoon, sillä se mahdollistaa molempien puolien äänien kuulemisen ja vuoropuhelun mahdollisimman tasavertaisesti. Ks. Koivunen & Merivirta 2024.

3 Tutkimusartikkelien näkökulmat humanitaarisuuteen: nälänhädät, kansanmurhat, köyhäinapu

Väitöskirjani koostuu neljästä tutkimusartikkelista. Olen julkaissut artikkelini usean vuoden aikajanalla, minkä vuoksi artikkelien kautta voi olla luettavissa eräänlainen tutkimuksellinen prosessi. Työni alkaessa näkökulmani oli ennen muuta Ovambossa ja suomalaislähettien konkreettisessa avustustyössä. Tämä painotus näkyy erityisesti artikkeleissa I ja II. Artikkelissa III käsittelemäni vaatetuskysymys paikantuu maantieteellisesti kyllä Lounais-Afrikkaan, mutta vaatetuskysymyksen ratkaisuisia myös kotimaassa toimivilla ompeluseuroilla oli oma osansa. Artikkelit IV taas analysoi pääosin juuri Suomessa välitettyä tietoa Ondongaa kohdanneesta nälänhäädästä ja varainkeruusta Suomessa. Katson, että SLS:ssa tehdyn humanitaarisen työn analysoimiseksi on kiinnitettävä huomiota myös kotimaan kontekstiin, eikä toisiin maanosiin suuntautuvia avustuskeräyksiä ole vuosisadan vaihteen Suomen kontekstissa tutkimuksessa aiemmin juurikaan selvitetty.

Väitösartikkelini analysoivat humanitaarisuutta eri näkökulmista, jotka on esitelty kootusti alla (taulukko 1). Tämän jälkeen selvitän tarkemmin, millaisia tutkimustuloksia artikkelit ovat tuottaneet, ja miten niiden kuvaamat humanitaarisuuden ulottuvuudet suhteutuvat laajempaan kontekstiin 1800–1900-lukujen vaihteen lähestymisestä ja humanitaarisuudesta.

Taulukko 1. Humanitaarisuuden näkökulmat eri artikkeleissa.

Artikkeli	Julkaisufoorumi	Kohteena oleva ajanjakso	Humanitaarisuuden ilmentyminen ja keskeiset teemat
I	Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja: Sodät ja pakolaisuus	1904–1905	Suhtautuminen kansanmurhaan ja väkivaltaan, lähetystyön suhde kolonialismiin
II	Nordic Journal of African Studies	1890–1910, painotus 1908–1909	Nälänhätäisten auttaminen, konkreettinen avustustyö ja ruoanjako, kristillisen ja maallisen työn suhde
III	Artikkelikokoelma: Säädyllistä ja säädyttöntä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle.	1890–n. 1914	Vaateapu, köyhänapu, sivistämissio, maanviljely ja elinkeinot
IV	Artikkelikokoelma: Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990. Cultural Change, Endurance and Resistance.	1908–1910	Nälänhätäisten auttaminen ja varainkeruu avustustyöhön Suomessa, lahjoitukset, nälänhäädästä kertominen suomalaiselle yleisölle

3.1 Kansanmurhat ja alkuperäiskansojen kohtaama väkivalta

Artikkeli I, *Kamalaa kuuluu Hereromaalta*, paneutuu suomalaisten lähetystyöntekijöiden suhtautumiseen vuosien 1904–1905 hereroitten kansanmurhaan. Hererot, jotka asuttivat Lounais-Afrikan keskiosaa ja saivat näin kokea saksalaisen imperialismin vaikutukset toisin kuin ovambot, nousivat saksalaisvaltaa vastaan tammi-kuussa 1904. Muutaman kuukauden taisteluiden jälkeen saksalaisjoukot kukistivat hererojoukot verisesti. Paitsi taisteluissa, ennen kaikkea niitä seuranneissa tapahtumissa, joissa saksalaiset sulkiivat hereroja vankileireille ja karkottivat heitä Kalaharin autiomaahan, kuoli kymmeniä tuhansia hereroja. Nykytutkimus katsoo, että saksalaisjoukkojen tavoitteena oli tuhota mahdollisimman suuri joukko hereroja.²³⁵ Tältä pohjalta tapahtumia kutsutaan nykyään kansanmurhaksi. Osa selviytyneistä hereroista pakeni pohjoiseen Ovamboon, myös suomalaisten lähetysalueelle Ondongaan. Artikkelissani olen halunnut selvittää, miten suomalaislähetit tapahtumiin suhtautuivat, ja missä määrin hererosota näkyi heidän arjessaan ja työssään. Aineiston analyysissä kiinnitin erityistä huomiota siihen, missä määrin hererosota vaikutti Ovambossa työskenteleviin lähetiteihin: mitä he tiesivät tapahtumista ja jos he kommentoivat niitä, miten? Millaisia ajatuksia ja toiveita he tapahtumiin liittivät? Artikkelini valottaa suomalaislähetystyöntekijöiden toimintaa ja ajattelua suhteessa kansanmur-

²³⁵ Esim. Schaller 2004; Schaller 2011; Wallace 2011.

hiin ja alkuperäisväestöjen kohtaamaan väkivaltaan tilanteessa, jossa väkivaltainen tragedia tapahtui lähellä heidän omaa työaluettaan, joskaan ei suoraan työalueella.

Kysymyksiini etsin vastauksia lähetystyöntekijöiden Suomeen lähettämistä kirjeistä sekä kokouspöytäkirjoista, ja täydensin aineistoa tarkastelemalla, miten *Lähetysanomissa* uutisoitiin hererosodasta vuosien 1904–1905 aikana. Erityisen antoisa aineisto kysymyksiin vastaamisessa ovat olleet lähetystyöntekijöiden kirjeet, joista olen etsinyt yleistä hererosodan kommentointia sekä tilanteen herättämiä tunteita ja arviointia tapahtumien vaikutuksesta lähetystyöhön. Tapahtuma-ajankohdassa mielenkiintoista on sekin, että osa lähetystyöntekijöistä, kuten lähetyssalan johtaja Martti Rautanen, ei tapahtumien aikana ollut Ondongassa, vaan jumissa rannikolla paluumatkallaan Suomesta Ovamboon. Tämän vuoksi yleensä paikallisten hallitsijoiden kanssa yhteydessä ollut Rautanen ei pystynyt tavalliseen tapaan keskustelemaan tilanteesta, vaan hallitsijoiden tapaaminen jäi erityisesti Albin Savolan tehtäväksi.²³⁶ Se, millainen kokoonpano lähettejä sodan aikana Ondongassa oli, ei kuitenkaan näy lähettien teksteissä esimerkiksi siten, että he olisivat kokeneet oman asemansa erityisen epävarmaksi ilman Rautasen kokemusta.

Tutkimukseni tulos on, että suomalaiset lähetystyöntekijät käsitelivät kirjeissään ja kokouksissaan hereroiden kohtaloa kenties yllättäväinkin vähän. Käyttämässäni aineistossa painottuu käytännön lähetystyö, ja huoli työn jatkuvuudesta siinä tapauksessa, jos sodan ja sen käänneiden myötä lähetystyön edellytykset Ovambossa menetettäisiin. Lähettien roolia alueen poliittisissa kysymyksissä on aiemmin valotettu etenkin Martti Eiolan tutkimuksessa *Ovambogefahr*, jossa näkökulma on painottunut alueen poliittisiin tapahtumiin.²³⁷ Artikkelini tulokset ovat linjassa aiempien tulkintojen kanssa, ja tutkimukseni täydentää tätä aiempaa tutkimusta painottaen riivytöntekijöiden näkökulmaa.

Hererosodan aikaisia tapahtumia voidaan verrata muissa artikkeleissa käsittelemääni nälänhätään. Nälänhätää ja köyhyyttä käsittelevät kirjeet osoittavat, että traagisista aiheista ja niiden herättämistä epätoivon ja huolen tunteista oli mahdollista kirjoittaa lähetyssjohtajalle, mutta hererosodan osalta huolta ja epävarmuutta osoitettiin kuitenkin melko vähän verrattuna nälänhätien pahimpiin aikoihin. Huoli kohdistui ennen muuta oman työn edellytyksiin.

Tulkitsen, että traagisuudestaan huolimatta hereroiden kansanmurhaan johtaneet tapahtumat olivat lähetystyöntekijöille melko kaukaisia, kun taas välittömässä elinympäristössä kohdatut akuutit kriisit, kuten nälänhädät, vaikuttivat työntekijöi-

²³⁶ Martti Rautanen oli tapahtumien aikaan toiminut Ovambossa lähetystyöntekijänä jo yli kolmenkymmenen vuoden ajan, ja hän oli paitsi lähetyssalan esimies, myös saavuttanut arvostusta työssään siten, että hän toimi usein eräänlaisessa neuvonantajan roolissa paikallisille hallitsijoille. Peltola 1994.

²³⁷ Eiola 1992.

hin enemmän. Hereroiden kohtalo ei tuonut Ovamboon moniakaan konkreettisia, päivänpolttavia vaikutuksia, vaikka tapahtumaketju loikin huolta ja epävarmuutta. Muutamat suomalaiset lähetystyöntekijät pyrkivät esimerkiksi keskustelemaan paikallisten hallitsijoiden kanssa siten, etteivät nämä liittyisi kapinaan ja ettei väkivalta leviäisi Ovamboon. Nälänhätien kohdalla konkreettinen vaikutus saapui kuitenkin päivästä toiseen lähetysaseman kynnykselle, ja intensiivisimpinä puutteen aikoina apua tarvitsevien avustaminen ja vastaanottaminen oli lähetystyöntekijöille täysipäiväistä askareta. Ovamboon saapui vuoden 1904 lopulta alkaen joitain satoja hereropakolaisia, mutta nämä ihmiset saavat lähetystyöntekijöiden kirjeissä vain vähän huomiota. Pakolaiset levittäytyivät laajalle Ovambon alueelle, eivätkä he kaikki asettuneet niille alueille, joilla suomalaiset työskentelivät. Tulkintani mukaan he sulautuvat, kenties vähäisen määrän edesauttamina, osaksi laajempaa paikallisten köyhien joukkoa. Lähetystyöntekijät eivät kohdistaneet heihin mitään erityisiä toimia tai kenties mielenkiintoakaan.

Nykykäsitteillä hereroiden kohtaloa nimitetään nykyään 1900-luvun ensimmäiseksi kansanmurhaksi, mutta tapahtuma-aikana SLS:ssa tapahtumia kutsuttiin muilla käsitteillä, kuten sotana. Siirtomaa-aikana alkuperäisväestöt kohtasivat eurooppalaisten valloittajien taholta sortoa niin Lounais-Afrikassa kuin muillakin kolonisoiduilla alueilla.²³⁸ Koska lähetystyöntekijät työskentelivät ympäri maailman, olivat he usein silminnäkijöinä erilaisille väärinkäytöksille, väkivallalle ja sorrolle, jota alkuperäisväestöt kokivat.²³⁹ Voidaan perustellusti esittää, että ilman lähetystyöntekijöitä ei länsimaihin juuri olisi saatu tietoa erilaisista väärinkäytöksistä, pahimmillaan jopa kansanmurhasta.²⁴⁰ Tutkijoiden mukaan lähetystyöntekijät sekä kotimaiden kristilliset piirit olivat keskeisessä roolissa 1800-luvulla kasvavassa humanitaarisessa mielenkiinnossa sekä sen synnyttämässä uutisoinneissa sekä aktivismissa.²⁴¹ Abolitionismia on usein pidetty ensimmäisenä laajana humanitaarisena liikkeenä. Suuri osa orjuudenvastustajista oli evankelisia, ja lähetystyöntekijöiden rooli liikkeessä oli merkittävä.²⁴² Toisaalta on huomattava, että joidenkin lähetystyöntekijöiden arvomaailmaan kuului myös välittömien kriisien ja sotien ulkopuo-

²³⁸ Bagueño 2011, 24–25. Bagueño tosin muistuttaa, että vaikka sortoa tapahtui eri emämaiden siirtomaissa ympäri Afrikan, ei se silti ollut täysin samanlaista ja yhtä brutaalia kaikkialla. Afrikan ulkopuolella esimerkiksi kristillis-humanitaarista toimintaa armenialaisten kansanmurhan osalta on tutkittu runsaasti, ks. esim. Tusan 2008; Keshgegian 2009; Okkenhaug 2011; Okkenhaug 2013; Småberg 2017; Okkenhaug 2020. Michelle Tusan on pitänyt tutkijoiden kiinnostuksen synnä mm. sitä, miten esimerkiksi Turkin kieltäytyminen tapahtumien määrittelystä kansanmurhaksi on pitänyt vuoden 1915 tapahtumat ajankohtaisina edelleen. Tusan 2015, 98.

²³⁹ Edmonds & Johnston 2016.

²⁴⁰ Edmonds & Johnston 2016.

²⁴¹ Barnett 2011.

²⁴² Barnett 2011, 57–58, 64–65; Abruzzo 2011; Edmonds & Johnston 2016.

lella ajatus valkoisten ja mustien samanarvoisuudesta, ja esimerkiksi nykyisen Malawin alueella työskennellyttä lähetysaarnaaja David Clement Scottia tutkinut Harri Englund on osoittanut tällaisen solidaarisuustyön voineen olla hyvin laaja-alaista ja pitkäkestoista.²⁴³

1800–1900-lukujen vaihteen laajin humanitaarinen kansalaisvaikuttaminen kohdistui Belgian Kongoon. Belgian hallitsijan kuningas Leopold II:n yksityisessä siirtomaassa Kongon vapaavaltiossa kuoli varsinkin kumintuotantoon liittyvässä pakotyössä 1880-luvulta vuoteen 1908 jatkuvalla ajanjaksolla miljoonia ihmisiä.²⁴⁴ Esimerkiksi historioitsija Kevin Grant on pitänyt Belgian Kongossa tapahtuneiden julmuuksien esiintuomista sekä kampanjointia niiden lopettamiseksi laajimmaksi humanitaariseksi liikkeeksi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun aikakauden Britanniassa.²⁴⁵ Lopulta kasvanut kansainvälinen paine oli niin kova, että alkuperäisväestön kohteluun ja kumintuotantoon puututtiin 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.

Lähetystyöntekijät olivat merkittävässä roolissa tuodessaan suuren yleisön tietoisuuteen Kongon tapahtumia – jo omana aikanaan kuultiin tosin kriittisiä ääniä siitä, miten lähetystyöntekijöiden olisi pitänyt toimia asioiden korjaamiseksi ponnekkaammin jo 1890-luvulla.²⁴⁶ Uutisia Kongon tilanteesta julkaistiin Suomessakin. Ruotsalainen baptistilähetystyöntekijä Edvard Sjöblom välitti tietojaan lähetysorganisaationsa johdolle jo varhain, ja julkaisi vuonna 1896 ruotsalaisessa *Vecko-postenissa* kolmiosaisen artikkelisarjan Kongon kumiterrorista. Lehdestä tiedot levisivät ympäri länsimaita, myös Suomeen. Ensimmäiset Sjöblomia siteerattiin uskonnollisissa lehdistä, ja pian laajemmaltikin. Vuonna 1897 Kongon tilanteesta uutisoitiin esimerkiksi ruotsinkielisessä *Hufvudstadsbladetissa* ja suomenkielisessä *Uudessa Suometarissa*.²⁴⁷

Orjuuden vastustaminen sekä aktivismi Kongon tilanteen parantamiseksi olivat näkyviä, kansalliset rajat ylittäviä pitkäkestoisia humanitaarisia liikkeitä. Kaikki maailman kriisit tai väärinkäytökset eivät kuitenkaan herättäneet kansainvälistä huomiota, kuten esimerkiksi David Bagueño on Adam Hochschildiin nojautuen huomauttanut vertaillessaan Kongon julmuuksien sekä hereroiden kansanmurhan aiheuttamia humanitaarisia reaktioita. Kongon vapauttamista vaativa liike sai aikaan kansainvälistä huomiota ja toimintaa, kun taas hereroiden ja namojen kohtalo loi

²⁴³ Englund 2022.

²⁴⁴ Hochschild 2000.

²⁴⁵ Grant 2001, 28.

²⁴⁶ Kriittisestä keskustelusta, ks. Thompson 2012, 173–177.

²⁴⁷ Aaltonen & Sivonen 2022, 203–207. Thompson 2012, 173–177. Sjöblom ei pelkästään kirjoittanut havainnoistaan, vaan hän puhui asiasta Euroopassa, esimerkiksi vuonna 1897 Aborigines' Protection Societyn tilaisuudessa Lontoossa.

hieman Saksan sisäistä liikehdintää, muttei rajat ylittävää aktivismia.²⁴⁸ Artikkelia varten lukemani aineistot eivät juuri anna viitteitä, joiden mukaan suomalaislähetit olisivat pyrkineet vaikuttamaan saksalaisiin, sen paremmin saksalaishallintoon kuin lähetystyöntekijöihin ennen sotaa, sen aikana tai sen jälkeen hereroiden ja namojen kohtelun parantamiseksi. Kyse ei nähdäkseni ollut siitä, etteivätkö lähetit olisi olleet kiinnostuneita maailman tapahtumista. Lähetystyöntekijät seurasivat maailman tapahtumia sen kuin pystyivät: ”Täällä kun olemme kaukana sivistyneen maailman kuuluvilta ovat sanomalehdet mielestäni aivan välttämättömät, jotta edes jossain määrin voisi aikaansa seurata”, kirjoitti Oskari Grönlund lähetysjohtajalle vuonna 1904.²⁴⁹ Työntekijät tilasivatkin monenlaisia sanoma- ja aikakauslehtiä sekä kirjallisuutta Suomesta.²⁵⁰ Kirjeissä lähetit silti kommentoivat ulkopuolisen maailman tapahtumia vain satunnaisesti. SLS:ssa lähetysteksteille ei siis ylipäätään ollut ominaista sisällyttää niihin muuta kuin välittömästi omaa lähetysaluetta koskevia ajatuksia lyhyitä mainintoja enempää. Artikkelissani tuon esiin kirjeistä löytyviä pieniä viitteitä siitä, että hereroiden kohtelu ennen sotaa ei ollut suomalaisille täysin vieras aihe. Tiedonkulku oli kuitenkin hidasta, ja hererosodankin tapahtumia lähetit saattoivat kommentoida viikkokausia myöhemmin.

Omien verkostojensa kautta läheteillä oli mahdollisuus tuoda silminnäkijähavaintojaan suurempienkin yleisöjen tietoisuuteen sekä organisoida laajempia kansalaisvaikuttamisen kampanjoita. Vaikka hererosota tapahtui maantieteellisesti kohtuullisen lähellä Ovamboa, suomalaislähetit eivät omilla toimillaan erityisesti pyrkineet vaikuttamaan hereroiden kohtaloon, sen sijaan tavoitteena oli estää levottomuuksien laajeneminen Lounais-Afrikan pohjoisosiin.²⁵¹ Hereroiden ja saksalaisten välien kärjistyminen väkivaltaisiksi oli lopulta melko nopeaa, ja konfliktien taistelu-

²⁴⁸ Bagueño 2011. Bronwen Everill onkin huomauttanut, että valtiot eivät tällä aikakaudella puuttuneet toisten valtioiden hallinnoimilla alueilla tapahtuneisiin vääryyksiin, mutta Kongon kohdalla kansalaisaktivismiin lisäksi väkivallan lopettamista vaadittiin yli valtiorajojen. Everill n.d.

²⁴⁹ Grönlund lähetysjohtajalle 1.9.1904. Eb 288, SLA, KA.

²⁵⁰ Esim. Eemi Nenye lähetysjohtajalle 3.10.1905; Oskar Grönlund Sarkkilalle 20.8.1904, Grönlund Mustakalliolle 1.9.1904; Albin Savola lähetysjohtajalle 2.5.1904. Eb 288, SLA, KA.

²⁵¹ Saksalaisten Reinin lähetysseuran (RLS) työntekijät olivat, toisin kuin suomalaiset, keskellä sotatapahtumia. Oermannin mukaan lähetien piirissä oli erilaisia mielipiteitä: osa tuki aktiivisesti Saksan sotatoimia, osa tuki hereroita. Pitkään elänyt ajatus RLS:sta täysin neutraalina on Oermannin mielestä lähinnä myytti. Saksalaisessa lehdistössä RLS:aa syytettiin liiasta afrikkalaisten sympatisoinnista erityisesti sodan alkuvaiheessa. Kevään ja kesän 1904 aikana Lounais-Afrikasta alettiin saada Saksaan lisätietoja hereroiden kohtaamasta väkivallasta, ja pääosin juuri lähetit välittivät tietoja esimerkiksi hereroiden teloituksista. Kentällä RLS auttoi hereroita monin tavoin, mutta ei osoittanut voimakasta protestia Saksan korkeimpia poliittisia johtajia kohtaan tilanteen muuttamiseksi. Oermann 1999, ks. erit. luvut 5–7.

vaihe kesti reilun puolen vuoden ajan. Väkivalta puhkesi pitkän kehityskulun tuloksena, mutta väkivaltaisain vaihe oli Namibian alueella lopulta melko lyhyt verrattuna Kongon tilanteeseen. Ajallisesti tapahtumien läheisyys toisiinsa antaa kuitenkin kiinnostavan asetelman vertailla niihin kiinnittyviä prosesseja, joita analysoimalla voidaan selvittää, miksi jokin konflikti voi saavuttaa laajaa näkyvyyttä ja toinen ei.

Artikkelini valossa totean, että hereroiden kansanmurhassa suomalaiset lähetystyöntekijät kantoivat huolta väkivaltaisuuksien leviämisestä Ovamboon ja sitä myötä oman työnsä jatkoedellytyksistä. Sen sijaan konkreettista humanitaarista apua he eivät juurikaan tarjonneet tai pyrkinet auttamaan hereroita. Tässä mielessä voidaan katsoa, että suomalaislähettien mielissä heidän oma työ- ja vaikutusalueensa oli tarkkaan rajautunut. On kuitenkin myös muistettava, että SLS toimi Saksan siirtomaassa. Tämän vuoksi hyvien suhteiden säilyttäminen saksalaiseen siirtomaahallintoon oli välttämätöntä oman työn jatkumisen takaamiseksi, mikä myös vaikutti suomalaislähettien toimintaan.

3.2 Vaatettamisprojekti köyhäinapuna

Artikkelissa III, *Alastomat ja puetut*, kysyn, miksi ovambojen pukeutuminen oli lähetystyöntekijöille merkityksellistä ja miten ja miksi he pyrkivät vaikuttamaan näiden pukeutumiseen 1800-luvun lopulta 1910-luvulle ulottuvalla ajanjaksolla. Olen rajannut tarkastelun vuosisadan vaihteeseen, sillä pukeutumisesta alkoi tulla päivänpolttava kysymys seurakunnan alkaessa kasvaa juuri tuolloin. Lähetystyöntekijöiden puuvillanviljely-yritykset ajoittuvat myös tähän samaan ajankohtaan. Kysymys pukeutumisesta alkoi ratketa ikään kuin itseksensä ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Siirtotyö lisääntyi 1910–1920-luvuilla, kun tuhansia miehiä lähti Ovambosta siirtotyöhön Lounais-Afrikan muihin osiin.²⁵² Lisääntyvä rahatalous sekä siirtotyön kautta saadut vaikutteet alkoivat vakiinnuttaa länsimaistyypisten vaatteiden kysyntää sekä lisätä ihmisten mahdollisuuksia hankkia vaatteita itselleen.

Lähestyin aihetta paneutumalla erityisesti lähettienkokouksien pöytäkirjoihin ja vuosikertomuksiin sekä *Lähetysanomien* ja *Kotilähetysten* julkaisemiin uutisiin ja artikkeleihin. Kokouspöytäkirjojen valossa vaatekysymys oli usein kokouksien asialistalla, ja pöytäkirjat antavat yleisen kuvan teemaan liittyvistä kysymyksistä, kuten tarvittavien vaatteiden määrästä. Lähetystyöntekijät August Pettinen ja Albin Savola puolestaan kertovat kirjeissään yksityiskohtaisemmin muun muassa viljelystä, ja aihetta valotetaan myös seuran vuosikertomuksissa. Lehtiartikkeleiden kautta taas olen selvittänyt kotimaan ompeluseuroille välitettyä käsitystä vaatteiden merkityksestä sekä suomalaisten lähetystyön kannattajien mahdollisuuksista osallistua ovam-

²⁵² Ovambosta Namibian keskiosiin suuntautuvasta siirtotyöstä, ks. esim. Gewald 2003; Wallace 2011.

bojen vaatettamiseen ja sitä kautta tukea lähetystyötä. *Kotilähetyksessä* ohjeistettiin hyvin tarkasti ompeluseuralaisia siitä, millaisia vaatteita seuralle ja Afrikkaan lähetettäväksi toivottiin. Näiden aineistojen kautta olen pystynyt luomaan kattavan ja monipuolisen analyysin vaatteiden merkityksestä Ovambon-lähetyksessä.

Artikkeli kiinnittyy kolonialismin aikakauden lähetystyössä yleiseen sivistämismission, jonka yksi ilmenemismuoto Ovambon-lähetyksessä oli suomalaislähettien tavoite pukea alastomina pitämänsä ovambot länsimaistyyliin vaatteisiin.²⁵³ Lähetysasemilla paikallisille lahjoitettiin vaatteita erityisesti kasteen ottamista varten, ja lähetysseuran sisällä syntyi runsaasti toimintaa vaatteiden hankkimisen ympärille. Osa lähetystyöntekijöistä yritti jopa juurruttaa lähetysalueelle puuvillanviljelyä. Puuvilla ei alueella menestynyt, mutta suomalaislähettien myötä alueen pukeutumiskulttuuri muuttui peruuttamattomasti.

Artikkelini tuloksien valossa on selvää, että läheteille vaate, siis ihmisen ulkoasu, symboloi hänen vakaumustaan, sillä heidän näkemyksiensä mukaan kristityn oli pukeuduttava peittävään asuun. Ovambojen perinteisen puvun lähetystyöntekijät rinnastivat alastomuuteen, sillä se ei peittänyt esimerkiksi naisen rintoja. Paikallisten ihmisten alkaessa käyttää länsimaistyyliä vaatteita ja jättäessään taakseen perinteisten korujen ja hiuslaitteiden käytön, symboloi se lähetystyöntekijöiden silmissä myös uskonnollista muutosta. Samaan aikaan artikkelini osoittaa, miten humanitaarisia ulottuvuuksia on löydettävissä myös ilmiöistä, jotka eivät ilmiselvästi sellaisilta ensinäkemältä vaikuta. Vaatteiden lahjoittamista ovamboille pidettiin pitkälti vaateapuna. Lähetit pitivät välttämättömänä, että ovambot käyttäisivät tietyn tyyllisiä vaatteita, ja milloin he eivät sellaisia itse pystyneet esimerkiksi varattomuuden vuoksi hankkimaan, lähetysasemilla tarjottiin heille vaatteita. Tätä korostaa sekin, että kun siirtotyön yleistymisen myötä osalla ovamboista alkoi olla varoja vaatteiden ostamiseen, katsoivat lähetit ovamboiseurakunnan orpojen, naisten, lasten ja köyhien vaatettamisen yhä jäävät lähetysseuran kontrolle.

Väitöskirjani ydinajatuksen näkökulmasta myös vaatetusprojektissa voi nähdä humanitaarisen työn ulottuvuuksia erityisesti kahdesta eri näkökulmasta. Ensinnäkin vaatteet olivat Ovambossa eräänlainen valuuttaan verrattavissa oleva vaihdon väline, monimerkityksinen statussymboli ja aineellinen esine, jonka lähetystyöntekijät tarjosivat erityisesti vähävaraisille. Näin vaatteet vertautuvat muuhun tarjottuun köyhänapuun ollen vaateapua.²⁵⁴ Toiseksi, projektiin kuului vahvasti myös yritys luoda Ovamboon vaatekuitujen viljelyä ja tätä kautta luoda alueelle omavaraista taloudellista toimintaa. Kolonisoitujen alueiden alkuperäisasukkaiden omien toimeentulomahdollisuuksien kehittäminen ei ollut 1800–1900-lukujen vaihteessa määrittäviä

²⁵³ Esim. Comaroff & Comaroff ovat pitäneet vaatettamista yhtenä erottamattomana osana sivistämismissiota, ks. Comaroff & Comaroff 1997, 236.

²⁵⁴ Vastaavasti katolisten lähetystyöntekijöiden osalta, ks. Taithe 2012, 169.

lähetystyön, saati kolonialistisen virkavallan toimintoja, mutta toisinaan tapahtui myös tämänkaltaista kehittämiseksi määriteltävää työtä. Vaikka lähetysskoluissa tavattiin opettaa luku- ja kirjoitustaitoa ensisijaisesti Raamatun lukemista silmällä pitäen, koulutettiin lähetyssuurojen perustamissa kouluissa ajan kuluessa myös paikallisia opettajia ja pappeja. Lähettikunnan sisällä saattoi olla monenlaisia näkemyksiä koulutuksen motiiveista – tehtiinkö sitä maailmaa vai taivasta varten, kuten Kari Miettinen on tutkimuksessaan kysynyt.²⁵⁵ Lukutaidon opettamisen ohella erilaiset kädentaidot olivat olennainen osa lähetystyötä. Suomen lähetyssuorassakin oli pitkään pyrkimyksenä lähettää työalueelle myös nimenomaan kädentaitoihin erikoistuneita työntekijöitä.²⁵⁶ Käytännöllisellä työllä pyrittiin pitkälti opettamaan paikallisia kohti länsimaisia elämäntapoja sekä tuottamaan esimerkiksi tavaroita, joita lähetit katsoivat kristityn ihmisen tarvitsevan. Myös SLS:n vaatetus- ja puuvillanviljelyprojekteilla oli tämänkaltaisia tavoitteita. Lähetit pyrkivät luomaan tarpeen länsimaisyylisille vaatteille sekä kehittämään järjestelmän vaatteiden tuottamiseksi, vaikka motiivi tähän kumpusikin uskonnosta.

Kansainvälisestikin lähetyksellä oli usein myös taloudellinen rooli työkentällään. Lähetystyöntekijöiden harjoittama maanviljely oli yleistä ja lähetyssasemiin kuuluivat rakennuksien ohella laajat viljelyalueet. On arvioitu, että esimerkiksi Saksan Itä-Afrikassa jopa neljännes yksityisestä viljelymaasta olisi ollut lähetystyöntekijöiden hallussa.²⁵⁷ Maanviljelyllä oli kristillistä arvoa ja symboliikkaa, ja maanviljely on yhdistetty myös alueiden kolonisointiin.²⁵⁸ Maanviljelyllä oli yleisesti länsimaissa kristillisessä diskurssissa, myös SLS:n kohdalla suomenkielisessä lähetyssdiskurssissa merkityksellinen rooli: puhuttiin ”hengenviljelystä” ja kristillisen sanoman kylvämisestä ”karuun hengelliseen vainioon”.²⁵⁹ Lähetyssasemien yhteydessä läheteillä oli Lounais-Afrikassa useimmiten vähintään kasvimaata.²⁶⁰ Taloudellinen rooli ei kuitenkaan jäänyt vain maantalouteen. SLS:n Ovambon-työntekijät paitsi viljelivät lähetyssasemien läheisyydessä, he myös kävivät kauppaa.²⁶¹ Kaupankäynti ei ollut suomalaisten erikoisuus, vaan yleinen toimintatapa myös esimerkiksi saksalaislähettien keskuudessa Lounais-Afrikan muissa osissa.²⁶² Harri Siiskonen on esittänyt yhdeksi tärkeäksi motiivi-

²⁵⁵ Miettinen 2010.

²⁵⁶ Peltola 1958.

²⁵⁷ Conrad 2012, 114; Henningsen 2011, 137–138.

²⁵⁸ Comaroff & Comaroff 1997, 121–122.

²⁵⁹ Löytty 2007, 265. Laajemmin maanviljelystä kristillisessä puhetavassa, ks. Comaroff & Comaroff 1997, 119–165.

²⁶⁰ Kena 2000, 68.

²⁶¹ Siiskonen 1990, 128–131. Ovambon alue kietoutui osaksi laajempia alueellisia kaupan verkostoja melko myöhään muuhun Afrikkaan verrattuna. Tästä ja paikallisten kaupankäynnistä ja kauppamatkoista jo ennen lähetystyön ulottumista alueelle, ks. Wallace 2011.

²⁶² Siiskonen 1990, 127.

viksi kaupankäynnille sen, että lähettien suhteellisen pieni palkka ajoi heitä taloudelliseen toimeliaisuuteen, erityisesti kaupantekoon, vaikka lähetysseuran johto etenkin työn alkuvuosina kaupankäyntiä vastustikin.²⁶³ Lähetystyöntekijät saattoivat antaa alueen köyhille esineitä vaihtokaupan käymistä varten, mitä olen tarkastellut enemmän artikkelissani II. Etenkin Ovambossa lähetystyöntekijöillä oli merkittävä rooli alueen taloudelliseen tilanteeseen siitä näkökulmasta, että syrjäisen sijaintinsa vuoksi mahdollisuuksia kaupankäyntiin ei juuri ollut, ja lähetit olivat ainoita alueella pysyvästi asuneita eurooppalaisia, sillä Saksan siirtomaahallinto vaikutti Saksan Lounais-Afrikan pohjoisosissa vain vähän. Yksi yleisimmistä kaupankäynnin välineistä läheteille oli tupakka, mikä synnytti SLS:ssa runsaasti keskustelua ja polemiikkia. Tupakan merkitys valuuttana väheni vasta paperirahan yleistyessä ensimmäisen maailmansodan jälkeen.²⁶⁴ Meredith McKittrick on esittänyt, että lähettien kautta tavallisilla ihmisillä oli mahdollisuus päästä osaksi kaupan verkostojäseniksi, jotka muutoin olivat olleet lähinnä paikallisen hovin käsissä.²⁶⁵ McKittrickin mukaan monia varhain kristinuskoon kääntyneitä ovamboja houkuttelivat lähetysasemille lähettien tarjoamat esineet, erityisesti vaatteet.²⁶⁶ Näin kaupankäynti ja tavaroiden antaminen olivat lähetystyöntekijöille myös tapa päästä tekemisiin paikallisten kanssa ja sitä kautta pyrkiä edistämään työn uskonnollisia päämääriä.

Vaatettamiskysymys on tutkimuksessani selkein esimerkki, jossa humanitaarinen ja sivistämismission ulottuvuus yhdistyvät.²⁶⁷ 1800-luvun ja 1900-luvun alun kristilliseen lähetystyöhön kuului aina myös vahva visio oman työalueen ”sivistämisestä”, mikä tarkoitti ei vain oman uskon vaan laajemman elämäntavan juurruttamista alueelle. Kristinuskon ja sivistys eivät olleet erillisiä, vaan yhteenkietoutuneita ja päällekkäisiä tavoitteita. Kuten esimerkiksi Kari Miettinen on esittänyt, kristillistämisen ja sivistämisen tavoitteiden taustalla oli samanlainen ideologia, jonka mukaan länsimaisilla lähetystyöntekijöillä oli hallussaan ”oikeanlainen” kulttuuri ja usko, mikä loi oikeutuksen ja jopa velvollisuuden oman elämäntyylin ja uskomusmaailman levittämiseen.²⁶⁸ Kuten V.Y. Mudimbe on esittänyt, ei-kristillisen maail-

²⁶³ Siiskonen 1990, 128–131. Lähetystyössä ihanteeseen kuului lisäksi enemmän eläminen niukuudessa kuin tavoitella varallisuutta, ks. esim. Iliffe 1987.

²⁶⁴ Peltola 1994, 220–225; McKittrick 2002, 52–55, 101. Varsinkin lähetystyön alkuvuosina tupakan avulla paikallisia houkuteltiin jumalanpalveluksiin. Lähetit jakoivat tupakkaa lauantaisin, mistä muodostui lauantaan kutsuminen paikallisessa murteessa ”tupakkapäiväksi”. Ks. Groop & Haufiku 2024.

²⁶⁵ McKittrick 2002, 101.

²⁶⁶ McKittrick 2002, 101.

²⁶⁷ ”Civilizing mission” on toisinaan käännetty myös sivistysmissioksi, esim. Kuhanen & Hokkanen 2020.

²⁶⁸ Miettinen 2010, 53–54. Miettinen jakaa edelleen sivistämisen kahteen alaluokkaan, ihmisen luonteen sivistämiseen, jonka ytimessä olivat erilaiset moraalikysymykset, sekä tietopuoliseen sivistämiseen, joka toteutui erityisesti lähetyskouluissa.

man väitettyä pimeyttä tai takapajuisuutta voitiin lähetyssajattelussa häivyttää edistämällä sivistystä ja kristinuskoa pelastusteologian mukaisesti, jolloin kääntyminen kristinuskoon oli kaiken ytimessä.²⁶⁹

Aineistossani lähetysoöntekijät vain harvoin kirjoittivat harjoittamastaan maanviljelystä auttamisen tai kehittämisen kautta. Heidän ajatusmaailmassaan työalueen kristillistäminen ja ”sivistäminen” olivat keskeisiä tavoitteita, joiden tarkoituksena oli alueen muuttaminen mukaillen edellä esitettyä Mudimben tulkintaa. Tässä mielessä kehittäminenkin saattoi kuitenkin olla aikakauden lähetyssideologian mukaista, sillä kuten Kuhanen ja Hokkanen ovat todenneet, juuri sivistyspuhe edelsi nykyisenkaltaista kehityksen diskurssia.²⁷⁰ Myöskään ajatus esimerkiksi omavaraisuuden edistämisestä ei ollut läheteille vieras, vaikka erilaisten hyväksi katsottujen taitojen opettamisesta he kirjoittavatkin ensisijaisesti lähetysoöntekijöiden maailmankuvan ja puheta-
pojen kautta. Käsityötaidon opettamisella, johon puuvillanviljely ja käsittelykin kuuluivat, ajateltiin tarjoutuvan etenkin naisille mahdollisuus ansaita elantoa.²⁷¹ Esimerkiksi näiden käytännöntaitojen edistämisessä sivistämismissio, kristillistäminen ja alueen kehittäminen nivoutuvat yhteen kolonialismin aikakauden humanitaarisuudessa. Erilaiset maanviljelyprojektit ovat olleet toisen maailmansodan jälkeisessä kehitysyhteistyössä yksi keskeinen työmuoto, jolla on pyritty kehittämään kohdealueiden omavaraisuutta ja ruokaturvaa.

Lähetysoöntekijät eivät itse pitäneet vaateapua tai puuvillanviljelyä ensisijaisesti auttamisena, vaan vaatteiden antaminen palveli muita tarkoituksia. Mielestäni tällaisestakin ensisijaisesti sivistämismission alaan tulkittavasta työstä on kuitenkin luettavissa avustamiseen liittyvä ulottuvuus. Vaatteen lahjoittaminen vertautuu aineistossani suoraan muuhun aineelliseen köyhänapuun.

3.3 Nälänhädät ja avustustoiminta

Artikkelini *Feeding body and soul* (artikkeli II) ja *For our distant neighbors* (artikkeli IV) käsittelevät nälänhätään liittyvää humanitaarista avustustoimintaa erityisesti vuosina 1908–1909 Ondongaa koetelleen nälänhädän aikana. Artikkelissa II selvitan, miten ja miksi suomalaislähetit avustivat paikallisia ihmisiä nälänhätien aikana. Lisäksi artikkelissa IV selvitan, millaisen avustuskeräyksen nälänhätä synnytti Suomessa. Näin samaa nälänhätää tarkastellaan sekä Ovambon että Suomen näkökulmista.

²⁶⁹ Mudimbe 1988, 44–53.

²⁷⁰ Kuhanen & Hokkanen 2020.

²⁷¹ Artikkelii III, 193. Ajatus oli SLS:n ohella yleinen lähetyssajattelussa, ks. esim. Robert 2008, 155–156.

Artikkelin II tärkeimpinä lähteinä ovat olleet lähettien Suomeen lähetysjohtajalle lähettämät kirjeet ja lähettienkokouksien pöytäkirjat. Näiden aineistojen kautta olen luonut artikkelissani kattavan kuvan avustustyöstä vuoden 1908–1909 nälänhädän aikana sekä siitä seuran sisällä käydystä keskustelusta. Olen lukenut lähteitä nälänhätien näkökulmasta laajemmin 1890-luvulta 1910-luvun alkuun, jonka myötä yhden nälänhädän tapahtumat asettuvat laajempaan kontekstiin. Lähetystyöntekijät kirjoittivat kuukausittain lähetysjohtajalle, minkä lisäksi ajankohtaisista teemoista keskusteltiin lähettienkokouksissa. Artikkelissa IV julkaisemattomien aineistojen ohella olen hyödyntänyt erityisesti *Suomen lähetysseuran* -aikakauslehteä, jonka kautta olen analysoinut, mitä nälänhädestä kerrottiin suomalaiselle yleisölle ja miten uutisoinnin kautta rakennettiin keräyksen taustaa. Olen myös hyödyntänyt lehden tietoja keräyksen kautta saaduista varoista. Laajemman kontekstin luomiseksi olen lisäksi etsinyt suomalaisista sanoma- ja aikakauslehdistä kirjoituksia Ovambon nälänhädestä sen selvittämiseksi, uutisointiinako lähetysalueen tapahtumista myös lähetysseuran ulkopuolella.

Tarkastelun kohteeksi olen valinnut erityisesti vuosien 1908–1909 nälänhädän muutamasta eri syystä. Kyseessä oli pahin nälänhäätä, jonka SLS:n työntekijät olivat Ondongassa kokeneet niiden vajaan neljäkymmenen vuoden aikana, jolloin työtä alueella oli tehty. Kyseessä oli ensimmäinen kerta, jolloin saksalaishallinto osallistui avustustoimintaan sekä niin ikään ensimmäinen kerta, jolloin nälkäkriisi huomioitiin myös Suomessa näin laajasti: lähetysseura perusti erillisen rahaston nälänhätäisten avustamiseksi, kehotti kannattajia lahjoittamaan tähän tarkoitukseen, minkä lisäksi tilannetta seurattiin *Lähetysseuran* intensiivisesti. Loppuvuoden 1908 ja lähes koko vuoden 1909 lähetystyöntekijöiden Suomeen lähettämiä kirjeitä värittikin juuri vallitseva kriisi. On kuitenkin muistettava, että ruoan puute ja sen eskaloituminen ajoittain nälänhädeksi oli Ovambossa melko yleistä. On arvioitu, että nälänhädeksi luokiteltavia ruokakriisejä koettiin alueella suomalaislähettien saapumisen jälkeen vuosina 1878, 1889, 1901, 1908–1909, 1914–1916 ja 1929–1930.²⁷² Kuivuuden vuoksi ja ajoittain myös muista syistä useina vuosina satojen osittainen menetys oli realistinen uhka, ja lähetystyöntekijät seurasivat tarkasti satonäkymiä vuosittain.

Alkuperäisaineistoni paljastavat, ettei kentällä toimineiden lähetystyöntekijöiden sekä Suomessa päätöksiä taloudellisista reunaehdoista tehneen johtokunnan välillä ollut aina täydellistä yhteisymmärrystä siitä, miten lähetystyötä tulisi tehdä. Tämä tematiikka tulee esiin niin artikkeleissani II ja IV kuin myös vaatekysymystä käsittelevässä artikkelissa III. Simo Heininen on kuvannut ristiriitoja räväkästi, mikä olikin tilanne vielä 1800-luvun puolella. Saksalaiselle kollegalleen Carl Hugo Hahnille Martti Rautanen kirjoitti vielä vuonna 1892, miten lähetysjohtaja oli suorana-

²⁷² McKittrick 2002, 137; Miettinen 2005, 39–40.

nen ”kiusankappale”, jonka oli puututtava jokaiseen pikkuasiaankin.²⁷³ Uuden lähetysjohtaja Jooseppi Mustakallion aloitettua kautensa lähetysseuran johdossa ja hänen tehtyään matkan paikan päälle Lounais-Afrikkaan vuonna 1901 tilanne kehittyi parempaan suuntaan.²⁷⁴ Kirjeenvaihdon perusteella on silti ilmeistä, että lähetystyöntekijät ja seuran johto taittoivat toisinaan peistä menettelytavoista ja rahasta. Kimurantiksi tilanteen teki välimatka: lähettien oli usein tehtävä päätöksiä esimerkiksi avun antamisesta hyvin akuuteissa tilanteissa, joihin mantereiden välillä paikoin kuukausia viipynyt kirjeenvaihto ei pystynyt reagoimaan. Annettua apua, rahankulua ja muita tapahtumia jouduttiin selvittämään jälkikäteen.²⁷⁵

Artikkelieni kautta kuvastuu esiin yhtä nälänhätää ja lyhyttä periodia laajemminkin se, mitä humanitaarisuus merkitsi ja millaista köyhien avustaminen lähetyskontekstissa oli. Humanitaarinen toiminta saattoi olla hyvin konkreettista vähäosaisten auttamista tilanteissa, joissa oli kyse jopa elämästä ja kuolemasta – nälänhätien aikana Ovambossa myös kuoli ihmisiä, ja lähetystyöntekijät tiesivät tämän, vaikkeivat välttämättä itse kuolemia todistaneetkaan. Vuosisadan vaihteessa nälänhädät olivat todellisuutta paitsi globaalien etelän maissa, myös lähettien kotimaassa, jolloin lähetillä oli varmasti hyvä ymmärrys tilanteen vakavuudesta.²⁷⁶ Näin nälänhätien aikana lähettien tekstit indikoivat heidän ajatuksiaan – humanitaarista ajattelua – mutta myös toimintaa yksityiskohtaisesti. Siinä missä artikkeleissa I ja III humanitaarisuus näyttäytyy tulkintakehikkona lähettien toiminnalle ja ajattelulle, artikkeleissa II ja IV esitetty humanitaarisuus on etualalla ja koko toimintaa määrittävä tekijä, vaikka SLS:ssa ei tuohon aikaan humanitaarisuuden käsitettä toiminnasta käytettykään.

Vaikka SLS:n toimintaa voi pitää humanitaarisena, se oli sitä nimenomaan kristillisessä kontekstissa. Artikkelissani II olen osoittanut, miten maallinen ja hengellinen ulottuvuus limittyivät jatkuvasti avustustyössä. Aineistoni perusteella muodostui selvä kuva, miten suuri osa arkista työtä avustaminen nälänhätien aikana oli. Kriisiaikoina kyseessä ei ollut niinkään sivutyö tai asia, jota tehtiin, kun muilta toimilta ehdittiin, vaan päivä- tai viikkokausien ajan avunhakijoita riitti lähetysasemilla aamusta iltaan. Toiminta näyttäytyy pakon sanelemana, koska lähetit kokivat, etteivät he voineet olla reagoimatta alueen ihmisten hätään. Ei ole yllättävää, että lähetit tulkitsivat olosuhteita ja kokemaansa uskonsa kautta. Heille oli tyypillistä pitää tapahtumia Jumalan tahtona ja koettelemuksena.²⁷⁷ He myös pyrkivät käyttämään tilannetta lähetystyön hyväksi siten, että avustustilaisuuksista olisi hyötyä lähetystyön edistymisen kannalta. Lähetysasemille kokoontuneille ihmisille esimerkiksi luettiin

²⁷³ Heininen 2019; Rautasen kirje Carl Hugo Hahnille 27.3.1892, Heininen 2019, 79.

²⁷⁴ Saarilahti 2001 (2006). Mustakallion kausi kesti vuodet 1898–1913.

²⁷⁵ Taloudellisista kysymyksistä erit. artikkeli II, 9–10.

²⁷⁶ Turpeinen 1991; Häkkinen & Newby 2019.

²⁷⁷ Artikkeli II, 11–13.

Raamattua, laulettiin virsiä ja rukoiltiin.²⁷⁸ Metodit olivat samankaltaisia kuin kotimaassa, jossa seurakuntien tarjoama köyhänapu oli konkreettisestikin sidottu sananjulistukseen. Näin avustustyö nivoutui itsestään selväksi osaksi lähetystyötä, jonka konkreettisena, ihmissläheisenä ja ymmärrettävänä muotona ruoan jakamista ja auttamista pidettiin. Artikkelini pääviesti onkin, että nälänhätien yhteydessä taivaallinen ja maallinen limittyivät jatkuvasti, eikä niitä ole täysin mahdollista erottaa toisistaan: lähetystyöntekijöiden kokemusmaailmassa erottavaa rajaa ei ollut.

Nälänhätiiä tutkinut historioitsija Cormac Ó Gráda on muistuttanut, että nälänhätien aikana eri yhteiskunnissa paremmassa asemassa olevia on pidetty velvollisina tarjoamaan apua.²⁷⁹ Ylipäättään kriisien aikana on voitu käyttää useita erilaisia avustamisen strategioita akuutista avusta pitemmän aikavälin ratkaisuihin: viljavarastoista korvikeruokaan, ruoan keskitetystä jakamisesta hätäaputyöhön.²⁸⁰ Siirtomaissa paikallisväestön omat perinteiset selviytymismallit joutuivat usein joustamaan siirtomaaisäntien mukanaan tuomien toimintatapojen tieltä.²⁸¹ Erilaisten hätäaputyömaiden tai soppakeittiöiden perustaminen olivat tavanomaisia ja yleisiä avustamisen tapoja kansainvälisesti 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa.²⁸² Suomen 1860-luvun nälänhätien aikana Suomessakin oli järjestetty hätätyömaita, minkä ohella Suomi oli vielä 1800-luvulla, erityisesti 1860-luvun nälkävuosien aikana, ollut myös ulkomaisen avun kohde.²⁸³ Tästäkin syystä läheteillä todennäköisesti oli jollei omakohtaista, niin kuitenkin melko läheistä tietoa nälänhädistä ja niiden aikana toimimisesta, vaikkakaan aineistossani ei ole tullut vastaan tekstejä, joissa lähetystyöntekijät olivat tuoneet tämän ulottuvuuden itse esiin. Ovambossa hätäaputyöt olivat käytössä 1920–1930-lukujen vaihteen nälänhädän aikaan, mutta vuosina 1908–1909 tällaista menettelyä ei ollut.²⁸⁴ 1920–1930-luvuilla hätäaputyömaa olikin paikallisen hallinnon perustama,²⁸⁵ ja saksalaisen siirtomaahallinnon ollessa Ovambossa 1900-luvun alussa varsin löyhä ei tällaiselle tarkkaa suunnittelua vaativalle työlle olisi ollutkaan mahdollisuuksia.

²⁷⁸ Artikkelii II, 13–15.

²⁷⁹ Ó Gráda 2009, 195–201.

²⁸⁰ Ó Gráda 2009, 210–215.

²⁸¹ Iiffe 1987; Weiss 2003, 75–76; Brewis 2010. Neuvottelua paikallisten ja länsimaisten tapojen välillä tapahtui myös esim. sairaanhoidon konteksteissa, ks. Hokkanen 2017a.

²⁸² Esim. Ó Gráda 2009; Brewis 2010.

²⁸³ Häkkinen & Newby 2019.

²⁸⁴ Hätäaputyömaiden perustamisen ainoa peruste ei kuitenkaan aina ollut vaatia työtä maksuksi tarjotusta avusta, vaan hätäaputyön kautta voitiin rajoittaa ihmisten liikkumista alueelta toiselle ja näin estää esimerkiksi tautien leviämistä. Laajojen vaeltavien ihmisten hallinta saattoi muutoinkin olla valtion tai kuntien näkökulmasta ongelma, johon hätäaputyön järjestämisellä haluttiin puuttua.

²⁸⁵ Nylund 2008.

Suomen lähetysseurassa keskusteltiin avun ansaitsemiseen liittyvistä näkökulmista. Kuten artikkelissani II osoitan, SLS:n läheteillä oli erilaisia tapoja yrittää tarjota apua vain sitä todella tarvitseville.²⁸⁶ Taustalla oli vuosisatainen ja 1800–1900-luvuilla varsin ajankohtainen ajattelumalli, jossa avunsaajan tuli ansaita saamansa apu, esimerkiksi tekemällä työtä apua vastaan sekä toimimalla muutenkin moitteettomasti. Alkuperäisaineistosta nousi esiin myös selvästi SLS:n johtokunnan kanta, jonka mukaan avustusta ei tulisi antaa ilmaiseksi. Koska korvauksen saaminen oli usein mahdotonta, tästä linjasta syntyi lähetien ja johtokunnan välille erimielisyyksiä, ja raha-asioita puitiin lukuisissa maanosien välillä kulkevissa kirjeissä. Aineistoni perusteella lähetystyöntekijät eivät sinänsä vastustaneet johtokunnan linjaa periaatteellisesti, mutta käytännössä sen noudattaminen oli mahdotonta. Lähetysteksteissä, erityisesti läheteiltä julkaistuissa kirjeissä, korostuivatkin ne periaatteet, joiden pohjalta apua jaettiin. Koska kyse on julkaistuista, kannattajille ja potentiaalisille lahjoittajille suunnatuista teksteissä, voidaan näitä *Lähetysanomissa* julkaistuja kirjeitä lukeakin perusteluina omalle toiminnalle. Lähetystyöntekijät uskoivat varsin optimistisesti, yrittäen vakuuttaa seuran johtoa, lukijoita ja kenties itseäänkin, kriisien tuottavan lähetykselle lopulta hyviä tuloksia. He uskoivat, että esimerkiksi avun tarjoaminen nälän aikana johtaisi lopulta seurakunnan kasvuun. Kuten artikkelissani tuon esille, lähteistä ei kuitenkaan löydy todisteita, että näin olisi todellisuudessa tapahtunut.²⁸⁷ Toiminnan perustelu oman toimintatavan järjestelmällisyydellä ja sen takaamisella, ettei annettu apu menisi hukkaan vaan todelliseen tarpeeseen, ei välttämättä ollut kuitenkaan vain tapa vakuuttaa seuran johtoa tai kannattajia oman toiminnan mielekkyydestä. Taustalla lienee ollut myös ajan yleinen käsitys siitä, että perusteetta annettu apu voisi laiskistaa vastaanottajansa, painotettiinhan jo Raamatussa ajatusta, että ihmisen tulisi tehdä työtä oman elantonsa turvaamiseksi.

Artikkelissa IV näkökulmani on Suomessa ja siinä, miten kotimaassa kerättiin varoja nälänhädästä kärsivien ovambojen auttamiseksi vuonna 1909. *Lähetysanomat* raportoi tiiviisti tilanteesta lähetien kirjeiden kautta.²⁸⁸ Kesäkuussa 1909, siis yli puoli vuotta nälänhädän alun jälkeen, *Lähetysanomissa* julkaistiin lisäksi lehden toimituksen muotoilema vetoamus, jonka tarkoituksena oli motivoida lehden lukijoita lahjoittamaan varoja nälänhätäisten auttamiseksi.²⁸⁹ Erityisesti julkaistut nälänhätää käsittelevät kirjeet ilmentävät humanitaarista narratiivia, ja niissä myös viitat-

²⁸⁶ Artikkelii II, 9–11.

²⁸⁷ Artikkelii II. Kääntymisen syistä tarkemmin, ks. Miettinen 2005.

²⁸⁸ Nälänhätä oli aiheena erityisesti julkaistuissa Anna Gladin, Reinhold Rautasen, Oskari Tylyvään ja Eemi Nenzen kirjeissä, ks. *Lähetysanomia* 2/1909, 3/1909, 4/1909, 5/1909 ja 6/1909.

²⁸⁹ Ambolähetysten ystäville, *Lähetysanomia* 7/1909.

tiin Raamatun opetuksiin köyhien ja nälkäisten auttamisesta.²⁹⁰ Teksteissä kuvattiin nälästä kärsivien ihmisten hätää kaunistelematta, pikemminkin kärsimykseen keskittyen. Kammottavimmat asiat eivät tavallisesti olleet lähettien itse todistamia vaan heidän kuulemiaan puheita, mutta myös he itse kohtasivat ihmisten hädän. Anna Glad kirjoitti lehdessä julkaistussa kirjeessään:

Nälänhätä on todella perin vaikea. Ihmiset ovat syöneet vaateriepujakin. Kerrotaan kaukaisemmissa kylissä kuolevan ihmisiä talottain, niin että ruumiit mätänevät taloihin sisälle. He eivät jaksakaan sieltä asti tulla apua hakemaan. Ja useat niistä, jotka ovat koettaneet tulla, ovat kuolleet välille. Ruumiita on pitkin ketoja – Näin kerrotaan. Emme tiedä onko siinä liioittelua. [- -] Tällä kertaa olemme taas ilman apuruokaa. Nälästä ajettuneita kokoontuu joka päivä ovellemme. Ei auta muu kuin antaa omista lopussa olevista ruuistamme. Ihmeellisesti on Herra siunannut, etteivät ne ole vielä loppuneet, vaikka niiden laskujemme mukaan olisi pitänyt loppua jo aikojen sitten.²⁹¹

Katkelma ilmentää Laqueurin määrittelemää humanitaarista narratiivia, jolle oli tavanomaista kuvata hyvin yksityiskohtaisesti tavallisten ihmisten kärsimystä ja kuolemaa siten, että se saattoi muuntua tekstin lukijan toiminnaksi.²⁹² Lainauksen loppupuolella teksti laajenee lähetyssanoman mukaiseksi kiitokseksi Jumalalle tämän huolenpidosta.

Artikkeli IV valottaa etupäässä sitä, miltä nälänhätä uutisointi sekä keräys näyttäytyivät suuremmalle yleisölle, niin sanotuille lähetyksistävälle. Olen myös pyrkinyt arvioimaan, mikä saattoi motivoida joitakuita lahjoittamaan varoja nimenomaan nälänhätäisten auttamiseksi. Suomessa keräyksillä Euroopan ulkopuolella asuvien ihmisten humanitaariseksi auttamiseksi ei juuri ollut tuolloin perinnettä. Laajemminkin 1800-luvun loppupuoliskolla länsimaissa oli uutta, että keräyksillä saatettiin auttaa Euroopan ulkopuolella eläviä ihmisiä, sillä aiemmat keräykset olivat pyrkineet tukemaan lähempänä asuvia kanssaihmiä, kuten keräykset Irlannin 1840-luvun nälänhädän aikana osoittavat.²⁹³ 1870-luvulla Intiassa koetut nälänhädät synnyttivät ensimmäisiä laajoja keräyksiä ja kampanjoita Englannissa.²⁹⁴

²⁹⁰ Raamatusta kumpuava auttamismotiivia ja hengellisen ja ruumiillisen auttamisen suhde korostuvat etenkin Reinhold Rautasen ja Eemi Nenzen kirjeissä, ks. Rautanen: Nälän keskellä III, *Lähetyssanomia* 4/1909; Eemi Neny: Kahdenlaista nälkää, *Lähetyssanomia* 6/1909.

²⁹¹ Anna Glad: Nälänhäädästä, *Lähetyssanomia* 5/1909.

²⁹² Laqueur 1989, 176–177.

²⁹³ 1860-luvun nälänhädän aikana Suomi oli kansainvälisen avun kohde, ks. Häkkinen & Newby 2019.

²⁹⁴ Twomey & May 2012, 235–236.

Lähetysseura sai usean kuukauden ajan rahalahjoituksia, jotka oli osoitettu nimenomaan Ondongan nälänhätäisten auttamiseksi. Lahjoitukset luetteloitiin *Lähetysanomissa*, jolloin myös lehden lukijoilla oli mahdollisuus nähdä, että tähän tarkoitukseen lahjoitettiin. Kaiken kaikkiaan saadut varat olivat siinä mielessä vähäisiä, että ne olivat vain pieni murto-osa kaikesta SLS:n saamasta varallisuudesta. Luen keräystä kuitenkin siten, että se oli ensimmäisiä Suomessa toteutettuja nimenomaan humanitaariseen tarkoitukseen osoitettuja rahankeräyksiä, joiden kohde oli kaukana ulkomailla, eli varoja kerättiin niin sanotusti ”kaukaisille toisille”. Siinä missä siirtomaa-aikana syntynyt tieto ja lähetysmaailmassa luotu kuva afrikkalaisista korosti pitkälti valkoisten länsimaalaisten ja mustien afrikkalaisten eroja,²⁹⁵ suomalaiselle yleisölle saattoi kuitenkin *Lähetysanomi*en kuvauksien perusteella syntyä myös halua auttaa lähetysalueen paikallisia ihmisiä.

Kuten olen artikkelissani tuonut esiin, saatuja varoja voidaan toisaalta tulkita myös tukena lähetystyölle ja lähetystyöntekijöille, joille nälänhädät myös olivat vaikeita aikoja. Kriisiaika lisäsi lähetysten työmäärää ja aiheutti myös monenlaista henkistä painetta, kuten julkaistut kirjeet osoittavat. Samalla on myös huomattava, ettei avustusinto kohdistunut yksinomaan tähän yhteen Ondongassa koettuun nälänhätään. Varsin pian Ondongan-tilanteen jälkeen lähetysseura sai lahjoituksia myös seuran Kiinan-työalueelle Hunanin maakuntaan juuri nälkäisten auttamiseksi, mutta siitä ei julkaistu vastaavaa vetoomusta.²⁹⁶ Tulevina vuosina ja vuosikymmeninä lähetysseura sai edelleen lahjoituksia, jotka lahjoittajat olivat osoittaneet nimenomaan ”hätäkärsiville” tai ”nälkääkärsiville”. Määrältään lahjoitukset olivat pieniä, mutta niiden toistuvuus antaa viitteen asian tärkeydestä ainakin joillekuille lähetysaatteen kannattajille.²⁹⁷ Lähetystyöntekijöillä oli taustallaan myös toimiva organisaatio sekä organisaatiotakin paljon laajempi kotimaan verkosto, jonka avulla keräyksen toteuttaminen oli mahdollista. Nimenomaan verkostot sekä toimivat ja nopeat tiedonjakokavavat mahdollistivat varojen keräämisen muissa länsimaissa.²⁹⁸ Tämä sama toteutui Suomenkin kontekstissa.

Lähetysseuran varainkeruu Ovambon vuosien 1908–1909 nälänhädän aikana oli pientä ja vaatimatonta, ja se oli jota kuinkin kaikin tavoin pienimuotoisempaa kuin

²⁹⁵ Löytty & Rastas 2011.

²⁹⁶ Johtokunnan kokouspöytäkirja 16.9.1909. Ca SLS:5, SLA, KA.

²⁹⁷ Esim. Tilinteko Suomen Lähetysseuralle tulleista varoista, *Lähetysnomia* 2/1930, 32. *Lähetysnomia* 6–7/1930, 5.

²⁹⁸ Brewis 2010, 899–902. Georgina Brewisin mukaan Intian v. 1901–1902 nälänhädän uhrien auttamiseksi Britanniassa kerättiin paljon varoja ns. imperialististen rahastojen kautta, kun Yhdysvalloissa keräys toteutui enimmäkseen lähetysorganisaatioiden kautta. Hän on korostanut lähetysseurojen ja -yhdistyksien merkitystä varsinkin siinä, miten ne vetosivat suoraan yleisöön. Lähetysten näkökulmasta viralliset ja puoliviralliset rahastot olivat liian hitaita, kankeita ja byrokraattisia, ja ne kykeneviä reagoimaan vasta kriisiin ollessa jo huipussaan.

niissä keräyksissä, joita historiantutkimuksen kentällä on aiemmin tutkittu. Tutkimuksessani ei tullut esiin viitteitä, joiden perusteella SLS olisi erityisesti pyrkinyt levittämään laajempaa tietoa tilanteesta tai siitä, että se otti varoja vastaan nimenomaan nälänhätäisten avustamiseksi. Huomionarvoista on kuitenkin tapahtumien mittakaava. Verrattuna satojen miljoonien väestön Intiaan tai Kiinaan oli Ondongan alue melko vähäväkinen ja oletettavasti muille kuin suomalaisyleisölle myös tuntematon.²⁹⁹ Väkimäärä osaltaan mahdollisti sen, että avuntarvitsijoita kyettiin auttamaan ja että tapahtumien kokoluokka oli ainakin jossain määrin pienen lähetykseuran parinkymmenen työntekijän hallittavissa.

Lähetys loi vuosikymmenien ajan kuvaa, jossa suomalaisilla oli velvollisuuksia kaukana, toisilla mantereilla asuvia ihmisiä kohtaan.³⁰⁰ Pääosin velvollisuus muodostui käännyttämisestä kristinuskoon, mutta pelkän uskonnon viemisen rinnalla lähetykseen liittyi aina myös laajempi ”sivistävä” tarkoitus. Tällaisessa maailmankuvassa, jossa antajan ja vastaanottajan roolit olivat selkeät, painottui lähetyksen kontekstissa tietysti kristinusko, mutta samantyyppinen velvollisuudentunto saattoi laajentua koskemaan myös materiaalista hyvinvointia. Aineellisen hyvinvoinnin edistämisen kautta ”kaukaiset lähimmäiset” saatettiin pyrkiä pelastamaan paitsi hengellisesti, myös maallisesti ja aineellisesti. Velvollisuuspuhe oli artikkelieni valossa olennainen osa käytettyä puhetapaa, jolla suomalaisten sekä ovambojen välistä suhdetta käsiteltiin. Mielenkiintoinen ulottuvuus on myös se, että edesauttamalla paikallisten ihmisten tilannetta voitiin kehittää myös lähettien työskentelymahdollisuuksia – lahjoittamalla lähetykselälle varoja ei autettu vain nälästä kärsiviä ovamboja, vaan myös lähettejä toteuttamaan omaa työtään.

Kiinnostava ero kansainvälisen ja suomalaisen humanitaarisen uutisoinnin välillä on erityisesti valokuvien käyttö. Humanitaariset kampanjat saattoivat olla monimediallisia ja hyvin laajoja, kuten esimerkiksi Armenian kansanmurhan avustuskampanjat Yhdysvalloissa 1910-luvun lopulla.³⁰¹ Niin armenialaisten auttamisessa kuin muissakin yhteyksissä yhtenä tärkeänä viestivälineenä oli valokuva. Etenkin englanninkielisissä maissa sanallisen uutisoinnin ja tarinoiden yhteydessä julkaistiin runsaasti valokuvia, joilla arvioidaan olleen merkityksellinen osa kampanjoinnissa

²⁹⁹ 1900-luvun alussa Ovambossa on arvioitu asuneen noin muutama satatuhatta ihmistä, joista Ondongan alueella joitain kymmeniä tuhansia.

³⁰⁰ Vallgård 2016, 876. Koko lähetystyön perusmotiivina oli velvollisuus muita kuin kristittyjä kohtaan: kristillinen sanoma oli vietävä kaikille kansoille.

³⁰¹ Keshgegian 2009, 145–148. Yhdysvalloissa Armenian kansanmurhan uhreille kerättiin huomiota ja avustusvaroja esimerkiksi sanomalehtiartikkeleilla, julisteilla, julkisilla tilaisuuksilla ja jopa filmeillä. Näiden tarkoituksena ei ollut vain jakaa tietoa, vaan herättää sympatiaa armenialaisia kohtaan ja saada kerättyä mahdollisimman paljon rahavaroja.

ja tiedottamisessa.³⁰² Valokuvat taipuivat kuvaamaan niin kansanmurhia, sotia kuin nälänhätiiä. Valokuvilla voitiin pyrkiä jopa shokeeraamaan, ja julmuuksia todistavia valokuvia kutsuttiin termillä ”atrocity photography”, josta alkoi muodostua oma valokuvagenrensä.³⁰³ Tällaiset humanitaariset valokuvat olivat usein, mutteivat toki aina, lähetystyöntekijöiden ottamia.³⁰⁴

Kuten artikkelissani IV olen tuonut esiin, *Lähetysanomissa* ei juuri julkaistu valokuvia kirjeiden ja uutisoinnin yhteydessä. *Lähetysanomiin* kohdalla arvioin kuvien vähäisyydelle olleen ensisijaisesti käytännölliset perusteet. SLS:n lähetystyöntekijöistä muutamien valokuvien, ja esimerkiksi seuran apulaisjohtaja Hannu Haahden vuoden 1911 Ovambon-matkasta on säilynyt laaja kuva-aineisto. Valokuvia oli monenlaisia: esimerkiksi henkilö- ja ryhmäkuvia lähetystyöntekijöistä, antropologisia kuvia paikallisista ihmisistä, luonto- ja maisemakuvia.³⁰⁵ Myöhemmiltä nälkävuosilta on säilynyt joitain kuvia apua hakevista tai puutetta kärsivistä ovamboista, mutta vuoden 1908–1909 nälänhädän ajalta länsimaiseen shokeeraavaan valokuvaan rinnastuvaa materiaalia ei vaikuta *Lähetysanomisiin* olleen saatavilla.³⁰⁶ Kansainvälisesti valokuvia pidettiin hyvin vaikuttavina tapoina kertoa kärsimyksistä. Koska sellaisia ei Suomen kontekstissa juuri ollut käytössä, oli lukijoita vaikutettava sanoin.

Vuosien 1908–1909 nälänhätä ei ollut ensimmäinen, jonka suomalaislähetit kohtasivat, vaan monet auttamistraditiot olivat muodostuneet niiden vuosikymmenen aikana, jolloin he olivat jo ennen kyseistä kriisiä työskennelleet alueella. Tuolloin he eivät myöskään voineet tietää tulevasta: Seuraava vielä vakavampi nälänhätä koetteli

³⁰² Brewis 2010; Twomey 2012; Twomey & May 2012, 235; Thompson 2012; Curtis 2012. Vaikka pohjoismaisessa kontekstissa kristillistä humanitaarisuutta on tutkittu viime vuosina runsaasti, valokuvien käyttöä on toistaiseksi tutkittu melko vähän, ja valtaosa humanitaarisista valokuvaa käsittelevästä tutkimuksesta koskeekin Iso-Britanniaa ja Yhdysvaltoja.

³⁰³ Brewis 2010; Thompson 2012, 183–184. Yksittäisistä valokuvista muodostui hyvin ikonisia, ja samoja kuvia kierrätettiin lukuisissa julkaisuissa ympäri länsimaita. Kongon osalta tällainen kuva oli esimerkiksi lähetystyöntekijä Alice Harrisin ottama valokuva kongolaisisästä istumassa maassa tyttärensä jäänteiden vieressä. Yhdysvaltalaisissa kristillisissä lehdissä 1890-luvulla julkaistuja humanitaarisia valokuvia tutkinut Heather Curtis on huomauttanut, että kuvat olivat toisinaan hyvin shokeeraavia, mikä herätti myös keskustelua tällaisten valokuvien julkaisun eettisyydestä ja huolta sensaatiohakuiseen journalismiin noususta, ks. Curtis 2012.

³⁰⁴ Thompson 2012.

³⁰⁵ Vilhunen 1995; Shiweda 2021.

³⁰⁶ Shiweda huomauttaa artikkelissaan, miten lähetystyöntekijät eivät välttämättä välittäneet kaikkiaan ottamiaan valokuvia lähetykselle, vaan saattoivat pitää niitä itsellään tai käyttää niitä muihin tarkoituksiin. Mahdollisten v. 1908–1909 nälänhätää Ovambossa kuvaavien valokuvien olemassaolo jää näin täydeltä varmuudelta pimentoon. Ks. Shiweda 2021, 252–253.

aluetta jo vuosina 1914–1916. Tuolloin maailmansodan vuoksi tilanne oli ulkoisilta puitteiltaan hyvin erilainen kuin vain muutamaa vuotta aiemmin. Postiliikenne Suomen ja Lounais-Afrikan välillä kulki huonosti, välillä ei juuri ollenkaan, minkä vuoksi kotimaahan ei juuri saatu tietoa tapahtumista, eikä toisaalta SLS:n johdolta voinut odottaa ohjeistuksia tai erityisiä varojakaan. Tilanne muuttui myös poliittisesti, kun Saksan siirtomaa-aika Lounais-Afrikassa päättyi vuonna 1915, joten aiemmin jossain määrin tutuiksi tulleilta siirtomaahallinnon tahoilta ei voitu vuosien 1908–1909 tapaan pyytää ruoka-apua Ondonga.

Vuosien 1908–1909 nälänhätää käsittelevien artikkelieni valossa vaikuttaa selvältä, että avustustyö kuului olennaisena osana SLS:n lähetystyöhön. Samalla tuo avustustyö on mielestäni ennen kaikkea välttämätön vastaus paikallisiin oloihin, ja myös lähetystyöntekijät perustelivat toimintaansa välttämättömyytenä, esimerkiksi kirjoittamalla miten ”auttamattakaan ei voi olla”. Nälänhädestä *Lähetysanomissa* julkaistut lähettien kirjoittamat kirjeet ilmentävät humanitaarista narratiivia konkreettisilla kuvauksillaan sekä pyrkimyksellään herättää lukijoissa auttamisen halua. Kuten olen artikkelissani esittänyt, lähetystyöntekijöiden maailmankuvassa ja kokemusmaailmassa ei ollut tarkkaa rajaa maallisen ja kristillisen toiminnan välillä, vaan maallisetkin toimet nähtiin osana evankelioivaa lähetystyötä. Avustustyötä perusteltiin kristityn velvollisuudella auttaa hätääkärsiviä lähimmäisiään, ja samalla perusteella asiaa viestittiin myös *Lähetysanomissa* seuran kannattajille. Lehdessä ja erityisesti tukijoille osoitetussa vetoomuksessa lahjoittaa varoja nälänhädestä kärsiville luotiin puhetapaa, jossa Ondongan asukkailla oli erityinen paikka suomalaisille, sillä suomalaiset olivat aloittaneet Ovambossa lähetystyön ja tätä kautta oli syntynyt suomalaisia velvoittava suhde näiden kahden alueen ja kansan välille. Lahjoittamalla varoja nälänhätäisten avustamiseksi lahjoittaja saattoi samalla edesauttaa lähetystyön laajempaa menestymistä. Avustustyön kristillisiä ja mahdollisesti sekulaareja motiiveja tai työtapoja ei olekaan mahdollista erottaa toisistaan. Lähetystyöntekijöitä avun tarjoajina motivoi ja ohjasi heidän kristillinen maailmankatsomuksensa, ja avustustyön tekeminen oli yksi tapa elää oman vakaumuksen mukaista elämää.

4 Johtopäätökset

Väitöstutkimuksessani olen tarkastellut humanitaarisuutta Suomen lähetysseuran Lou-nais-Afrikan toiminnassa 1890-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Tutkimuksen kohteena on aikakausi, jolloin avustustyöhön ja kehittämiseen liittyvät näkökulmat oli-vat vasta saamassa suuremman roolin protestanttisessa lähetystyössä. Tutkimukseni päätehtävä on ollut selvittää, miksi suomalaiset lähetystyöntekijät tekivät humanitaari-ta työtä, millaista tämä työ oli ja mikä sen suhde oli uskonnolliseen työhön. Tutki-musartikkeleissani painottuu paikallisiin köyhiin kohdistunut avustustyö. Työ konkre-tisoitui erityisesti nälänhätien aikana, jolloin SLS:n lähetit järjestivät ihmisille ruoka-apua. Tämä tarkoitti ruoan hankintaa ja jakamista ihmisille lähetysasemilla. Tätä konk-reettista työtä olen analysoinut erityisesti artikkelissa II. Köyhien avustaminen ei ollut kuitenkaan vain ruoan jakamista, vaikka nälänhätien aikana tämä korostuikin. Lähetit antoivat ihmisille myös erilaisia tavaroita, joilla he saattoivat edelleen käydä vaihto-kauppaa hankkiakseen itselleen ruokaa. Artikkelissa III tutkimani vaatetuskysymyk-sen yhteydessä kuvaan, miten vaatteiden antaminen seurakuntalaisille miellettiin lä-hettien keskuudessa niin ikään köyhien auttamisena. Humanitaarinen työ oli ensisijai-sesti konkreettista köyhien auttamista lähetysasemien läheisyydessä – näin lähetit aut-toivat heille läheisiä ihmisiä. Tämä korostuu pohdinnassani artikkelissa I, josta here-rosodan kautta ilmenee, miten lähettien humanitaarinen työ kohdistui ensisijaisesti lä-hialueen ihmisiin. Neljännessä artikkelissa olen tarkastellut Suomessa tehtyä varain-keruuta avustustyön mahdollistamiseksi.

Lähetystyöntekijät perustelivat tekemäänsä avustustyötä ensisijaisesti uskonnol-lisista lähtökohdista. Teksteissään he viittasivat Raamatun opetuksiin Jeesuksen työstä köyhien parissa, jolloin avustustyö näyttäytyi kristityn velvollisuutena kans-saihmissä kohtaan. Työllä ei kuitenkaan ollut vain tällaista opillista taustaa, vaan se oli lähetystyöntekijöille myös tilanteen sanelema pakko. Nälänhätien aikana he ku-vasivat teksteissään, miten ihmisiä kokoontui lähetysasemille, eivätkä he kokeneet voivansa olla auttamattakaan. Vaatekysymyksen kohdalla kysymys vaatteiden lah-joittamisesta oli monimutkaisempi. Siinä missä nälänhätä saattoi johtaa ihmisten kuolemaan, paikallisille vaateen antamisella ei ollut vastaavaa kriittistä pakkoa. Lä-hetystyöntekijät olivat kuitenkin itse luoneet vaatteille tarpeen vaatiessaan, että kas-teen ottavan ihmisen oli pukeuduttava peittävään, länsimaistyylliseen pukuun.

Humanitaaristen työmuotojen olemassaolo vaati perusteluja myös suomalaiselle yleisölle, jonka lahjoitusten varassa koko lähetystyö viimekädessä oli. *Lähetysanomissa* rakennettiin vuosikymmenten ajan suhdetta yleisön ja lähetystyöntekijöiden välille erityisesti julkaistujen kirjeiden kautta. Julkaisemalla tekstejä myös lähettien kohtaamista kriiseistä, kuten nälänhädistä, julkaisun lukijoille välittyi mielikuva työn haasteista sekä siitä aineellisesta puutteesta, joka työalueella vallitsi.

Avustustyön ja uskonnollisen työn suhde on läsnä kaikissa artikkeleissani. Artikkelieni kautta hahmottuu, miten humanitaarinen työ ja lähetystyö eivät olleet vastakkaisia eivätkä edes toisiaan poissulkevia, vaan saman kolikon eri puolia, jotka saivat eri tilanteissa eri painotuksia. Ei ollut selvää rajaa, johon lähetystyö päättyi, vaan ennemminkin lähetystyöntekijöiden näkökulmasta jotakuinkin kaikki, mitä he tekivät, oli lähetystyötä, jonka perimmäinen tarkoitus oli evankeliumin levittäminen. SLS:n työntekijöiden tekemä avustustyö oli heidän omasta näkökulmastaan uskonnollista työtä.

Kysymys humanitaarisuuden ja lähetystyön suhteesta on samankaltainen kuin kysymys evankeliumin julistuksen ja sivistämismission suhteesta. SLS:ssa käytiin jatkuvaa rajanvetoa siitä, mikä lähetystyössä katsottiin evankeliumin julistamiseksi, mikä taas oli tälle alisteista sivistämistä. Historioitsija Kari Miettinen on kuvannut tätä jakolinjaa tutkimuksessaan,³⁰⁷ ja jako on ollut myös ajassa muuttuva. Saksalaisen, warneckilaisen ajattelutavan mukaan lähetystyön yksinomaisen tavoite oli levittää kristinuskoa, ja kaikenlaista kulttuurilähetystä saatettiin pitää ei vain toissijaisena vaan myös epätoivottavana. Tällainen ajattelu vallitsi SLS:ssakin etenkin vielä 1800-luvun puolella, vaikka on selvää, että lähetystyöhön kuului jo 1870-luvulta asti myös sivistämiseksi katsottavia elementtejä, vaikeivat lähetystyöntekijät välttämättä esimerkiksi koulunpitoa tai käsityötaitojen opettamista itse mieltäneet sellaiseksi. Samantyyppisesti voidaan mielestäni tulkita humanitaarisuutta. Suomalaisläheteillä ei ollut sanastossaan humanitaarisuuden käsitettä, eikä heidän toiminnallaan ollut laajempia humanitaarisia tavoitteita. Monia heidän toteuttamiaan työmuotoja, varsinkin katastrofiaikojen avustustyötä, voidaan kuitenkin pitää humanitaarisena ja tulkita vasten kansainvälisiä trendejä.

Suuri osa kansainvälisestä humanitaarisuutta ja lähetystyötä tarkastelevasta historiantutkimuksesta käsittelee angloamerikkalaista protestanttista lähetystyötä, tai englanninkielisen kulttuuripiirin humanitaarista toimintaa, jolla on kristillinen tausta, vaikkei fokus olisikaan ensisijaisesti lähetystyössä. Erityisesti Pohjoismaissa humanitaarisuuden tutkimus kolonialismin aikakauden lähetystyön kontekstissa on kuitenkin 2010-luvulta alkaen lisääntynyt. Tutkimukseni laajentaa kenttää tuomalla valokeilaan melko pienen, suomalaisen lähetysorganisaation, jonka Afrikan-työalue

³⁰⁷ Miettinen 2010.

oli kaukana esimerkiksi niistä Intian alueista, joiden nälänhätiiä humanitaarisuuden historian kentällä on aiemmin tutkittu. SLS:n toiminta oli pienimuotoista eikä se saanut suurta huomiota varsinkaan Suomen ulkopuolella. Näin tutkimukseni osoittaa, että humanitaarinen työ saattoi olla hyvin arkista ja arkisten olosuhteiden motivoimaa. Sitä tapahtui myös suuren mediahuomion valokeilan ulkopuolella.

Suomalaislähetit toimivat ovambojen keskuudessa ja heidän elinolosuhteensa muovasit lähetystyötä. Kriisien, kuten nälänhätien aikana lähetystyöntekijöiden oli sopeutettava omaa toimintaansa siihen, millaisissa olosuhteissa he toimivat, ja työskennettävä parhaaksi katsomallaan tavalla. Artikkelini I osoittaa, että vaikka näennäisen lähellä tapahtui vakava väkivaltainen konflikti, se ei välttämättä suoraan vaikuttanut suomalaislähettemeihin. SLS:n työntekijät eivät aktiivisesti pyrkineet puuttumaan erilaisiin ympäröivän maailman epäkohtiin tai julmuuksiin, vaan työ keskittyi siihen, mikä oli lähellä ja läsnä heidän omassa arjessaan, ja johon pystyttiin omalla työllä vaikuttamaan. Edelleen suuri osa uskonnollisista avustusjärjestöistä toimii paikallisten uskonnollisten yhdistysten kautta tavallisten ihmisten keskuudessa, missä mielessä SLS:n vuosisadan vaihteessa tekemässä työssä on paljon samaa kuin uskonnollisten kansalaisjärjestöjen avustustyössä nyt 2000-luvulla.³⁰⁸

Auttamistyön osalta on aiemmin tutkittu sairaanhoitoa osana lähetystyötä. Myös SLS:n Ovambon-työssä sairaanhoito muodostui pitkälti naisten työksi 1900-luvun aikana. Ennen koulutetun lääkäri Selma Rainion sekä sairaanhoitajakoulutuksen saaneiden naislähettien saapumista 1900-luvun alkuvuosina sairaanhoitoon liittyviä tehtäviä hoitivat mieslähetit vaimoineen parhaan kykynsä mukaan, mutta 1900-luvun alussa terveydenhoidosta alkoi tulla myös Suomen lähetysseuran piirissä juuri naisille sopiva lähetystyön muoto. Myös kansainvälisesti koulutetut naislähetit tekivät sairaanhoidon ohella myös muun muassa koulutus- ja kristillissosiaalista työtä.³⁰⁹ Tutkimusartikkeleissani sukupuoli ei aineistoni perusteella ole ollut humanitaarisessa työssä tai ajattelussa määrittävä tekijä tutkimallani ajanjaksolla. Aineistossani miehet ja naiset vaikuttavat osallistuneen yhtä lailla esimerkiksi ruoan jakamiseen nälänhätäisille vuosina 1908–1909. Nyt tulos näyttäytyy ennemmin sen kaltaisena, että määrittävämpi tekijä lähetystyöntekijän humanitaarisessa toiminnassa on voinut olla hänen asemansa lähetysseuran ja sen työntekijöiden keskinäisessä hierarkiassa. Voidaan olettaa, että tutkimustulos olisi voinut olla toisenlainen, jos olisi ulottanut tutkimuskohteena olevaa ajanjaksoa pitemmälle 1910- ja 1920-luvuille ja laajentanut näkökulmaa selvemmin sairaanhoitoon. Sairaanhoito alkoi SLS:n Afrikan-työssä organisoitua aiempaa sel-

³⁰⁸ Ferris 2011, 610. Tällä Ferris viittaa myös kirkkoihin ja moskeijoihin, jotka jakavat apua omassa lähiyhteisössään. Tällöin avustustyö usein tapahtuu kaukana julkisuudesta, eikä se välttämättä jätä jälkeä tilastoihin samalla tavalla kuin kansainvälisten kansalaisjärjestöjen työ.

³⁰⁹ Jalagin, Okkenhaug, Småberg 2015, 293.

vemmin sen jälkeen, kun Selma Rainion saavuttua työkentälle rakennettiin Onandjokwen sairaala ja sairaanhoitoa pystyttiin järjestelmällisesti kehittämään.

Monissa lähetystyötä ja humanitarismia yhdistävissä tutkimuksissa on tarkasteltu laajoja kampanjoita esimerkiksi orjuuden ja Kongon hirmuhallinnon vastustamiseksi tai rajatun kriisin kuten nälänhädän uhrien auttamiseksi. Tutkimuskirjallisuudessa vallitsee yksimielisyys siitä, että lähetystyöllä ja humanitaarisuudella on pitkä yhteenkietoutunut historia, jossa niitä voi olla paikoin vaikea selvärajaisesti erottaa toisistaan. Ennemminkin humanitaarisuus on ilmennyt lähetystyön kautta. Sen sijaan toistaiseksi melko vähän on tutkittu humanitaarisuutta yhden lähetysseuran kohdalla ilman rajautumista yhteen kriisiin tai konfliktiin. Tutkimukseni perusteella ei ole tullut ilmi, että avustustyö tai humanitaarinen ajattelu olisi ollut tyypillistä kenellekään tietylle SLS:n lähetystyöntekijälle: kukaan läheteistä ei erityisesti nouse esiin erityisen paljon avustustyötä tehneenä tai erityisen kovasti humanitaarisia kysymyksiä pohtineena henkilönä. Samoin kukaan ei ole aineistojeni perusteella osoittautunut henkilöksi, joka ei olisi avustustyötä tehnyt. Tämä huomio korostaa humanitaarisuutta läpileikkaavana arjen työnä.

Tutkimustulokseni on, että SLS:n Ovambon-työssä oli humanitaarisia piirteitä, mutta niitä ei voi pitää erityisen leimaa-antavina tai hallitsevina. Suomalaislähetettä liikuttivat ensisijaisesti suoraan omaa työaluetta kohtaavat katastrofit, mutta humanitaarisuus oli SLS:n työssä tavallista arjen työtä, joka miellettiin ensisijaisesti osaksi lähetystyötä. Humanitaarinen työ oli tunnustettua ja tunnettua, mutta silti pääosin alisteista evankelioimiselle, eikä tätä työmuotoa pyritty erityisesti nostamaan esiin tai alleviivaamaan. Siinä, missä sairaanhoitoa ja koulutusta on aiemmin pidetty tärkeinä osina Suomen lähetysseuran Lounais-Afrikan-työtä, voidaan myös köyhien parissa tehty työ erityisesti nälänhätien aikana nostaa yhtä lailla merkittäväksi osaksi lähetystyötä. Erotuksena sairaanhoitoon ja koulutukseen on se, että köyhien avustaminen ei ollut edellä mainittujen työmuotojen tapaan yhtä jatkuvaa eikä siihen kohdistunut pitkän aikavälin suunnitelmallisuutta. Köyhien avustaminen erityisesti nälänhätien aikana lähti aina ympäristön tarpeesta ja sen tarve oli vaihtelevaa, kun taas sairaanhoidossa pyrittiin rakenteellisempaan kehittämiseen esimerkiksi Selma Rainion työn alkamisen ja sairaalan perustamisen myötä. Köyhien avustaminen oli lähetystyössä merkityksellistä myös siitä näkökulmasta, että lähetit uskoivat apua saavien ihmisten myöhemmin kääntyvän herkemmin kristinuskoon. Ensimmäiset kristinuskoon kääntyneet olivatkin heitä, joille kääntyminen ja kasteen ottaminen ei merkinnyt oman sosiaalisen aseman menetystä paikallisyhteisössä, vaan jotka olivat jo pitempään esimerkiksi työskennelleet tai asuneet lähetysasemalla, tai jotka olivat muutoinkin ajautuneet yhteiskunnalliseen marginaaliin.³¹⁰

³¹⁰ Iiffe 1987; McKittrick 2002.

Vuosikymmenien kuluessa, tutkimusajankohtani jälkeen, evankelioimisen rooli lähetystyössä väheni erilaisten kristillissosiaalisten työmuotojen ja koulutuksen roolin kasvaessa. Sotien välisenä aikana ja kasvavassa määrin toisen maailmansodan jälkeen avustus- ja koulutustyötä tehtiin yhä ammattimaisemmin, ja lähetysjärjestöt muuntuivat hiljalleen kehitysyhteistyötä tekeviksi järjestöiksi, kuitenkin unohtamatta tai kadottamatta kristillistä perusluonnettaan.³¹¹ 2010-luvun SLS:aa tarkastellut Maria Palmusaari on tuonut esiin lähetysseuran käyttävän kahta kieltä: sekulaaria kehityspuhetta sekä kristillistä lähetyspuhetta.³¹² Vielä 1900-luvun alussa lähetystyöllä ei ollut mitään varsinaista sekulaaria yleisöä samalla tavalla kuin nykyään. Seura viesti omissa kanavissaan, ja sen viestinnän diskursseja määrittivät perinteiset lähetystyölle ominaiset tavat ilmaista asioita. SLS ei saanut taloudellista tukea esimerkiksi valtiolta, vaan sille oli nimenomaan olennaisinta puhutella omaa ydinkanlattajakuntaansa, niin sanottuja lähetysystäviä, jotka tukivat seuran kristillistä toimintaa ja nimenomaisesti lähetystyötä. SLS:n vuosisadan takaisen työn arviointi nykypäivän käsitteillä on anakronistista, mutta samalla on selvää, että lähetysajattelussa selvää rajaa maallisen ja hengellisen välillä ei oikeastaan ollut tarkasti erotettavissa.

Katson, että SLS:n työn esittäminen suomalaisen kehitysyhteistyön varhaisvaiheena on tietyn reunaehdoin perusteltua. Se, mikä 1800–1900-lukujen taitteessa miellettiin sivistämismissioksi, oli ainakin osittain juuri kehitysyhteistyön varhaismuoto, erityisesti silloin kun se piti sisällään koulutusta ja modernien elinkeinojen tai teknologioiden vakiinnuttamista työalueilla. Aikana ennen suuria kansainvälisiä järjestöjä ja niiden tekemää organisoitunutta kehitysyhteistyötä, oli juuri lähetystyön avustustyö se osa-alue, jolla humanitaarisuus vuosisadan vaihteessa arkipäivän tasolla toteutui. Lähetystyössä oli vahva visio tulevaisuudesta, mutta se kulminoitui ensisijaisesti kristillisiin päämääriin, ei niinkään yhteiskunnalliseen kehitykseen, vaikka kristillistyminen saattoikin tuoda mukanaan myös muutoksia ja kehityskulkuja yhteiskunnallisella tasolla. Silloin, kun yhteiskunnalliseen muutokseen pyrittiin, tavoitteet liittyivät sellaisiin kysymyksiin, joihin paikallisväestön kääntyminen kristinuskoon saattoi vaikuttaa. Siinä missä kotimaassa tehty kaupunkilähetys puuttui voimakkaasti yhteiskunnallisiin epäkohtiin ja köyhyyteen, Ovambon-lähetyksessä yhteiskunnallisuus ei ainakaan lähdeaineistoni valossa kuitenkaan korostunut samalla tavalla. Lähetystyöntekijät kuitenkin elivät vuosikymmenestä toiseen paikallisväestön keskuudessa, jolloin lähettien ja ovambojen välille muodostui suhde, jossa lähetysasemat olivat paikkoja, joista apua totuttiin hakemaan. Lähetystyöntekijät tunsivat lähialueiden ihmiset ja näiden tarpeet, jolloin arkinen avunanto toteutui

³¹¹ Barnett & Gross Stein 2012; Jalagin, Okkenhaug, Småberg 2015, 293; Kuhanen & Hokkanen 2020;

³¹² Palmusaari 2015.

myös päivittäisissä yhteydenpidon hetkissä, jolloin humanitaarisuus oli arkipäiväistä yhteydenpitoa, eikä suuria projekteja tai kampanjoita.

Ovambo on suomalaisille erityinen paikka: vaikka Suomella ei ollut omia siirtomaita, juuri nykyisen Pohjois-Namibian alueella suomalaiset olivat läsnä vuosikymmenien ajan. Suhde alueeseen muotoutui läheiseksi erityisesti lähetyspiireissä, mutta Ovambo tunnettiin Suomessa laajemminkin.³¹³ Lähetystyöntekijöiden Ovambosta tuottama tieto oli pitkään merkittävintä Afrikkaa koskevaa tietoa, jota Suomeen saatiin.³¹⁴ Tämän vuoksi voikin olettaa, että Ovambossa tehdyllä lähetystyöllä voi olla merkityksellinen osa siinä, miten eteläiseen Afrikkaan liitetystä köyhyydestä ja esimerkiksi nälästä on Suomessa kirjoitettu ja ajateltu. Kuten tämän johdannon alussa esittämistäni esimerkeistä käy ilmi, juuri Lounais-Afrikka ja Ovambo ovat alueita, jonne suomalaisen kehitysavun ja humanitaarisen avun juuret on tavattu sijoittaa. Vaikka suomalaisen Afrikka- tai köyhyyskuvastojen muotoutuminen pitkällä aikajänteellä ei ole tutkimukseni ydinkysymys, on tutkimukseni sivunnut tätäkin aihepiiriä.

On hankala kuvitella, että mihinkään muuhun maantieteelliseen paikkaan olisi voinut 1800–1900-lukujen taitteessa kohdistua suomalaistoimijoiden humanitaarista työtä tai mielenkiintoakaan vastaavalla tavalla. Lähetystyö Lounais-Afrikassa loi ylipäätään mahdollisuuden tutkimani kaltaiseen humanitaariseen työhön sekä toisaalta siihen, että suomalaisessa lehdistössä muodostui humanitaarista mielenkiintoa kaukaista Afrikan kolkkaa kohtaan. Vaikka vuosisadan vaihteen lähetystyö ja siihen liittyvä avustustyö ei ollut motiiveiltaan tai muodoiltaan samanlaista kuin 2000-luvun kehitysyhteistyö, syntyi lähetysmaailman kautta myös Suomessa kuitenkin ensimmäisiä kampanjoita kaukana elävien ihmisten auttamiseksi. Ne olivat omalta osaltaan luomassa maailmankuvaa, jonka valossa kaukana olevien ihmisten hätä saattoi koskettaa myös suomalaisia ja saada aikaan halun auttaa.

³¹³ Löytty 2007, 263; Merivirta, Koivunen, Särkkä 2021, 9–10.

³¹⁴ Löytty 2006; Löytty & Rastas 2011; Merivirta, Koivunen, Särkkä 2021.

Johdannon lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Painamattomat lähteet

Suomen lähetysseuran arkisto (SLA), Kansallisarkisto (KA)

Ca Vuosi- ja johtokunnan kokousten pöytäkirjat. Johtokunnan pöytäkirjat.

Ca Filmi SLS:4–5 Johtokunnan pöytäkirjat 1907–1909.

Eb Lähetysjohtajalle ulkomailta saapuneet kirjeet (1859–1971)

Eb 263–265 Saapuneet kirjeet 1885–1909

Ec Afrikan lähetyskentiltä saapuneet kirjeet

Ec 279 Martti Rautaselta saapuneet kirjeet

Ec 284–296 Saapuneet kirjeet 1887–1915

Hb Afrikan lähetystyötä koskevat asiakirjat. Lähettien kokousten pöytäkirjat.

Hb 763–767 Veljeinkokouksien pöytäkirjat 1868–1909

Hb 768–769 Lähettienkokouksien pöytäkirjat 1909–1919

Painetut lähteet

Suomen Lähetysseuran vuosikertomus ja tilinteko, 1890–1913. Helsinki: Suomen Lähetysseura.

Suomen Lähetysseuran vuosikertomus 1914. Helsinki: Suomen Lähetysseura.

Suomen Lähetysseuran vuosikertomus 1915.

Missionstidning för Finland, 1890–1915.

Kotilähetys, 1905–1913.

World Missionary Conference 1910. *Report of Commission VIII: Co-Operation and Promotion of Unity*. New York, published for the World Missionary Conference by Oliphant, Anderson & Ferrier.

Tutkimuskirjallisuus

Aaltonen, Jouko & Sivonen, Seppo 2022. *Kongon Akseli. Suomalaiset ja skandinaavit kolonialismin rakentajina*. Helsinki: Into Kustannus.

Abruzzo, Margaret 2011. *Polemical Pain: Slavery, Cruelty, and the Rise of Humanitarianism*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Ahonen, Lauri K. 2002. *Lähetyskäskeyä täyttämään. Helluntaiherätyksen lähetysthistoria 1907–1934*. Helsinki: Aika media.

Arffman, Kaarlo 2008. *Auttamisen vallankumous. Luterilaisuuden yritys ratkaista köyhyyden aiheuttamat ongelmat*. Helsinki: SKS, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

- Arffman, Kaarlo 2002. Luterilaisen auttamisjärjestelmän reformi. – *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä*. Toim. Virpi Mäkinen. Jyväskylä: Atena, 157–186.
- Ballantyne, Tony 2011. Humanitarian Narratives: Knowledge and the Politics of Mission and Empire. – *Social Sciences and Missions* 24 (2011), 233–264.
- Ballantyne, Tony 2016. Moving Texts and “Humane Sentiment”: Materiality, mobility and the emotions of imperial humanitarianism. – *Journal of Colonialism and Colonial History*, Vol. 17, No. 1, Spring 2016.
- Bargueño, David, 2011. Humanitarianism in the age of empire Deutsch-Südwestafrika & L’Etat Indépendant du Congo. – *Journal of Namibian Studies*, 9 (2011), 17–60.
- Barnett, Michael 2011. *Empire of Humanity. A History of Humanitarianism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Barnett, Michael & Gross Stein, Janice 2012. Introduction. The Secularization and Sanctification of Humanitarianism. – *Sacred Aid. Faith and Humanitarianism*. Ed. by Michael Barnett & Janice Gross Stein. New York: Oxford University Press, 3–36.
- Belcher, Stephen 2018. Oral Traditions as Sources. – *Oxford Research Encyclopedia of African History*. Oxford University Press.
- Bornstein, Erica & Redfield, Peter 2010. An Introduction to the Anthropology of Humanitarianism. – *Forces of Compassion. Humanitarianism Between Ethics and Politics*. Ed. by Erica Bornstein & Peter Redfield. Santa Fe: School for Advanced Research, SAR Press, 3–30.
- Bosch, David 2011. *Transforming mission. Paradigm shifts in theology of mission*. Twentieth anniversary edition. Maryknoll, New York: Orbis Books.
- Brewis, Georgina 2010. ‘Fill full the mouth of famine’: Voluntary action in famine relief in India 1896–1901. – *Modern Asian Studies*, Vol. 44, No. 4, 887–918.
- Cleall, Esme 2012. *Missionary Discourses of Difference: Negotiating Otherness in the British Empire, 1840–1900*. [Cambridge Imperial and Post-Colonial Studies.] London: Palgrave Macmillan.
- Comaroff, Jean & Comaroff, John 1991. *Of Revelation and Revolution. Christianity, Colonialism and Consciousness in South Africa*. Volume one. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Comaroff, John & Comaroff, Jean 1997. *Of Revelation and Revolution. The Dialectics of Modernity on a South African Frontiers*. Volume two. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Conrad, Sebastian 2012. *German Colonialism. A Short History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Curtis, Heather 2012. Depicting distant suffering: evangelicals and the politics of pictorial humanitarianism in the age of American empire. – *Material Religion*, Vol. 8, No. 2, 153–182.
- Damousi, Joy, Trevor Burnard, Alan Lester (eds.) 2022. *Humanitarianism, Empire and Transnationalism, 1760–1995: Selective Humanity in the Anglophone World*. Manchester: Manchester University Press.
- Davis, Adam J. & Taithe, Bertrand 2011. From the Purse and the Heart: Exploring Charity, Humanitarianism, and Human Rights in France. – *French Historical Studies*, Vol 34, No. 3, 413–432.
- Dobson, Miriam 2020. Letters. – *Reading Primary Sources. The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History*. London: Routledge, 61–80.
- Edmonds, Penelope & Johnston, Anna 2016. Empire, Humanitarianism and Violence in the Colonies. – *Journal of Colonialism and Colonial History*, Vol. 17, No. 1, Spring 2016.
- Eirola, Martti 1992. *The Ovambogefahr. The Ovamboland Reservation in the Making*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Englund, Harri 2022. *Visions for racial equality: David Clement Scott and the struggle for justice in nineteenth-century Malawi*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Etherington, Norman (ed.) 2005. *Missions and Empire*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Etherington, Norman 2019. The History of Christian Missions to Africa. – *Oxford Research Encyclopedia of African History*. Oxford University Press.
- Everill, Bronwen (no date). Humanitarianism in Africa. – *Oxford Research Encyclopedia of African History*. Oxford University Press.

- Falola, Toyin & Jennings, Christian (eds.) 2003. *Sources and Methods in African History. Spoken, Written, Unearthed*. Rochester: Boydell & Brewer.
- Falola, Toyin & Jennings, Christian 2003. Introduction. – *Sources and Methods in African History. Spoken, Written, Unearthed*. Ed. by Toyin Falola & Christian Jennings. Rochester: Boydell & Brewer, xiii–xxi.
- Ferris, Elizabeth 2011. Faith and Humanitarianism. It's Complicated. – *Journal of Refugee Studies* Vol. 24, No. 3 (2011), 606–625.
- Fleischmann, Ellen, Sonya Grypma, Michael Marten, Inger Marie Okkenhaug 2013. Introduction. – *Transnational and historical perspectives on global health, welfare and humanitarianism*. Ed. by Ellen Fleischmann, Sonya Grypma, Michael Marten, Inger Marie Okkenhaug. Kristiansand: Portal Academic, 9–18.
- Frost, Mark R. 2017. Humanitarianism and the Overseas Aid Craze in Britain's Colonial Straits Settlements, 1870–1920. – *The Past and Present*, No. 236 (Aug. 2017), 169–205.
- Gewald, Jan-Bart 2003. Near Death in the Streets of Karibib: Famine, Migrant Labour and the Coming of Ovambo to Central Namibia. – *The Journal of African History*, Vol. 44, No. 2, 211–239.
- Gewurtz, Margo 2017. Transnationalism in Missionary Medicine. The Case of Kala-azar in China and India, 1909–1946. – *Social Sciences and Missions* 30 (2017), 30–43.
- Gewurtz, Margo & Jalagin, Seija 2017. Introduction. Transnationalism and Mission History. – *Social Sciences and Mission* 30 (2017), 1–8.
- Grant, Kevin 2001. Christian Critics of Empire: Missionaries, Lantern Lectures, and the Congo Reform Campaign in Britain. – *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 29, No. 2, May 2001, 2–58.
- Green, Abigail 2014. Humanitarianism in Nineteenth-Century Context: Religious, Gendered, National. – *The Historical Journal*, Vol. 57, No. 4, 1157–1175.
- Gregersen, Malin 2010. Fostering Obligations. Swedish Medical Missionary Representations from South India. – *Swedish Missiological Themes*, Vol. 98, No. 4, 407–423.
- Gregersen, Malin 2017. Weaving Relationships. The Personal and Transnational Encounters of a YWCA Secretary in China. – *Social Sciences and Missions* 30 (2017), 74–94.
- Gregersen, Malin 2023. Nordic Connections: Norwegian and Swedish Missionaries in Changsha in the 1920s. – *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 51, No. 3, 442–463.
- Groop, Kim 2017. Shikongo shaKalulu, Nakambale and shared memories. Olukonda historic mission station as a cultural memory and heritage site. – *Journal of Namibian Studies*, 21 (2017), 65–87.
- Groop, Kim & Haufiku, Anneli Ndapandula 2024. *Olyomakaya: A 'Smoking' Memory of the Early Finnish Mission in Northern Namibia. – Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870-1990. Cultural Change, Endurance and Resistance*. [Studia Fennica Historica 28.] Ed. by Leila Koivunen & Raita Merivirta. Helsinki: SKS, 25–37.
- Gustafsson, Kalle 2003. A Continent of Slaves. Anti-Slave Trade Rhetoric and the Image of Africa in Finland in the Nineteenth Century. – *Nord Nytt* 87/2003, 68–89.
- Haggis, Jane & Allen, Margaret 2008. Imperial Emotions: Affective Communities of Mission in British Protestant Women's Missionary Publications c 1880–1920. – *Journal of Social History*, Vol. 41, No. 3, Spring 2008, 691–716.
- Hakkarainen, Outi & Kontinen, Tiina 2007. Kansalaisyhteiskunta – ihmeläkkeestä uusiin mahdollisuuksiin. – *Kehityskaatutkimus. Johdatus perusteisiin*. Toim. Juhani Koponen, Jari Lanki, Anna Kervinen. Helsinki: Gaudeamus, 307–333.
- Hakosalo, Heini 2014. "Our life work". Professional Women and Christian Values in Early 20th-Century Finland. – *Between Ancestors and Angels: Finnish Women Making Religion*. Eds. by Terhi Utriainen & Päivi Salmesvuori. New York: Palgrave Macmillan, 83–102
- Hakosalo, Heini 2015. Modest witness to modernization: Finland meets Ovamboland in mission doctor Selma Rainio's family letters, 1921–32. – *Scandinavian Journal of History*, Vol 40, No. 3, 298–331.

- Hall, Catherine 2002. *Civilising Subjects: Metropole and the Colony in the English Imagination, 1830–1867*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hardiman, David (ed.) 2006. *Healing Bodies, Saving Souls. Medical Missions in Asia and Africa*. [Clio Medica, The Wellcome Series in the history of medicine, Vol. 80.] Amsterdam: Rodopi.
- Harju, Kaisa 2018. Mission, Relationships and Agendas Embodied in Objects: Formation of the Karl Emil Liljeblad Collection of Ovamboland (1900–1932). – *Nordic Journal of African Studies*, Vol 27, No. 1.
- Haskell, Thomas 1985. Capitalism and the Origins of the Humanitarian Sensibility, Part 1. – *The American Historical Review*, Vol. 90, No. 2 (Apr. 1985), 339–361.
- Havu, Kaarlo & Tolonen, Mikko 2011. Kielellinen kontekstualismi ja aatehistoria. – *Sanat siltana menneisyyteen. Kielelliset lähestymistavat historian tutkimuksessa*. Toim. Pasi Ihalainen & Heli Valtonen. Helsinki: Gaudeamus, 92–117.
- Heikkilä, Elina & Nurmi, Maarit 2015. *Minä voin mennä! Ambomaan ensimmäinen lääkäri Selma Rainio 1873–1939*. Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Heininen, Simo, 2019. *Suomalaisen lähetystyön kriisi. Martti Rautasen kirjeet Carl Hugo Hahnille 1888–1895*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Helander, Eila 2001. *Kutsumus kantaa. Naislähetit Suomen Lähetysseuran työssä toisen maailmansodan jälkeen*. Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Hennessey, John L. & Lahti, Janne 2023. Nordics in Motion: Transimperial Mobilities and Global Experiences. – *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 51, No. 3, 409–420.
- Henningsen, Anne Folke 2011. On difference, sameness and double binds. Ambiguous discourses, failed aspirations. – *Protestant Missions and Local Encounters in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Unto the Ends of the World*. Ed. by Hilde Nielssen, Inger Marie Okkenhaug, Karina Hestad Skeie. [Studies in Christian Mission Vol. 40.] Leiden, Boston: Brill, 131–155.
- Herschen, Daniel 2017. The Circulation of Danish Missionary Literature 1880–1944. – *Journal of Social History*, Vol. 50, No. 3, 518–533.
- Hochschild, Adam 2000. *King Leopold's Ghost. A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*. London: Papermac.
- Hokkanen, Markku 2013. Missions, Nurses and Knowledge Transfer: The Case of Early Colonial Malawi. – *Transnational and historical perspectives on global health, welfare and humanitarianism*. Ed. by Ellen Fleischmann, Sonya Grypma, Michael Marten, Inger Marie Okkenhaug. Kristiansand: Portal Academic, 110–136.
- Hokkanen, Markku 2017a. Muuttuva afrikkalainen parantaminen ja siirtomaavalta. Kohtaamiset, vuorovaikutukset ja kamppailut eteläisessä Afrikassa. – *Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa*. Toim. Kalle Kananoja & Markku Hokkanen. Helsinki: SKS, 224–261.
- Hokkanen, Markku 2017b. *Medicine, mobility and the empire: Nyasaland networks, 1895–1960*. Manchester: Manchester University Press.
- Huber, Mary Taylor & Lutkehaus, Nancy C. (eds.) 1999. *Gendered Mission. Women and Men in Missionary Discourse and Practice*. University of Michigan Press.
- Hytönen, Yki 2002. *Ihminen ihmiselle. Suomen Punainen Risti 1877–2002*. Helsinki: Suomen Punainen Risti.
- Häkkinen, Antti & Forsberg, Henrik 2015. Finland's 'famine years' of the 1860s: a nineteenth century perspective. – *Famines in European Economic History. The last great European famines reconsidered*. Ed. by Declan Curran, Ludomyr Luciuk, Andrew G. Newby. New York: Routledge, 99–123.
- Häkkinen, Antti & Newby, Andrew G. 2019. Nälkäkriisi-Suomi: Kansainvälinen apu ja kotimaiset ponnistukset. – *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Toim. Juhani Koponen & Sakari Saaritsa. Helsinki: Gaudeamus, 93–110.
- Hämelin, Eila & Rautamäki, Vappu 2001. *Tienraivaajat. Vapaakirkon naiset ilosanoman viejinä*. Jyväskylä: Gummerus.

- Härkönen, Mirja, Antti Rainio, Timo Vasko (toim.) 1999. *Lähetystyo ja ekumenia arkistojen valossa. Kristillisen lähetystyon ja ekumeenisen toiminnan arkistolähteitä Suomessa 1800- ja 1900-luvulla*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Iizyenda, Loini 2020. The Impact of Finnish Missionaries on Traditional Aawambo Dress. – *Intertwined histories. 150 years of Finnish-Namibian Relations*. Ed. by Marjo Kaartinen, Leila Koivunen, Napandulwe Shiweda. Turku: University of Turku, 29–36.
- Iizyenda, Loini 2024. Narratives of *Uputu* Artefacts: An Intrusion of Finnish Missionaries on the Cultural and Technological Development of the Aawambo People. *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990. Cultural Change, Endurance and Resistance*. Ed. by Leila Koivunen & Raita Merivirta. SKS, Studia Fennica Historica 28, 154–167.
- Iliffe, John 1987. *The African poor: a history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jaakkola, Jouko 1994. Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. – *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Toim. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka, Kyösti Urponen. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 71–161.
- Jalagin, Seija 2007. *Japanin kutsu. Suomalaiset naislähetit Japanissa 1900–1940*. Helsinki: SKS.
- Jalagin, Seija 2010. Hankalia tyyppejä? Kun lähteet vievät lukijaa. – *Kaikille kansoille. Lähetystyo kulttuurien vuoropuheluna*. Toim. Seija Jalagin, Olli Löytty, Markku Salakka. Helsinki: SKS, 183–208.
- Jalagin, Seija 2013. Lähetystyon historia: meillä, muualla ja maailmalla. – *Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit*. Toim. Jaakko Olavi Anttila, Esko M. Laine, Juha Meriläinen. [Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 226] Helsinki: SKHS.
- Jalagin, Seija 2015. A Nordic Hebrew Christian centre in Jerusalem? Relief work, education and Nordic neutrality in Palestine, 1943–1946. – *Scandinavian Journal of History*, Vol. 40, No. 3, 455–477.
- Jalagin, Seija 2020. Confined by Conflict, Run by Relief: Arabs, Jews, and the Finnish Mission in Jerusalem, 1940–1950. – *Christian mission and Humanitarianism in the Middle East, 1850–1950: Ideologies, Rhetoric, and Practices*. Ed. by Inger Marie Okkenhaug & Karène Sanchez Summerer. Leiden, Boston: Brill, 233–252.
- Jalagin, Seija, Olli Löytty, Markku Salakka 2010. Johdanto. Ylirajaista yhteiseloä. – *Kaikille kansoille. Lähetystyo kulttuurien vuoropuheluna*. Toim. Seija Jalagin, Olli Löytty, Markku Salakka. Helsinki: SKS, 7–21.
- Jalagin, Seija, Olli Löytty, Markku Salakka (toim.) 2010. *Kaikille kansoille. Lähetystyo kulttuurien vuoropuheluna*. Helsinki: SKS
- Jalagin, Seija, Inger Marie Okkenhaug, Maria Småberg 2015. Introduction. Nordic missions, gender and humanitarian practices: from evangelizing to development. – *Scandinavian Journal of History*, Vol. 40, No. 3, 285–297.
- Jalovaara, Ville 2015. *Älä jätä ihmistä yksin. HelsinkiMissio 125 vuotta*. Helsinki: Kirjapaja.
- Jennings, Christian 2003. They called themselves iloikop: rethinking pastoralist history in nineteenth-century East Africa. – *Sources and Methods in African History. Spoken, Written, Unearthed*. Ed. by Toyin Falola & Christian Jennings. Rochester: Boydell & Brewer, 173–194.
- Jensz, Felicity & Acke, Hanna 2013. The Form and Function of the Nineteenth-Century Missionary Periodicals: Introduction. – *Church History*, Vol. 82, No. 2, 368–349.
- Johansson, Frank 2017. *Hyvän tekemisen markkinat*. Helsinki: Gaudeamus.
- Johnston, Anna 2003. *Missionary Writing and Empire, 1800–1860*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnston, Anna 2016. "The Awful Depravity of Human Nature": Violence and humanitarian narratives in New South Wales and Tahiti, 1796–99. – *Journal of Colonialism and Colonial History*, Vol. 17, No. 1.
- Kaartinen, Marjo, Leila Koivunen, Napandulwe Shiweda 2019. To the reader. – *Intertwined histories. 150 years of Finnish-Namibian relations*. Ed. by Marjo Kaartinen, Leila Koivunen, Napandulwe Shiweda. Turku: University of Turku, 7–8.

- Kemppainen, Kati 1998. *Suomalaisen lähetyksen suhteet anglikaaneihin ja katolilaisiin Lounais-Afrikassa 1919–1937*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Kena, Kirsti 2000. *Eevat apostolien askelissa. Naiset Suomen Lähetysseuran työssä 1870–1945*. Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Keshgegian, Flora A. 2009. "Starving Armenians": The Politics and Ideology of Humanitarian Aid in the First Decades of the Twentieth Century. – *Humanitarianism and Suffering. The Mobilization of Empathy*. Ed. by Richard Ashby & Richard D. Brown. Cambridge: Cambridge University Press, 140–155.
- Koivunen, Leila 2011. *Terweisiä Kiinasta ja Afrikasta. Suomen Lähetysseuran näyttelytoiminta 1870–1930-luvuilla*. Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Koivunen, Leila 2018. Between the Material Object and its Representations: Chinese Garments on Non-Chinese Bodies at the Sino-African Exhibition of 1911–1912 in Finland. – *Journal of Design History* Vol. 31, No. 2, 184–201.
- Koivunen, Leila & Merivirta, Raita 2024. From the Arrival of First Finnish Missionaries in Owambo to Collaborative History-Writing. – *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990. Cultural Change, Endurance and Resistance*. [Studia Fennica Historica 28.] Ed. by Leila Koivunen & Raita Merivirta. Helsinki: SKS, 7–22.
- Koivunen, Leila & Merivirta, Raita (eds.) 2024. *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990. Cultural Change, Endurance and Resistance*. [Studia Fennica Historica 28.] Helsinki: SKS.
- Koivunen, Leila & Rastas, Anna 2020. Suomalaisen historian tutkimuksen uusi käänne? Kolonialismikeskustelujen kotouttaminen Suomea koskevaan tutkimukseen. – *Historiallinen Aikakauskirja* Vol. 118, No. 4, 427–437.
- Koponen, Juhani 2007. Kehityksen merkitykset. – *Kehityksmaututkimus. Johdatus perusteisiin*. Toim. Juhani Koponen, Jari Lanki, Anna Kervinen. Helsinki: Gaudeamus, 49–66.
- Koponen, Juhani & Seppänen, Maaria 2007. Kehitysyhteistyön monet kasvot. – *Kehityksmaututkimus. Johdatus perusteisiin*. Toim. Juhani Koponen, Jari Lanki, Anna Kervinen. Helsinki: Gaudeamus, 335–363.
- Kuhanen, Jan & Hokkanen, Markku 2020. Kolonialistista kosmopoliittiin. Länsimaisen humanitarismin ja kehitysavun historialliset jatkumot. – *Historiallinen Aikakauskirja* Vol. 118, No. 1, 50–65.
- Kuhanen, Jan, Kaisa Harju, Markku Hokkanen 2023. *Kehitysyhteistyön mieli ja mielettömyys. Suomalaiset Apumaassa 1965–2000*. Helsinki: SKS.
- Kullaa, Rinna, Janne Lahti, Sami Lakomäki (toim.) 2022. *Kolonialismi Suomen rajaseuduilla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuortti, Joel 2024. *Oshigwana Hashi Lesha: A Bibliography of 150 Years of Writing on Namibia*. An appendix to Leila Koivunen and Raita Merivirta (eds). 2024. *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990. Cultural Change, Endurance and Resistance*. [Studia Fennica Historica 28.] Helsinki: SKS.
- Lahti, Janne 2022. Jälkikoloniaalinen tutkimusote ja historia. – *Avaimia menneisyyteen. Opas historian tutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirkka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen, Tuomas Tepora. Helsinki: Gaudeamus, 179–195.
- Lahti, Janne & Kullaa, Rinna 2020. Kolonialismin monikasvoisuus ja sen ymmärtäminen Suomen kontekstissa. – *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 118, No. 4, 420–426.
- Lahti, Janne & Kullaa, Rinna (toim.) 2020. *Teemanumero: Kolonialismi ja Suomi. Historiallinen Aikakauskirja*. Vol. 188, No. 4.
- Lahtinen, Anu, Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Vainio-Korhonen, Kaisa Vehkalahti 2011. Kirjeiden uusi tuleminen. – *Kirjeet ja historian tutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen, Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: SKS, 9–27.
- Lankinen, Katariina 2010. Evankeliumin levitystä vai kulttuurilähetystä? Kansainväliset lähetysideologiat Suomen Lähetysseuran lähetykskouluissa. – *Kaikille kansoille. Lähetystyö kulttuurien vuoropuheluna*. Toim. Seija Jalagin, Olli Löytty, Markku Salakka. Helsinki: SKS, 73–95.

- Laqueur, Thomas 1989. Bodies, Details, and the Humanitarian Narrative. – *The New Cultural History*. Ed. by Lynn Hunt. Berkeley: University of California Press, 176–204.
- Laqueur, Thomas 2009. Mourning, Pity, and the Work of Narrative in the Making of "Humanity". – *Humanitarianism and Suffering. The Mobilization of Empathy*. Ed. by Richard Ashby Wilson & Richard D. Brown. Cambridge University Press, 31–57.
- Latvus, Kari & Elenius, Antti 2007. Auttaminen, diakonia ja teologia. – *Auttamisen teologia*. Toim. Kari Latvus & Antti Elenius. Helsinki: Kirjapaja, 11–33.
- Leskinen, Tapio 2011. Muukalaisten auttaminen. Suomalaiset ja kehitysapu. – *Hyvien ihmisten maa. Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa*. Toim. Anne Birgitta Pessi & Juho Saari. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 91–121.
- Lester, Alan & Dussart, Fae 2014. *Colonization and the Origins of Humanitarian Governance. Protecting Aborigines across the Nineteenth-Century British Empire*. [Critical Perspectives on Empire] Cambridge: Cambridge University Press.
- Lund, Pekka 2006. *Kuilun reunalla. Suomen Lähetysseura Kiinassa 1926–1929*. Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Löytty, Olli 2006. *Ambomaamme. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut*. Tampere: Vastapaino.
- Löytty, Olli 2007. Kun Ambomaa tuli Suomeen. – *Suomalaisen arjen historia 3: Modernin Suomen synty*. Päätoim. Kai Häggman. Helsinki: Weilin+Göös, 263–277.
- Löytty, Olli & Rastas, Anna 2011. Afrikka Suomesta katsottuna. – *Afrikan aika. Näkökulmia Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan*. Toim. Annika Teppo. Helsinki: Gaudeamus, 23–37.
- Malkavaara, Mikko 2007. Suomalaisen diakoniatyön taustat ja nykytilanne. – *Auttamisen teologia*. Toim. Kari Latvus & Antti Elenius. Helsinki: Kirjapaja, 83–121.
- Markkola, Pirjo 2000. Promoting Faith and Welfare. The Deaconess Movement in Finland and Sweden, 1850–1930. – *Scandinavian Journal of History*, Vol. 25, No 1–2, 101–118.
- Markkola, Pirjo 2002. *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Helsinki: SKS.
- Markkola, Pirjo 2013. Deaconesses go transnational: Knowledge transfer and deaconess education in nineteenth-century Finland and Sweden. – *Transnational and historical perspectives on global health, welfare and humanitarianism*. Ed. by Ellen Fleischmann, Sonya Grypma, Michael Marten, Inger Marie Okkenhaug. Kristiansand: Portal Academic, 70–88.
- McKittrick, Meredith 2002. *To Dwell Secure. Generation, Christianity and Colonialism in Ovambo-land*. Portsmouth: Heinemann.
- McKittrick, Meredith 2003. Capricious tyrants and persecuted subjects: Reading between the lines of missionary records in precolonial northern Namibia. – *Sources and Methods in African History: Spoken, Written, Unearthed*. Ed. by Toyin Falola & Christian Jennings. University of Rochester Press, 219–236.
- Merivirta, Raita 2024. *Kolonialismia ilman siirtomaita? Kulttuurinen kolonialismi ja "rotu" suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa ja lapsille suunnatuissa lehdissä, 1900–1960*. [Turun yliopiston julkaisuja: Sarja B, Humaniora 676] Turku: Turun yliopisto.
- Merivirta, Raita, Leila Koivunen, Timo Särkkä 2021. Finns in the Colonial World. – *Finnish Colonial Encounters. From Anti-Imperial to Cultural Colonialism and Complicity*. Ed. by Raita Merivirta, Leila Koivunen, Timo Särkkä. Cham: Springer International Publishing AG, 1–38.
- Merivirta, Raita, Leila Koivunen, Timo Särkkä (eds.) 2021. *Finnish Colonial Encounters. From Anti-Imperial to Cultural Colonialism and Complicity*. Cham: Springer International Publishing AG.
- Merivirta, Raita & Skurnik, Johanna 2024. Colonising Young Minds? Imagining Owambo in Finnish Missionary Magazines for Children at the Beginning of the Twentieth Century. – *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870-1990. Cultural Change, Endurance and Resistance*. [Studia Fennica Historica 28.] Ed. by Leila Koivunen & Raita Merivirta. Helsinki: SKS, 107–126.
- Miettinen, Kari 2000. "Living on the King's land and drinking the King's water". Evolution of the Relationship between Finnish Missionaries and Ondonga Kings, 1870–1920. – *Mission und*

- Gewalt. Der Umgang christlicher Missionen mit Gewalt and die Ausbreitung des Christentums in Afrika und Asian in der Zeit von 1792 bit 1918/19.* Hrs. von Ulrich van der Heyden & Jürgen Becher. [Missionsgeschichtliches Archiv 6]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 449–459.
- Miettinen, Kari 2005. *On the Way to Whiteness. Christianization, Conflict and Change in Colonial Ovamboland, 1910–1965.* Helsinki: SKS.
- Miettinen, Kari 2010. Maailmaa vai taivasta varten? "Sivistämismissio" Suomen Lähetysseuran Ambomaan koulutoiminnassa 1910–1939. – *Kaikille kansoille. Lähetystyö kulttuurien vuoropuheluna.* Toim. Seija Jalagin, Olli Löytty, Markku Salakka. Helsinki: SKS, 53–72.
- Mikaelsson, Lisbeth 2011. 'Self' and 'Other' as Biblical Representations in Mission Literature. – *Protestant missions and local encounters in the nineteenth and twentieth centuries. Unto the ends of the world.* Ed. by Hilde Nielssen, Inger Marie Okkenhaug, Karina Hestad Skeie [Studies in Christian Mission, vol. 40.] Leiden, Boston: Brill, 87–100.
- Mudimbe, V.Y. 1988. *The Invention of Africa. Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge.* Bloomington: Indiana University Press.
- Mustakallio, Hannu 2002. Köyhät, sairaat ja kirkko. Suomalaista diakoniaa 1800-luvulta 1940-luvulle. – *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä.* Toim. Virpi Mäkinen. Jyväskylä: Atena, 197–220.
- Mäkinen, Virpi 2002a. Lasaruksesta leipäjonoihin. – *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä.* Toim. Virpi Mäkinen. Jyväskylä: Atena, 7–20.
- Mäkinen, Virpi 2002b. Oikeus, kohtuus ja oikeudenmukaisuus. Vähäosaiset kanonisen oikeuden näkökulmasta keskiajalla. – *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä.* Toim. Virpi Mäkinen. Jyväskylä: Atena, 110–130.
- Mäkinen, Virpi 2002c. Vaivaisten ainoa turva. Lyhyt katsaus 1600- ja 1700-lukujen vaivaishoittoon ja sitä koskevaan lainsäädäntöön. – *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä.* Toim. Virpi Mäkinen. Jyväskylä: Atena, 188–196.
- Nampala, Lovisa T. 2006. Christianisation and Cultural Change in Northern Namibia. A Comparative Study of the Impact of Christianity on Oukwanyama, Ondonga and Ombalantu, 1870–1971. – *Aawambo Kingdoms, History and Cultural Change. Perspectives from Northern Namibia.* Authors: Lovisa Nampala; Vilho Shigwedha. Basel Namibia Studies Series, 8/9. Publisher: P. Schlettwein Publishing. Basel, Switzerland.
- Naum, Magdalena & Nordin, Jonas M. (ed.) 2013. *Scandinavian Colonialism and the rise of the modernity: small time agents in a global arena.* New York: Springer.
- Nielssen, Hilde, Inger Marie Okkenhaug, Karina Hestad Skeie 2011. Introduction. – *Protestant missions and local encounters in the nineteenth and twentieth centuries. Unto the ends of the world.* Ed. by Hilde Nielssen, Inger Marie Okkenhaug, Karina Hestad Skeie [Studies in Christian Mission, vol. 40.] Leiden, Boston: Brill, 1–22.
- Notkola, Veijo & Siiskonen, Harri 2000. *Fertility, mortality, and migration in subsaharan Africa: the case of Ovamboland in north Namibia, 1925-90.* Basingstoke; New York: Macmillan: St. Martin's Press.
- Nyholm, Lisa 2008. *Suomalaisten lähetystyöntekijöiden toiminta ja kokemukset nälänhädän aikana Ambomaalla vuosina 1928–33.* Joensuun yliopisto, julkaisematon yleisen historian pro gradu -tutkielma.
- Ó Gráda, Cormac 2009. *Famine. A Short History.* Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Oermann, Nils Ole 1999. *Mission, Church and State Relations in South West Africa Under German Rule (1884–1915).* [Missionsgeschichtliches Archiv 5] Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Okkenhaug, Inger Marie 2003. Introduction: Gender and Nordic Missions. – *Gender, Race and Religion: Nordic Missions 1860–1940.* Ed. by Inger Marie Okkenhaug. Uppsala: Studia Missionalia Svecana XCI.
- Okkenhaug, Inger Marie (ed.) 2003. *Gender, Race and Religion: Nordic Missions 1860–1940.* Uppsala: Studia Missionalia Svecana XCI.

- Okkenhaug, Inger Marie 2011. Refugees, Relief and the Restoration of a Nation: Norwegian Mission in the Armenian Republic, 1922–1925. – *Protestant missions and local encounters in the nineteenth and twentieth centuries. Unto the ends of the world.* Ed. by Hilde Nielszen, Inger Marie Okkenhaug, Karina Hestad Skeie [Studies in Christian Mission, vol. 40.] Leiden, Boston: Brill, 207–232.
- Okkenhaug, Inger Marie 2013. Norwegian nurses, relief and welfare in the United States and Middle East, ca. 1880–1915. – *Transnational and historical perspectives on global health, welfare and humanitarianism.* Ed. by Ellen Fleischmann, Sonya Grypma, Michael Marten, Inger Marie Okkenhaug. Kristiansand: Portal Academic, 42–69.
- Okkenhaug, Inger Marie 2015. Religion, relief and humanitarian work among Armenian women refugees in Mandatory Syria, 1927–1934. – *Scandinavian Journal of History*, Vol. 40, No. 3, 432–454.
- Okkenhaug, Inger Marie 2020. Spiritual Reformation and Engagement with the World: Scandinavian Mission, Humanitarianism and Armenians in the Ottoman Empire, 1905–1914. – *Christian Missions and Humanitarianism in the Middle East, 1850-1950: Ideologies, Rhetoric, and Practices.* Ed. by Inger Marie Okkenhaug & Karène Sanchez Summerer. [Leiden Studies in Islam & Society, Volume 11.] Leiden, Boston: Brill, 90–109.
- Okkenhaug, Inger Marie & Karène Sanchez Summerer 2020. Introduction. – *Christian Missions and Humanitarianism in the Middle East, 1850-1950: Ideologies, Rhetoric, and Practices.* Edited by Inger Marie Okkenhaug & Karène Sanchez Summerer. [Leiden Studies in Islam & Society, Volume 11.] Leiden, Boston: Brill, 1–17.
- Paaskoski, Jyrki 2017. *Ihmisen arvo. Helsingin Diakonissalaitos 150 vuotta.* Helsinki: Edita.
- Palmusaari, Maria, 2015. Kaksi kieltä, yksi identiteetti. Suomen Lähetysseura kehitysyhteistyötä tekevänä lähetysjärjestönä. – *Uskonto ja kehitys. Näkökulmia suomalaiseen kehitysyhteistyöhön ja -tutkimukseen.* Toim. Elina Vuola. Helsinki: SKS, Tietolipas 249, 191–209.
- Pavlakis, Dean 2010. The Development of British Overseas Humanitarianism and the Congo Reform Campaign. – *Journal of Colonialism and Colonial History*. Vol. 11, No. 1.
- Peltola, Matti 1958. *Suomen Lähetysseuran Afrikan työn historia.* [Sata vuotta suomalaista lähetystyötä I:3] Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Pelto, Matti 1994. *Martti Rautanen. Mies ja kaksi isänmaata.* Helsinki: Suomen Lähetysseura, Kirjapaja.
- Pessi, Anne Birgitta & Saari, Juho (toim.) 2011. *Hyvien ihmisten maa. Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa.* Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Porter, Andrew (ed.) 2003. *Imperial Horizons of British Protestant Missions, 1880–1914.* Grand Rapids, Mich.: W.B. Eerdmans Pub.
- Porter, Andrew 2004. *Religion versus empire. British protestant missionaries and overseas expansion, 1700–1914.* Manchester: Manchester University Press.
- Porter, Andrew 2005. An Overview, 1700–1914. – *Missions and Empire.* Ed. by Norman Etherington. Oxford, New York: Oxford University Press, 40–63.
- Price, Richard 2008. *Making Empire. Colonial Encounters and the Creation of Imperial Rule in Nineteenth-Century in Africa.* New York: Cambridge University Press.
- Pulma, Panu 1994. Vaivaisten valtakunta. – *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia.* Toim. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka, Kyösti Urponen. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 15–70.
- Purtschert, P. & Fischer-Tiné, H. 2015. *Colonial Switzerland: Rethinking Colonialism from the Margins.* London: Palgrave MacMillan.
- Purtschert, Patricia, Francesca Falk, Barbara Lüthi 2016. Switzerland and 'Colonialism without Colonies'. Reflections on the Status of Colonial Outsiders. – *Interventions*, Vol. 18, No 2, 286–302.
- Remes, Viljo 1976. *Lähetysjärjestys Suomessa 1835–1858.* [Sata vuotta suomalaista lähetystyötä 1859–1959 I:1] Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Robert, Dana (ed.) 2008. *Converting Colonialism. Visions and realities in Mission History, 1706–1914.* [Studies in the History of Christian Mission] Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub. Co.

- Robert, Dana 2008. The 'Christian Home' as a Cornerstone of Anglo-American Missionary Thought and Practice. – *Converting Colonialism. Visions and realities in Mission History, 1706–1914*. Ed. by Dana L. Robert. [Studies in the History of Christian Mission] Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub. Co. 134–165.
- Robert, Dana L. 2009. *Christian Mission: How Christianity Became a World Religion*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Rüther, Kirsten 2012. Through the Eyes of Missionaries and the Archives They Created: The Interwoven Histories of Power and Authority in the Nineteenth-Century Transvaal. – *Journal of Southern African Studies*, Vol. 38, No. 2, 369–384.
- Saarelma-Maunumaa, Minna 2003. *Edhina Ekogidho – Names as Links. The Encounter between African and European Anthroponymic Systems among the Ambo People in Namibia*. Helsinki: SKS.
- Saarilahti, Toivo 1960. *Suomen Lähetysseuran työ Kiinassa vuosina 1901–1926*. [Sata vuotta suomalaista lähetystyötä III] Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Saarilahti, Toivo 1989. *Lähetystyön läpimurto: Suomen lähetysseuran toiminta kotimaassa 1895–1912*. [Sata vuotta suomalaista lähetystyötä I:3] Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Saarilahti, Toivo, 2001 (2006). Jooseppi Mustakallio. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003060> (viitattu 23.2.2024)
- Schaller, Dominik J. 2004. "Ich glaube, dass die Nation als solche vernichtet werden muss": Kolonialkrieg und Völkermord in "Deutsch-Südwestafrika" 1904–1907. – *Journal of Genocide Research*, Vol. 6, No. 3, 395–430.
- Schaller, Dominik J. 2011. "Every Herero Will Be Shot." Genocide, Concentration Camps, and Slave Labor in German South-West Africa. – *Forgotten Genocides. Oblivion, Denial, and Memory*. Ed. by René Lemarchand. University of Pennsylvania Press, 51–70.
- Shigwedha, Vilho 2006. The Pre-Colonial Costumes of the Aawambo. Significant Changes under Colonialism and the Construction of Post-Colonial Identity. – *Aawambo Kingdoms, History and Cultural Change. Perspectives from Northern Namibia*. Authors: Lovisa Nampala; Vilho Shigwedha. Basel Namibia Studies Series, 8/9. Publisher: P. Schlettwein Publishing. Basel, Switzerland, 111–258.
- Shiweda, Meameno Aileen 2024. The Roles of Finnish Missionaries in Teacher Training Education in South West Africa, 1920–1970. *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990. Cultural Change, Endurance and Resistance*. Ed. by Leila Koivunen & Raita Merivirta. SKS, *Studia Fennica Historica* 28, 38–49.
- Shiweda, Napandulwe 2021. Photography and the Religious Encounter: Finnish Missionaries' Representations of the Owambo, Namibia. – *Finnish Colonial Encounters. From Anti-Imperialism to Cultural Colonialism and Complicity*. Ed. by Raita Merivirta, Leila Koivunen, Timo Särkkä. Cambridge. Cham: Springer International Publishing AG, 249–276.
- Shiweda, Napaldulwe & Nampala, Lovisa Tegelela 2024. Traditional Aawambo Healing Practices that have Survived the Influence of Finnish Missionaries in Northern Namibia. *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990. Cultural Change, Endurance and Resistance*. Ed. by Leila Koivunen & Raita Merivirta. SKS, *Studia Fennica Historica* 28, 129–139.
- Siiskonen, Harri 1990. *Trade and socioeconomic change in Ovamboland, 1850–1906*. *Studia Historica* 35.
- Silvester, Jeremy, Patricia Hayes, Wolfram Hartmann 1999. "This ideal conquest": photography and colonialism in Namibian history. – *The Colonising Camera. Photographs in the Making of Namibian History*. Ed. by Wolfram Hartmann, Jeremy Silvester, Patricia Hayes. Ohio University Press, 10–19.
- Simms, Brendan & Trim, David J. B. (eds.) 2011. *Humanitarian intervention: a history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Rob & Lester, Alan 2012. Humanitarianism and Empire: New Research Agendas. – *The Journal of Imperial and Commonwealth History*. Vol. 40, No. 5, 729–747.

- Skurnik, Johanna 2021. Encountering Colonial Worlds Through Missionary Maps in the Late-Nineteenth-Century Grand Duchy of Finland. – *Finnish Colonial Encounters. From Anti-Imperial to Cultural Colonialism and Complicity*. Ed. by Raita Merivirta, Leila Koivunen, Timo Särkkä. Cham: Springer International Publishing AG, 199–222.
- Smith, Jonathan D. 2017. Positioning Missionaries in Development Studies, Policy, and Practice. – *World Development*, Vol. 90, 63–76.
- Småberg, Maria 2015. On mission in the cosmopolitan world. Ethics of care in the Armenian refugee crisis, 1920–1947. – *Scandinavian Journal of History*, Vol. 40, No. 3, 405–431.
- Småberg, Maria 2017. Mission and Cosmopolitan Mothering. Saving Armenian Mothers and Orphans, 1902–1947. – *Social Sciences and Missions* 30 (2017), 44–73.
- Soine, Aeleah 2013. The Motherhouse and its mission(s): Kaiserswerth and the convergence of transnational nursing knowledge, 1836–1865. – *Transnational and historical perspectives on global health, welfare and humanitarianism*. Ed. by Ellen Fleischmann, Sonya Grypma, Michael Marten, Inger Marie Okkenhaug. Kristiansand: Portal Academic, 20–41.
- Soiri, Iina & Peltola, Pekka 1999. *Finland and national liberation in Southern Africa*. Stockholm: The Nordic Africa Institute.
- Taithe, Bertrand 2012. Pyrrhic Victories? French Catholic Missionaries, Modern Expertise, and Secularizing Technologies. – *Sacred Aid. Faith and Humanitarianism*. New York: Oxford University Press, 2012, 166–187.
- Tennant, Margaret 1999. Pakeha Deaconesses and the New Zealand Methodist Mission on Maori, 1893–1940. – *Journal of Religious History*. Vol. 23, No. 3.
- Tepora, Tuomas, Mirkka Danielsbacka & Matti O. Hannikainen 2022. Johdanto. Tutkimuksen työkalut. – *Avaimia menneisyyteen. Opas historian tutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirkka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora. Helsinki: Gaudeamus, 7–19.
- Thompson, T. Jack 2012. *Light on Darkness? Missionary Photography of Africa in the Nineteenth and Early Twentieth Century*. Grand Rapids, Mich.: W.B. Eerdmans Pub. Co.
- Turpeinen, Oiva 1991. *Näläntorjunta ja hyvinvointivaltion perusteet*. Helsinki: Hallintohistoriallisia tutkimuksia 4.
- Tusan, Michelle 2009. The Business of Relief Work. A Victorian Quaker in Constantinople and Her Circle. – *Victorian Studies* Vol. 51, No. 4, Summer 2009, 633–662.
- Tusan, Michelle 2012. *Smyrna's Ashes. Humanitarianism, Genocide, and the Birth of the Middle East*. eScholarship: University of California.
- Tusan, Michelle 2015. Humanitarianism, genocide and liberalism. Review article. – *Journal of Genocide Research*, Vol. 17, No. 1, 83–105.
- Twomey, Christina 2012. Framing Atrocity: Photography and Humanitarianism. – *History of Photography*, Vol. 36, No. 3, 255–264.
- Twomey, Christina & May, Andrew J. 2012. Australian Responses to the Indian Famine, 1876–78: Sympathy, Photography and the British Empire. – *Australian Historical Studies*, 43, 233–252.
- Vallgård, Karen 2014. Can the subaltern woman run? Gender, race and agency in colonial missionary texts. – *Scandinavian Journal of History*, Vol. 39, No. 4, 472–286.
- Vallgård, Karen 2016. Were Christian Missionaries Colonizers? Reorienting the Debate and Exploring New Research Trajectories. – *Interventions*, Vol. 18, No. 6, 865–886.
- Vilhunen, Tuulikki 1995. *Itään ja etelään. Lähetysaarnaat valokuvaajina 1890–1930. To the East and South: Missionaries as photographers*. Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- Voittosaari, Anna-Liisa 1994. *Neulomayhtiöistä ompeluseuroihin. Ompeluseurat diakonian ja kristillisten järjestöjen työmuotona Suomessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Etnologian laitos, Tutkimuksia 26.
- Vuola, Elina 2015. Uskonto ja kehitys – vastakkainasettelusta vuoropuheluun. – *Uskonto ja kehitys. Näkökulmia suomalaiseen kehitysyhteistyöhön ja -tutkimukseen*. Toim. Elina Vuola. Helsinki: SKS, Tietolipas 249, 29–55.

- Vähäkangas, Mika 2010. Missiologiaa suomalaisittain. – *Kaikille kansoille. Lähetystyö kulttuurien vuoropuheluna*. Toim. Seija Jalagin, Olli Löytty, Markku Salakka. Helsinki: SKS, 331–358.
- Vähäkangas, Mika 2016. Can the Study of Mission become Postcolonial? On Mission Studies in Today's World. – *Ortodoksia*, Vol. 56, 39–64.
- Wallace, Marion 2011. *A History of Namibia: from the beginning to 1990*. New York: Oxford University Press.
- Weiss, Holger 2003. Crop Failures, Food Shortages and Colonial Famine Relief Politics in the Northern Territories of the Gold Coast. – *Ghana Studies* 6 (2003), 5–58.
- Wilson, Richard Ashby & Brown, Richard D. 2009. Introduction. – *Humanitarianism and Suffering. The Mobilization of Empathy*. Ed. by Richard Ashby Wilson & Richard D. Brown. Cambridge University Press, 1–28.

Muut lähteet

- Artto, Juhani 2005. *Kohti kumppanuutta. Kuinka Suomi oppi tekemään kehitysyhteistyötä 1965–2005*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.
- Eirola, Martti 2024. Voiko sanoa "Ambomaa"? – *NAM: Suomi-Namibia-seuran jäsentiedote* 3/2024, 12–14.
- Suomen lähetysseuran verkkosivut. <https://felm.suomenlahetyssseura.fi/kehitysyhteistyö/> (luettu 20.2.2024)
- Virtanen, Rauli 2013. *Kaivoja köyhille? Suomalaisen kehitysyhteistyön vuosikymmenet*. Helsinki: WSOY.
- Yle 3.7.2014: Ajantasa-ohjelma, Radio Suomi. Kehitysministeri Pekka Haaviston haastattelun liittointi kirjoittajan hallussa.
- Yle 25.1.2024: Suuri vaalikeskustelu, Yle Tv 1. Katsottavissa: <https://areena.yle.fi/1-66656233> (katsottu 26.1.2024)

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

ISBN 978-951-29-9967-5 (Painettu)
ISBN 978-951-29-9968-2 (PDF)
ISSN 0082-6987 (Painettu)
ISSN 2343-3191 (Sähköinen)